8Т
А67

НУРМУХАММЕТ АНДАЛЫП

НЕСИМИ

АШГАБАТ • 1992

АНТ
БІЛЫМ

ТҮРКМЕНИСТАН ЫЛЫМЛАР АКАДЕМИЯСЫ
МАГТЫМГУЛЫ АДЫНДАКЫ ЭДЕБИЯТ ИНСТИТУТЫ

Нурмухаммет Андалып

НЕСИМИ

Дүзүжи *Г. Назаров*
Ылмы редактор *А. Ашыров*

АШГАБАТ. ЫЛЫМ. 1992

8Т
А67

АКАДЕМИЯ НАУК ТУРКМЕНИСТАНА
ИНСТИТУТ ЛИТЕРАТУРЫ им. МАХТУМКУЛИ

Нурмухаммет Андалып

825969

НЕСИМИ

Составитель *Г. Назаров*
Научный редактор *А. Ашыров*

ТГУ им. А. М. Горького
БИБЛИОТЕКА

АШГАБАТ. ЫЛЫМ. 1992

ББҚ 84. Тур1.
А67

Сын язанлар

А. Нурягдыев, М. Өвезгелдиев

Андалып Нурмухаммет
А 67 Несими / Ылмы ред. А. Ашыров. — А.: Ылым, 1992. — 116 с.

Сейит Ымадеддин Несиминиң образы мертлигиң ве өз идеалына вепадылыгың символы хөкмүнде бүтин Гүндогарда таналяр. Несиминиң дирилигине сойлуп өлдүрилиши бүтин Гүндогары сарсдыряр ве онуң шол өлүми хакда энчеме ровaятлар яйраяр. Ине, шол роваятларың, маглуматларың эсасында-да гөрнүкли түркмен шахыры Нурмухаммет Андалып «Несими» атлы оригинал ве тарыхы хәсиетли шу поэмасыны дөредипдир.

Поэманың тексти Түркменистан Ылымлар академиясының Магтымгулы адындакы Эдебият институтының голязмалар фондундакы материалларың эсасында тайярланылып, китабың өңүнде Несиминиң өмри ве дөредижилигине дегишли гириш берилйәр.

Китап гиң окыжылар көпчүлиги үчин ниетленйәр.

А 460320102—083 72—91 ББҚ 84. Тур 1.

ISBN 5—8338—0362—4

© Издательство «Ылым», 1992

ГИРИШ

Эгер европа эдебияты мертлигиң ве өз идеалына вепалылыгын символы хөкмүнде галапын Прометейиң образыны тымсал эдинип гелен болса, Гүндогар эдебияты Несимидир Мансурың образына йүзленип гелипдир. Йөне Несими халк дөредижилигиниң я-да язув эдебиятының фантазиясы эсасында дөредилен, образ болман, ол хакыкы яшап гечен тарыхы шахсларың биридир. Шейле-де болса онуң биографиясы барада хенизе ченли дүрли пикирлер довам эдип гелйәр. Бу элиңиздәки «Несими» поэмасының хем баш гахрыманы хут Несиминиң өзи болансоң онуң биографиясына дегишли маглуматлары гөркезмек макул билинди.

Кәбир маглуматлара гөрә[1], Несими 1369—1370-нжи йылларда догуляр. Бейлеки бир маглумата гөрә болса, ол 1366—1371-нжи йылларда энеден боляр[2]. Эдил шонуң ялы Несиминиң ерлиги хакда-да энтек гутарныклы бир документ ёк. Шонуң үчин бу барада-да дүрли-дүрли пикир довам эдип гелйәр. Мысал үчин кәбир чешмелерде Несими Шамахыда доглан хасапланыляр[3]. Эмма бейлеки бир язгыда ол ширазлы хасапланылыпдыр[4]. Догры Эйранда хакыкатдан хем Сейит Ымадеддин диен бир шахыр яшап гечипдир[5]. Шонуң үчин хем Сейит Ымадеддин Ширазы ве Сейит Ымадеддин Несими икиси бир шахсдыр өйдүлип, олар гарышдырылан болмагы мүмкин. Мунуң терсине Несиминиң ширванлы хасап эдилйән ерлери хем бар[6]. Эмма Нурмухаммет Андалып[7] билен Акмухаммет[8] өзлериниң «Несими» атлы поэмаларында оны Багдатда доглан, өзи хем балыкчы машгаласында өсүп етишен хасаплаярлар. Догры, буларың хайсы чешмелере салгыланып шейле хасапландыклары анык болмаса-да, оларың хайсы хем болса,

гараз, бир тарыхы чешмелере эсасланандыклары шүбхесиздир. Онсоңам, оларың бу пикирлериниң шу гүнки гүнлерде айдылман, эйсем үч асыра голай озал айдыланлыгы хас-да эхмиетлидир.

Андалыбың ве Акмухаммедиң «Несими» поэмасында беян эдилишине гөрә, Несиминиң энеси көпүк ичип гудрат билен гөврели болансоң, онуң ата-энеси муңа ар-намыс эдип, гызларыны сандыга салып деря ташлаярлар. Сандык акып Багдада баряр ве шол ерде оңа бир балыкчы габат гелип, сандыгы дерядан чыкаряр. Сандыкда ол гызың оглы боляр. Балыкчы олары өз өйлерине алып баряр ве ол гызы өзүне гыз окуняр. Яңы дүнйә инен чагажыга болса,

«Несеб гойды мунуң адын энеси»[9]—

дийип, шахырларың икиси хем «Несими» сөзүниң «Несеб» сөзүнден гелип чыкянлыгыны ве өзи хем балыкчы машгаласындан боланлыгыны айдярлар.

Элбетде, оларың бу адыбир «Несими» поэмалары эдеби эсерлер хасаплансалар-да, олар тарыхы материаллар эсасында дөредилен биографик хәсиетли эсерлер болансоңлар, олардакы гөркезилйән фактлары-да эсгермезлик этмек болмаз.

Шейлеликде, Несими бир ерде шамахылы, бир ерде ширванлы, бир ерде багдатлы, бир ерде-де ширазлы хасапланып гелинйәр. Эмма бизиң пикиримизче, Несими Багдатда доглупдыр диен пикир мамла болса герек. Чүнки тарыхы маглуматларың аглабасы шоны салгы берйәрлер.

* * *

Несиминиң доглан ериниң жеделли болшы ялы, онуң миллети хакда-да дүрли-дүрли пикир довам эдип гелйәр. Өңде айдылышы ялы, кәбир материаллар Несимини парс хасаплан болса, кәбири оны азербайжан хасаплаярлар[10]. Кәбир материаллар болса, оны түркмен шахырларының бири хасаплаяр. Мунуң шейле жеделли болмалыдыгының хем кәбир себәплери бар. Биринжиден, Несиминиң автографының сакланманлыгындан ве онуң биографиясына дегишли материалларың хеммесиниң бизе гелип етмәнлигинден, икинжиден, Несиминиң жаханкешде болуп, өрән көп юртларда боландыгындан, үчүнжиден, онуң телим дили — арап, парс,

түрки диллерини өрән оңат билип, шол диллерде-де эсер язанлыгындан ве оларың хайсында язса-да олара эдил өз эне дили ялы эрк эдип биленлигинден гелип чыкяр. Хут шонуң үчин хем хер бир халк шейле сөз усадыны өз шахырлары хасапланларыны кем гөреноклар. Йөне Несими өз дөредиҗилиги билен бирнәче халкларың арасында шейле белент сөйгә мынасып болуп, оларың арасында-да өзүне гражданлык хукугыны газанан болса, онда оңа хеммелериң деӊ гуванмага хаклары бардыр. Бизиң пикиримизче, Несиминиң хайсы халка дегишлидигини кесгитлейән такык бир тарыхы документлер йүзе чыкянча, оңа ол я-да бейлеки халкың векили хөкмүнде дәл-де, эйсем гүндогарың бейик шахырларының бири хөкмүнде гаралса, Несиминиң мертебеси хасда бейгелер.

Йөне шунуң билен бирликде ылым аныклыгы хем талап эдйәр. Элбетде, Несиминиң хем хайсы-да болса бир халкың векили боландыгы мәлим зат. Бу меселәни аныкламага көмек эдәйҗек шертлериң илкинҗиси хем ынамдар тарыхы материаллар билен бирликде хут шахырың өз эсерлеридир. Чүнки шахыр өз эсерлериниң кәбиринде, өзүниң хайсы халка дегишлидигини, нирედендигини, яшыны, эсери хачан язандыгыны ве ш. м. фактлары гөркезйән вагтлары боляр. Ине, шол хем онуң биографиясыны дикелтмекде ынамдар документлериң бири хасапланяр.

Тарыхдан мәлим болшуна гөрә, VII—VIII асырлардан башлап, арап басыбалыҗылары Гүндогарың көп бөлегини эеләп, эелән ерлеринде-де өз динлерини ве диллерини орнашдырыпдырлар[11]. Документлериң ве эдебиятың арап дилинде болмагыны талап эдипдирлер. Бу ягдай асырлап довам эдйәр. Шол себәпли хем көп языҗы-шахырлар хайсы миллете дегишлидиклерине гарамаздан, өз эсерлерини арап дилинде языпдырлар. Эмма вагтың гечмеги билен, ылайта-да, X асырлардан башлап, арап халыфатларының агалыгы говшап башлаяр. Бу ягдайдан пейдаланан ерли илат хем овалкы өз милли медениетини, дилини өсдүрмәге мүмкинчилик тапяр. Ылайта-да, парс дили Гүндогарда улы роль ойнап, довлет дили дереҗесине ченли гөтерилйәр. Шонуң үчин хем шол довүр шахырларының көпүси өзлериниң хайсы миллете дегишлидиклерине гарамаздан, өз эсерлерини парс дилинде язмага йыкгын эдипдирлер. Эмма шонуң билен бирликде-де Гүндогар халкларының меде-

ниетинде улы хадыса болан селжуклар медениети хем яшамагыны довам этдирйәр.

Түрки халкларың ролуның гүйҗемеги болса түрки дилиниң хем абрайыны артдыряр. Эгер монголлара ченли болан X—XIII асырларда парс дили якын гүндогар халкларының көп бөлеги үчин эдеби дил хасапланан болса, монголлардан соң дүрли диллериң удел аграмы жуда ёкарланяр. Эгер-де монголлара ченли түрки диллер, эсасан, фольклор үчин беян эдиҗи гурал болан болса, XIV асырда олары ёкары эдебиятда хем уланмак болҗаклыгы месе-мәлим болуп башлаяр[12]. Ине, шу тарыхы ягдайлар билен багланышыклы телим дилде (арап, парс, түрки) эсер язанларың боланлыгы, шол санда, Несиминиң хем шейле шахырларың бири боланлыгы фактдыр.

Догры, бу хили ягдай, бир тарапдан, шахырың үстүнлигини—дил байлыгыны, билим дережесиниң гиңлигини гөркезйән ялы болса-да, шахырың бейиклиги оларың көп дилде эсер язып биленлиги үчин дәл-де, эйсем, хут өз милли дилинде оңат эсерлер язанлыгы үчин бейикдир. Башгача айдыланда, ол я-да бейлеки шахырың эдебият тарыхында тутян орны онуң көп дилде эсер язанлыгы билен өлчелмән, эйсем, онуң язан эсерлериниң идея-мазмунының прогрессивлиги, халкылык хәсиетиниң ве чеперчилик уссатлыгының ёкарылыгы билен өлчелйәр. Эмма хер ничик хем болса, факт фактлыгына галяр. Дөврүниң шертине гөрә, Несими хем үч дилде (арап, парс, түрки) эсер язан гүндогарың бейик шахырларының биридир. Ол өзүниң түркмен дилинде язан гошгусының биринде шейлерәк маглумат хем берйәр:

> Арап нутки тутулмышдыр тилинден,
> Сени кимдир диен ким, түркмен сен[13].

Шу маглуматлардан чыкян нетиҗә гөрә, Несими такмын 1370—1371-нҗи йылларда Багдат этрапында балыкчы машгаласының биринде энеден болуп, 1417-нҗи йылда хем 47 яшында Сирияның Халап шәхеринде диндарлар тарапындан динсизликде айыпланып, дирилигине дабанындан сойлуп өлдүрилен бейик түркмен шахырларының биридир. Онуң дөредиҗилигине дине бир Гүндогар халклары хем дәл, эйсем бүтин прогрессив адамзат гуванмага хаклыдыр. Чүнки Несиминиң өзи өрән чепер ве гүйчли философик эсерлери билен энчеме хал-

кын сөйгүсине мынасып болан ве оларын арасында гражданлык хукугыны газанан бейик интернационал шахырларын биридир. Оны хут шейле планда-да өвренмек герек.

* * *

Такык документлер сакланманлыгы үчин Несиминин чын ады хакда-да дүрли пикир довам эдйәр. Кәбир маглумата гөрә, шахыр «Несими» лакамындан башга-да телим тахаллус уланыпдыр. Несими лакамы билен мешхур болан Сейит Ымадеддинин «Несими» лакамыны уланмагынын себәби ве онуң манысы барада-да дүрли пикир бар. Мысал үчин, «Несими» сөзи аслында арап сөзи болуп, ол пәк, мылайым шемал, ел манысында гелйәр. Бу сөз эдебиятларда-да шейле маныда уланыляр. Көне роваятларын бирине гөрә, Худ пыгамберин дөврүнде ене Ад диен бир пыгамбер боланмыш. Адылар Худа боюн эгмәндир. Шонда Худ «адылар мана боюн эгенок» дийип, худая арз эденмиш. Худай болса, адылара газап эдип, улы ел-тупан иберип, адылары хеләк эденмиш. Эмма шол ел Худа боюн боланлара мылайым ве зыянсыз шемал болуп дегенмиш. Бу роваяты Сопы Аллаяр ине шейле уланяр.

> Газап ел адылары кылды набуд.
> Иди ол ел несим табыгы Худ[14].

Бу мысаллара гөрә, «Несими» сөзи пәк, мылайым маныда болансоң, Несими хем өзүни шейле атландыран ялы гөрүнйәр. Бейлеки бир маглумата гөрә болса[15], Ырагын пайтагты Багдадын голайында «Несим» диен ер—оба болупдыр. Несими хем шол ерде доглуп, доган ерини хем өзүне лакам эдинипдир. Шу маглумат хакыката якын болса герек. Чүнки, Гүндогарын көп шахырлары өнүп-өсен ерлерини соңра өзлерине лакам эдинипдирлер. Шейлеликде, Сейит Ымадеддин көп эсерлерини Несими лакамы билен дөредипдир.

Несими яшлыкдан өз философик гарайшында пантеист болан Хүсейин ибн Мансур ал-Халлажын (828—922) пантеистик угруны голдапдыр. Шонуң үчин хем кә халатларда бу угра «хусейни» я-да «халлажыя» хем дийййәрлер. Оны эсасландыран Мансурын хатырасы үчин Несими кә эсерини «Хусейин» лакамы билен дөредипдир дийилйәр.

Сейит Ымадеддинин «Несими» лакамыны уланмагынын себәбини Ал-Хуруфи дийип ат алан Фазлылла Най-

мының ады билен баглаян маглуматлар хем бар. Себәби суфизмиң бир акымы хасапланылян хуруфизм Якын ве Орта Гүндогарда энчеме йыллап пантеистик идеяны яйрадан угур болуп, оны эсасландыранларың илкинжилериниң бири хем Фазлылла Наймыдыр (1339—1394)[16].

Хуруфизм диймек, «харп, ягны «харпларызм» диймек болуп, бу акымың векиллери харплара — 32 харпа гаты улы сыясы маны берип, харплары хат-да, худайлашдырмак катдына етирйәрлер:

Арыф ла отуз икидир,
Сахп жисм ве жан отуз икидир.
Эй Несими, суратда ве магнида,
Әшгар-у ныхан отуз икидир[17].

Шу себәплере гөрә, хуруфистлер диндарлар тарапындан ызарланярлар. Эмма олар шонда-да гизлин ишлемеклерини гоймаярлар. Кәбир маглумата гөрә, Наймы хөкүмдар Теймири хем өзүне чекмәге сынанышык эдйәр. Эмма терсине, Теймир Наймыны жезаландырмак хакында карар чыкаряр. Соңра Фазлылланы Теймириң оглы Мираншах 1394-нжи йылда жезаландырып өлдүрйәр[18].

Фазлылланың өлүми хуруфистлере, ылайта-да, Несимә гаты улы тәсир эдйәр. Чүнки Несими яшлыкда Фазлылла билен таныш, соңра олар ата-огул окашыпдырлар. Шонуң үчин хем Несими Фазлылла Наймыны хорматлап, онуң Наймы адына кыбапдаш эдип өзүне Несими лакамыны уланыпдыр дийилйәр[19]. Онсоңам, суфистлериң уланян тахаллуслары хич бир эсассыз болман, эйсем өз йөредйән пелсепелери билен баглырак болупдыр. Хуруфистлериң дүнйә — предмет барадакы пелсепелери хем гадымы юнан философларыныңкы ялырак болуп, хер бир зат—предмет чхар унсурдан—дөрт элементден — сувдан, отдан, топракдан, елден — ховадан ыбарат болупдыр. Мундан чыкян нетижә гөрә, «Несим» сөзи билен соңкы «ел—хова» сөзи символлашярлар[20]. Чүнки «Несим» сөзи хем мылайым ел, шемал маныда гелйәр. Несиминиң кә ерде Фазлылланың ады билен багланышыклы Эбу Фазыл лакамыны уланаңлыгыны хем чакламак мүмкин. Сейдзаданың айтмагына гөрә[21], Фазлылла Несимини өзүне огуллык алыпдыр. Шонуң үчин Несиминиң өзүне Эбуфазыл диймәге эсасы бар. Чүнки «эбу» сөзи арапча ата (аталары) маныны аңладяр. Шол себәпли фазыл сөзүниң өңүне «эбу» сөзүни гошсаң, Эбуфазыл болуп, ол хем Фазылың, ягны Фаз-

лылланың оглы диен мана якынлашяр. Оны шу ашакдакы мысалда-да сынламак мүмкин:

Чун Несиминиң Эбуфазыл олды хакдан кинъети,
Жүмле асманың хуруфи айын-элкамъындадыр[22].

Кәбир маглумата гөрә, Хафыз Ширазы хем олара ата-огул хөкмүнде гарапдыр. Несими яшлыкдан Хафыза өйкүнип гошгулар хем язяр. Соңра такмын 1387—1389-нжы йылларда Несими өз халыпасы Фазлылла билен Эйрана баранда Хафыз билен таныширяр. Хуруфистлер Хафызы хем өз тарапларына чекмек үчин чалышярлар. Хафызың дөредижилигинде белли бир дережеде хуруфизмиң аламатларының болмагы хем шу затлардан гелип чыкяр[23].

Фазлылла өз идеясыны гизлин йөретмек үчин өзүне «Нагым» диен гизлин тахаллус хем уланыпдыр. Несими хем өзүниң «Несим» тахаллусыны «Нагым» сөзүне хем капыя хөкмүнде уланыпдыр, дийилйән вариант хем бар. Муңа шу ашакдакы гошгы мысал гетирилйәр:

Ким ке эсрар Несими билмеди,
Ыззат Фазыл Нагымы билмеди,
Дию рахман ве рахымы билмеди,
Мезахр зат кадымы билмеди,
Болдук чу Несимини Нагымның,
Олды бизе рахмети рахымъың[24].

Материалларың көпүсинде Несиминиң чын ады Ымадеддин хасапланяр. Эмма кәбир маглумата гөрә[25], Несиминиң чын ады Махмыт болупдыр дийилйәр. Бу пикириң авторы Несиминиң Ымадеддин адыны инкәр этмейәр. Йөне ол Ымадеддин ады Несимә соң дакылан ат хасаплаяр. Ол пикирини субут этмек үчин Несими ялы шахсларың дурдыгыча чын атлары йитип, она дерек олара соң дакылан адың йөргүнли бољянлыгыны, мысал үчин, Желалетдин Румы, Фахретдин Аттар ялы шахырларың чын атларының Мухамметлигине гарамаздан, оларың Мухаммет атларының уланылман, соңкы дакылан Румы ялы лакамлары билен таналянлыгыны ныгтаяр ве Ымадеддин хем эдил шолар ялыдыр дийип хасаплаяр. Мундан башга-да автор Несиминиң дөвүрдешлериниң бири болан Алы-ал-Аланың биографик хәсиетли язан бир шыгрында Фазлылланың шәгиртлериниң хеммесиниң атларының агзалянлыгыны, онда-да хут чагалыкда дакылан чын атларының гөркезилйәнлигини ве Несиминиң адының болса Ымадеддин дәл-де,

Махмыт дийлип гетирилйәнлигини беллейәр. Шондакы гетирилйән атларың Несиминиңкиден (ягны Махмытдан) бейлекилериниң өз эелери тапылып, Фазлылланың диңе Махмыт диен шәгирдиниң таналман дурлушының геңлигини, Несиминиң адының болса гөркезилмезлигиниң мүмкин дәлдигини ныгтап, шол Махмыт диен ада Несими дийип дүшүнмели диен пикирде дуряр. Шунуң билен бирликде-де гөйә, Хафыз Ширазы хем бир ерде Несимини Махмыт дийип атландырыпдыр. Йөне биз авторың бу пикирини шейлелигине ыкрар этмәге я-да инкәр этмәге эсасымыз болмансоң, муны маглумат хөкмүнде гөркезип гечйәрис.

Кәбир халк роваятларында, шол санда, Акмухамметдир Андалыбың адыбир «Несими» поэмасында-да Несиминиң озалкы ады «Несеб» хөкмүнде гөркезилйәр. Эгер Акмухаммедиң «Несими» поэмасында:

Молла ондан соң билди, ол Несеби эр эрди.
Эй Несими дийр эрди, несли Сейид эрдия.
Оввал ады Несеби, соңра ады Несими.
Озалда болган исми Сейид Несим эрдия[26] —

дийлип гөркезилен болса, муны Андалып шейле гөркезйәр: Несиминиң энесини халас эден адамың хем Несими билен бир вагтда өз аялындан хем оглы боляр. Шонда балыкчы өз оглунуң адына Эмир ат гойяр. Несиминиң энеси хем өз оглуна Несеб ат гойяр:

Эмир гойды онуң адын атасы.
Несеб гойды мунуң адын энеси[27].

Шунуң билен бирликде Андалыбың поэмасының довамында Несими адыны она гөйә молласы дакан ялы хем гөрүнйәр:

Замандан соң гелип хушыга молла.
Йыкылды аягыга дийди «Эй вай».
Дийди «адың Несими болсун эй жан.
Сениң ёлуңда мүң жан болса гурбан»[28].

Бирнәче маглумата гөрә[29], Несими хуруфистлере гошулмаздан озал Керки, Шейхи, Шибли, Эдхем ялы гөрнүкли суфистлериң идеясыны голдаяр:

Жуйында кылан мухаббеткиден.
Керки иле Шибли. Эдхем олды[30].

Шейлеликде, Несиминиң ирки девүр дөредижилиги

суфизм билен багланышыклы болуп, хуруфизме соңра гечипдир.

Шу себәплере гөрә, Латыфи тезкиресинде «Несими хуруф дәлдир, ол неймитулладыр, йөне хуруф ылмындан хабарлыдыр»[31] дийилмеги хем шонуң үчин болса герек, Неймитуллалар хем суфистлериң бир угры болуп, Неймитулла дийлен шахс хем шол угруң халыпасы болупдыр. Элбетде, шол дөврлерде Хорасандан Мүсүре ченли яйран неймитуллалардан Несими бихабар болупдыр диймек болмаз. Йөне Фазлылладан өң Несиминиң өрән гүйчли симпатия билдирен шахсларың бири Мансур Халлачдыр. Мансурың «энел хак» диен пантеистик идеясы үчин дара чекилмеги Несимини ғаты гынандырыпдыр. Йөне ол шол угурда дара чекилмекден хем горкман, Мансурың пантеистик идеясыны довам этдирйәр:

Дайым «энел хак» сөзлерем, хакдан чү Мансур олмушам,
Кимдир мени бердар эден, бу шәхре мешхур олмушам,
Кыбласыям садыкларың, магшугыем ашыкларың,
Мансурыем лайыкларың чүң бейт магмур олмушам[32].

Несиминиң илки дөврлерде Мансурың угры билен гиденлигини аңладян кыссалар башга-да көп:

Мансур «энел хак» айдар, ягне ке хак менем хак,
Чун хак аян имиш гөр, ким гөрмее аяны[33].

Шейлелик билен, Несиминиң дөредижилиги, дүнйәгарайшы, эсасан, ики угурдан — ики идеологиядан дүрүшделенип, оларың бири суфизмден, бейлекиси болса, өзлериниң пантеистик хәсиетлери билен суфизмден гечирен хуруфизм идеологиясы эсасында кәмиллешипдир.

Несиминиң дөредижилигиниң меркезинде болса, эсасан, хуруфизм идеологиясы ятыр. Оларың хеммесиниң бир яны өз халыпасы Фазлылланың ады билен берк багланышыклы болупдыр.

Несиминиң дөредижилиги ве дурмушы хут Фазлылла билен берк баглы болансоң, Фазлылланың кимлиги хакда-да баржа маглуматы берилэйсе хем артыкмачлык этмейәр. Бар болан маглуматлара гөрә, Фазлылланың чын ады Абдырахман болуп, ол Халалхор ады билен мешхур болупдыр. Ол Самаркантда диндарларың бир гезекки йыгнагында динден чыкан, худайсыз хасапланып өлүме хөкүм эдилйәр ве Тебризиң төверегинде Энча дийлен ерде-де өлдүрилйәр[34]. Эмма Сейд Нефиси өзүниң «Тарыхы назм ве насыр» атлы ишинде хас гиңрәк ве баш-

гарак маглумат берипдир. Фазлылла, такмынан, 740 — 742-нжи хижриде Астрабатда энеден боляр. Ол яшлыгындан өрән йити зехинлилиги билен тапавутланяр. Ол яшлыкда Гүндогарың гаты көп ерлерине сыяхат эдип, 771-нжи хижриде Машада, Тебризе, Испихана, 775-нжи хижриде болса, Азербайжана, Ширвана ве башга-да бирнәче юртлара сыяхат эдйәр. 788-нжи хижриде (1386) онуң хуруфилиги үчин динсизликде айыпланып, теймирлилер оны ызарлап тутярлар. Теймириң оглы Миран шахың буйругы билен оны Ширвандан Нахжувана гетирип, дин векиллериниң питива бермеги билен 1393-нжи йылда, 56 яшының ичинде өлдүрип, өленсоң хем, бойнуна йүп дакып, гөрелде хөкмүнде шәхериң көчелеринде ата сүйредип, ондан соң гөмйәрлер. Эмма Теймириң буйругы эсасында 1402-нжи йылда Фазлылланың жеседини тәзеден габырдан чыкарып отлаярлар. Шонуң үчин хем Фазлылланың өлен йылы дийлип, онуң якылан йылы болан 1402-нжи йыл хасапланылян ерлери хем бар. Эмма хакыкатда болса ол 1393-нжи йылда өлдүрилйәр[35].

Фазлылла овнук гошгулардан башга-да «Жавуданнама», «Жавуданы кебир» ве хуруфи ылмына дегишли «Рисала жавуданнамейи зейли», «Арышнама», «Мухаббетнама», «Весъетнама» ялы эсерлерини дөредипдир[36]. Онун весъетлерини ве идеяларыны шәгиртлери Эбул Хасан Алыюл Ала, Сейид Несими ялы хуруфистлер довам этдирйәр.

* * *

Хуруфистлериң Фазлылладан соңкы иң эсасы векилиниң бири болан Несиминиң ерлиги ве миллети хакда бирлигиң болмайшы ялы онуң өлүми ве өлдүрилен йылы хакда-да дүрлирәк пикир довам эдип гелйәр. Несиминиң биографиясына дегишли материалларың көпүсинде[37] Несиминиң 1370-нжи йылларда доглуп, 1417-нжи йылда хем өлдүриленлиги айдыляр: Шунуң билен бирликде-де шахырың өлдүрилен йылыны 1398-ден 1433-нжи йыллара ченли сүйндирилйән маглуматлар хем душ гелйәр. Мысал үчин, кә ерде онуң өлүми 1434-нжи йыл хасапланан болса, башга бир ерде 1461-нжи йыл хасап эдилипдир[38]. Элбетде, мунуң бейле болмагы мүмкин дәл. Чүнки бу хасап боюнча Несими 90 яшларында өлдүрилен болуп чыкяр. Эмма көп материаллар онуң 47

яшында өлдүриленлигини тассыклаяр. Ёкаркы 1461-нжи сенәниң гетирилмегине башга бир задың себәп болмагы мүмкин. Несиминиң шейле пажыгалы өлүми көп адамлары толгундыряр. Ылайта-да, Фазлылланың шәгиртлери болан хуруфистлери гаты гыпандырыпдыр. Олар Несиминиң шаныча газаллар баглап, онуң гошгуларыны ятдан айдып гезйәрлер. Хатда Несиминиң адыны йитирмезлик үчин өз язян эсерлерини онуң ады билен, ягны Гул Несими дийип язанлар хем болупдыр. Муңа мысал эдип XVII асырда яшап гечен ве Гул Несими ады билен эсер язан шахыры гөркезмек болар. Ол Сейид Ымадеддин Несиминиң кәбир газалларына незире-де языпдыр. Мысал үчин Сейид Несими:

Сен маңа яр, олки, көңлүм ол дахы яр истемез,
Көңлүмиң дилдары сен-сен, өзге дилдар истемез[39].

Гул Несими:

Дилбере дил, сенден өзге дахы дилдар истемез.
Чүн миессер олды васлың, гайры дилдар истемез»[40].

Башга бир маглуматда болса, проф. Хикмет Ертогланың бир китапханада 1461-нжи йылда язылан, өзи хем Несими ады билен язылан бир месневи гөренлиги хабар берилйәр[41]. Эмма ол месневи хем логика гөрә, Сейит Ымадеддин Несиминки болман, ондан соңкы Несими ады билен эсер язанларың бирининки болмалы. Эгер Ол Сейит Ымадеддининки болайса-да, онуң сенеси соңкы гөчүрилип язылан сене болмалы. Себәби 1417-нжи йылда өлдүрилен Несиминиң 1461-нжи йылда язылан эсери болуп билмез.

Профессор Ф. Көпүрили өзүниң «Несиминиң өлүм тарыхы» атлы макаласында[42] Несиминиң өлүмини 1404-нжи йыллар хасаплаяр. Бу авторың шейлерәк пикир этмегине-де Рафикиниң 1408-нжи йылда язан «Бешертнама»[43] атлы месневиси себәп боляр. Хуруфистлериң бири болан Рафики Несимә багышлабрак язан бу «Бешертнамасында» эбжет хасабы билен шейле сене гетирйәр:

...Маңа оввалдан Несими дестгир,
Сежде эдер гаршыма бедри мунир?
Бу Бешертнаманы кылдым тамам.
Совмин? оввал жумасы гүн вессалам.
Тарыхы кендилейюн?, рахе худа.
Сердесер эдебияты? олды рехнама[44].

Бу мысалдакы гөркезилен «РАХ ХУДА» сөзи эбҗет хасабы билен 1408-нҗи йыла габат гелйәр.

Алы Ганип Йөнтеминиң «Гүнеш дергиси» журналында чыкан бир макаласында, Несиминиң өлүми 1417-нҗи йыл хасапланыляр[45]. Бу пикир хакыката хас якын болса герек. Чүнки бу барадакы материалларың көпүси шу йылы салгы берйәрлер.

Несиминиң ады билен багланышыклы айдылян халк ровaятларында Несими өзүниң сойлуп өлдүрилҗегини велилик билен өңүнден дуйяр. Халк арасындакы шол ровaята гөрә, Несими ики доган экен. Несими яшлыкда-да гаты зехинли болупдыр. Олар биле ойнап йөркәлер Несими бир пычак тапяр ве оны өз доганына берип, «Ине, доганым, ахырында мени өлдүрҗек шу пычакдыр. Себәби сен улалып патыша боларсың, мен болсам дивана боларын. Ине, сен шонда мени шу пычак билен дирилигиме сойдурарсың» дийййәр. Доганы болса, «Гой, бейле зат болмаз» дийййәр. Бу геп бу ерде галяр. Бирнәче вагтдан соң, Несиминиң доганы патыша боляр. Несими болса, дивана болуп, илден иле гошгы-газал айдып гезйәр. Бир гүн Несими айланып өз доганының шалык эдйән юрдуна баряр ве өз гошгуларыны окаяр. Адамлар онуң дашына үйшйәрлер. Бу ваканы бири барып патыша хабар берйәр. Шол вагт патыша күшт ойнап отуран экен. Күшде гызыган ша: «Мениң юрдумда бейле булагайлык дөредип йөрен бигананы барың өлдүриң» дийййәр. Җеллатлар гелип Несимини өлдүрмекчи боланларында оңа хич бир яраг өтмейәр. Шонда Несиминин өзи «Мени бейле гынамаң, маңа сизиң ярагыңыз өтмез. Сизиң патышаңызың җүбүсинде бир пычак бардыр. Маңа диңе шол өтер, өзи хем башга ериме өтмез-де диңе дабанымың товук бокы басан ерине өтер» дийип, нәме этмелидигини өзи салгы беренмиш. Җеллатлар шейле хем эдйәрлер. Олар патышадан җүбүсиндәки пычагы бермегини хайыш эдйәрлер. Күшде гызыган хан җүбүсиндәки пычагыны беренлигини хем дуймаяр. Җеллатлар шол пычак билен Несимини дабаныдан союп өлдүрйәрлер. Күшт ойнап болан хан «Яңкы өлдүрениңиз кимди?» дийип, гелип гөрсе, өз доганы Несими болуп чыкяр. Муңа гахары гелен хан Несимини өлдүренлериң хеммесини өлдүрдийәр[46].

Башга бир ровaята гөрә, Несими билен Кемал Уммы диен бири Солтан Шуҗан диен бириниң бир гочуны ондан ругсатсыз өлдүренмиш. Оңа эесиниң гахары ге-

лип, Несиминиң союлып өлдүрилҗегини, Кемал Уммының болса асылып өлдүрилҗегини ышарат эденмиш[47]. Андалыбың «Несими» поэмасындакы гетирилйән роваят хем ёкаркы маныракда.

Андалыбың «Несими» поэмасында гөркезилишине гөрә, Несими дивана болуп илден-иле, чөлден-чөле айланып, дүрли хикметлер окап йөркә, оңа өзи ялы ики дивана гелип гошуляр. Олар өз пирлерине (бу ердәки пир Фазлылла болса герек — Н. Г.) душярлар. Шонда ол пир оларың бирине бир тегелек нан берип, наның хер йүзүне бир шапбат уряр. Бейлекисине бир алма берип, сапагындан тутуп пырлаяр. Несимә болса бир алманың габыгыны артып элине берйәр ве бу аламатың манысына дүшүнмеги маслахат берйәр. Олар бирбада муңа дүшүнмеҗек боланларында Несими оны шейле дүшүндирйәр: «Еди гүнден соң нан аланы билинден ашагыны ере гөмүп, тә өлйәнчә урарлар ве саңсар дашы эдерлер. Алма аланы дардан асарлар. Союлгы алма аланы — мени болса, шол алма ялы союп өлдүрерлер» дийип, болҗак затлары өңүнден айдяр.

Элбетде, бу маглуматларың бири роваят, бири чепер эсерде геленсоң, онуң дурмушда болшундан улалдылып я-да кичелдилип гөркезилмеги тебигы затдыр. Шейле-де болса, бу затларың аңырсында белли бир дереҗеде, тарыхы хакыкат хем ёк дәл. Бу ерде Несиминиң өңден гөрүҗилиги велилик билен багланышдырылса-да, Несими өзүниң йөредйән бу пантеистик идеясының башына бир иш салаймак ховпуның барлыгыны билмән дурмандыр. Дин векиллери билен конфликтде болан Мансур ялы пантеистлериң җезаландырылянлыгыны ол гөрмән я-да эшитмән дуранок. Эмма өз идеалына жаны-тени билен берлен адамлар шол себәпли җезаландырылҗакдыгыны билип дурсалар-да, өз идеяларындан дәнмейәрлер. Ёгсам Несиминиң өз дашына хуруфистлери топлап, дүрли ерлерде пантеистик идеяны вагыз эдип йөрмегинин, дин векиллери билен җеделлешип, олары масгараламагының ахыры бир бетбагтчылыгың үстүнден элтҗекдигини дуян доганы шах Хандан[48],

Гел, бу сыры кимсее паш эйлеме,
Хаму-хасы, аамыга аш эйлеме.

дийип, оңа дуйдурыш берйәр. Эмма Несими оңа «Мениң йүрегим шейле идеядан долы, оны иле яйратмасам

ТГУ им. А. М. Горького
БИБЛИОТЕКА

дуруп билжек дәл» диен маныда шу ашакдакы мензумасыны иберйәр:

Деряйы мухыт жоша гелди.
Ковуй иле мекан хуружа гелди.
Сырры эзел олды әшгәре.
Арыф ниже эйлесин мыдара[49].

Хуруфизми эсасландыран Фазлылла өлдүриленден соң, хуруфистлер, эсасан, Несимини халыпа сайынярлар ве Фазлылланың ызыны довам этдирйәрлер. Эмма ыслам фанатизминиң ызарламагы зерарлы олар бир ерде узак дуруп билмән, юртдан-юрда гачып йөрмели болупдырлар. Кәбир маглумата гөрә[50], Несими Багдатдан соң, Түркийә—Анкара баряр ве ерли беглериң бири Хажы Байрам билен душушмак ислейәр. Эмма Хажы оны кабул этмейәр. Несими оңа гахар эдип, гөни Халаба гечйәр. Халапда ол өз төверегине пикирдеш яран топлаяр. Ашакдакы маглумата гөрә[51], Несими хатда Халабың валысы Яшбуканы хем өзүне чекип, онуң билен достлуклы гатнашыкда болупдыр. Озалдан хем Несимә гахар эдип йөрен руханыларың муңа хас гахары гелип, Несимә дүрли мыжабатлар атып башлаярлар. Яшбука билен онуң арасыны бозмак үчин Несимә төхмет атмакдан хем гайтмаярлар. Руханылар Несимини динсизликде айыпламак үчин, огрынча Несиминиң көвшүниң петегиниң астында куръаның сүрелерини елмәп, «Эгер сиз куръаның сүрелерини көвшүниң астына салып, олары билкастлайын депеләп йөрене душайсаңыз оны нәдердиңиз?» дийип сораярлар. Шонда валы «онуң дерисини соярдым» диййәр. Эдил шол вагт хем диндарлар озалдан тайярлап гоян көвүшлерини валының элине берип: «Ине, Несиминиң эдип йөрен иши» диййәрлер. Несиминиң сойлуп өлдүрилмегине шу вака себәп болупдыр диййән язгылар хем бар. Эмма башга бир маглумата гөрә, Несиминиң шәгиртлериниң бири Несиминиң, «Мениң кешбими гөрмек үчин хакыкаты гөрйән гөз герек. Эмма текепбир гөз худайың кешбини гөрүп билмез» диен маныда башланян гошгусыны Халабың көчелеринде окап йөркә оны тутуп, бу гошгының кимиңкидигини сораярлар. Ол оглан хем «Мениңки» дийип жогап берйәр. Шол себәпли оны экидип дардан асмакчы болярлар. Бу ваканы эшиден Несими етишип, ол гошгының өзүниңкидигини айдяр. Желлатлар ол оглан гойберип Несимини тутярлар[52].

Бирнәче язгыларың хабар бермегине гөрә[53], Несиминиң үстүнде улы чекишме гуруляр. Диндарларың «Несимини өлдүрмели» диен талабы эсасында Халабың дини судясы Ибн-аш-Шангашы диндарларың тарапыны тутуп маслахаты ачяр. Маслахатда оңа Найип ханафилерден бири «Эгер сен «өлдүрмели» дийип, айданларыңы, субут эдип билмесең, онда сениң өзүң өлмели боларсың» дийәр. Шондан соң Шангашы ойланмага межбур боляр. Соңра бу маслахата баш дини судья Шейх Шахабаддин ибн Хилал гатнашяр ве Несимини «өлдүрмели» дийип, карар язмагы талап эдйәр. Бу карар отуранлары толгундыряр ве бирнәчеси бу ише гатышмаярлар. Халабың валысы Яшбука болса, Несимини энтек өлдүрмели дәлдигини ве межлисиң гелен нетижесини солтана хабар бермелидигини айдяр. Шейлеликде, Несимини шол вагт өлдүрмән зындана саярлар. Эмма арадан көп вагт гечмәнкә солтан Муеййитден «Несиминиң дирилигине дериси союлсын ве еди гүнләп Халабың дервезесинден асылгы дурсун. Соңра жеседини бөлек-бөлек эдип, бир бөлегини Дулкадыр оглы Алы беге ве гардашы Насреддине хем-де Осман Гарагоюнлыга гөндерилсин, чүнки бу Несими оларың хем ынанжыны бозупдыр» диен ресми буйрук гелйәр. Шейлеликде, Сейид Ымадеддин Несими дирилигине союляр.

Бу элхенч вака барада гаты көп гүррүң эдилйәр ве оларың кәбири хәзирки гүнлере ченли сакланыпдыр. Шол вагшычылыклы вака билен баглы рowаятларың бирине гөрә, Несимини дабанындан ярып сойяркалар шахырың беденинден гаты көп ган акып, онуң реңки саралып башлаяр. Шонда онуң халына хешелле какып дуран залым руханыларың бири: «Ери, Несими, не бейле реңкиң саралярла?» дийип, ичякгыч сораг берйәр. Шонда Несими: «Мен эдебият элиминде доган гүнешдирин. Гүнеш хем яшян махалында саралындыр» дийип жогап берйәр. Несиминиң шейле жезаландырылмагына питава берен руханыларың бири «Бу түйс бир мелгундыр, эгер онуң ганы бириниң бир ерине дамайса, ганың даман ерини даш яны билен кесип айырмалы» дийип вагыз эдйәр. Эдил шол вагт хем дерисиниң эп-эсли ери союлан Несими өзүни растламак үчин гобсунанда онуң эндамындан акян ганлар сычырап, онуң бир дамжасы янкы вагызчы руханының бармагына дамяр. Бу вагшычылыга озалдан хем гахар билдирип дуран жемагат, янкы руха-

на йүзленип «Ханы, гепиң чын болса, инди өз бармагыны кес» дийип башлаяр... Эмма айдан гепинден дөнмеги хич затча гөрмейэн руханы: «Ёк, мен оны йөне гепиң гердишине гөрэ айдайдым» дийип, шеррайлык билен сыпяр. Дериси сойлуп дурка-да бу ваканы гөрүп эшиден Несими яңкы руханының үстүнден гүлүп шейле сетирлер айдыпдыр:

> Захыдың бир бармагыны кессең дөнүп хакдан гачар,
> Гөр, бу мисгин ашыгы, серпа соярлар агламаз[54].

Сирияның Халап шәхеринде амала ашырылан бу элхенч вака бүтин Гүндогары сарсдыряр ве әхли прогрессив пикирли адамлары толгундыряр. Несиминиң өз шәгиртлери болса, онуң идеясыны довам этдирмеги касам эдишип, Несиминиң гошгуларыны ил ичинде вагыз эдип гезйәрлер.

Несиминиң бу пажыгалы өлүми онуң адыны йитирмән, терсине, онуң шөхратыны өңкүден хем ёкары гөтерйәр. Несиминиң өз идеалына тә өлүнчә вепалы болуп, шейле мерт ве гахрыманларча дурмагы бүтин дүнйәни гең галдыряр. Шонуң үчин хем Несими мертлигиң ве өз идеалына вепалылыгың символы хөкмүнде бүтин Гүндогарда мешхур боляр.

Шахырың өлүми билен баглы айдылян роваятларың бирине гөрэ, Несиминиң дериси союлярка, шәхер халкы оңа гынанч билен середип дуран экенлер. Дериси сойлуп болнандан соң, Несими өз дерисини өз эли билен алып, аркасына атанмыш-да, Халабың дервезесинден чыкып гиденмиш. Халабың он ики саны дервезеси бар экен. Хер дервезеде-де бир дервезебан дуран экен. Дервезебанларың херси хем өз дервезесинден чыканлыгыны айдып, оларың арасында дава боланмыш. Эмма сонра аныклап гөрселер Несими он ики дервезәниң он икисинден хем бир бада чыкып гиденмиш. Несиминиң хәзирки мазары болса, онуң жайланан ери дәл-де, сойлан еримиш[55]. Элбетде, бу маглуматда роваятлара махсус болан улалтмалар—халк фантазиясы болса-да, мунда халкың Несимә болан положител гарайшыны, өзи өлсе-де онуң рухуның, идеясының өлмежекдигини ве халкың Несимә гөйә бир кераматлы шахс хөкмүнде гарандыкларыны аңламак боляр.

Сирия сыяхата гидип, Халапда болуп гөрен азербайжан языжысы Ресул Рыза өз ёл язгысында Халабың көне харбы галасының гапдалында Несиминиң мавзоле-

йиниң ерлешйәндигини ве шол көчә-де Несиминиң адының дакыландыгыны хабар берйәр[56]. Бейлеки бир эдебиятчы Селман Мумтаз Несими Халапдакы «Беги»[57] диен гонамчылыкда җайланыпдыр диййәр[58]. Бейик түркмен шахырларының бири Андалып болса, өзүниң бу «Несими» атлы тарыхы поэмасында Несиминиң мазары хакда шейле геркәзйәр:

Йыгып җисмин аның постыга салды,
Гөтерди ша өзи голыга алды.
Окып эрик ичинде она җыназа,
Кылып ыззат онуң дей шахбаза,
Элтип ханлар мазары ортасыда,
Оны гойды чу шалар арасыда[59].

Элбетде, бу мысал чепер эсерден алнансоң, муңа хут тарыхы документ хөкмүнде гарап болмаса-да, бу поэманың тарыхы хакыкатлар билен баглы ерлериниң бардыгыны хем унутмак болмаз.

* * *

Несиминиң шахсыетиниң мертлигиң символы болуп галышы ялы, онуң дөредиҗилиги хем өз дөвүрдешлерине ве өзүнден соңкулара аҗайып нусга болуп хызмат эдипдир. Несиминиң дөредиҗилигинде адама баха беренде, онуң миллети я-да хайсы дине уйянлыгы хич хили роль ойнамаяр. Шахыр оларың хеммесине адам, онда-да, дүнйәде иң бир гудратлы зат хөкмүнде гараяр. Шонуң үчин хем Несиминиң эсерлери бирнәче халкың арасында гиңден яйрапдыр. Мысал үчин, эдебиятчы М. Сейидов өзүниң ишинде Несиминиң эрмени халкының арасында-да шөхратлыдыгыны, хат-да онуң гошгуларының ят тутулып тойларда-да, ясда-да айдыляндыгыны ве Матенадеранда сакланян, өзи хем 1614-нҗи йылларда язылан (эрмени элипбийинде) бир голязмада Несиминиң энчеме гошгусының барлыгыны гөркезйәр. Шол гошгуларың эрмени халкының арасында өрән шөхрат газананлыгыны ве Будах Амтеци (XVI), Хачатур Диграгертци ялы шахыр-сазандаларың үйшмеленде айдым эдип айдандыкларыны, XVII асырың гөрнүкли эрмени шахыры Мираның болса хут Несиминиң шәгиртлериниң бири болуп, онуң идеяларыны довам этдиренлигини хабар берйәр[60].

Несиминиң дөредиҗилиги бир адама я-да белли бир халкың шахырына дәл, эйсем бүтин Гүндогарың эдебия-

тына улы тәсирини етирипдир. Әнчеме шахырлар онуң идеясына эерип өзлериче эсерлер дөреден болсалар, энчемеси Несиминиң гошгуларында тахмыслар, незирелер языпдырлар. Несими барада бейик шахыр Новайының ятламалары хас-да әхмиетлидир. Ол өзүниң «Межалис-ун-Нифаис» атлы эсеринде Несиминиң дөредижилигине улы баха берипдир[61].

Гүндогар классык шахырларындан, ылайта-да, түркмен классык шахырларының ичинде Несиминиң эсерлериниң чеперчилик уссатлыгындан, онуң шахырана пикирлеринден, идея-тематикасындан тәсирленмедик шахыр кән дәлдир.

Несиминиң тә өлинчә өз идеясына вепалы болуп галмагы, хат-да дериси союлярка-да ондан дәнмезлиги дүнйәни хайран галдыран мертликдир. Шонуң үчин хем онуң образы мертлигиң ве өз идеалына вепалылыгың символы хөкмүнде эдебията гирипдир. Классык шахырлар өз өңе сүрйән идеяларының эмоционал тәсирини артдырмак үчин өз айдян затларына нәдережеде вепалыдыкларыны билдирмек үчин хут Несиминиң образындан пейдаланыпдырлар:

Кәшки васыл кылып, васлында өлдүрсе мени,
Ышкыда рысва кылып, әлемге гүлдүрсе мени,
Ким Несими, дек кесип, башымны сындырса мени,
Паш эдип бу жүмлейи әлемге билдирсе мени,
Дәнменем андаг ким ол эсмая ашык болмушам[62].

Я-да:

Бирехимлер чүн Несими дек дерим сойдурсалар,
Бу ширин жандан гечер мен, яры сенден гечменем[63].

Халк дөредижилигинде Несимә нәхак жезаландырылан хөкмүнде гараляр:

Несими дек постун нәхак сойдулар,
Сениң оглуң ики гөзүн ойдулар,
Агалары бир гуюда гойдулар,
Даг йыкылды, чынарыңдан айрылдың[64].

Шулар ялы мысалларың саныны нәче дийсең көпелтмек мүмкин. Йөне геп оларың санында дәл-де, Несиминиң дөредижилигиниң өзүнден соңкулара ажайып нусга болуп хызмат эденлигиндедир. Ол я-да бейлеки бир максат билен Несиминиң адыны агзамадык түркмен шахыры ёк диерликдир.

Түркмен классыкы эдебиятының гөрнүкли векили

Нурмухаммет Андалып болса, хут Несимэ багышлап «Несими» атлы тарыхы поэма дөредипдир. Чуңцур философия югрулан ве чеперчилик үесатлыгы тарапындан-да Гүндогарың бейлеки бейик шахырларындан гайра дурмаян ажайып эсерлер дөреден хем-де өз пантеистик идеясы угрунда тутанъерли гөрешен, эмма диндарлар тарапындан айыпланып, нәхак гыналып өлдүрилен бейик түркмен шахыры Несимэ багышланан бу тарыхы ве биографики хәсиетли поэма, ине, шейле башланяр.

«...Эмма гадым эйямда Сейит Несими дийген бир бузургвар өтүпдир. Арап тилинде эрди, түрки тилине айлантырып ниче гүнлер мәхнет ве мушакгат тартып, назм этерге бил баглап, мах жумадилэссаны айында, онбирленжи гүни язмакга мешгул болдум»[65] диен проза гиришенден соң, худая мынажат окалян ве бу поэманы язмаклыга себэп болан затлар айдылян гириш поэзиясындан соң Андалып:

Мыкаматы Несими шейих Мансур,
Кылар мен назм түрки гел окы гөр.
Бар эрди ким Мусур шэхриде бир нур,
Эзелден өвлүйэх ол шейхи Мансур[66]—

дийип, поэманың сюжетини хас ирки дөвүр билен, ягны Мансур билен багланышдыряр.

Мансур яшлыкдан өрән зехинли болупдыр. Онуң Энел атлы бир гыз доганы бар экен. Энел чилтенлер билен гатнашык саклаяр. Оны ил дуйяр ве Мансура гыжалат берйәрлер. Мансур оны анықламак үчин Энеле дуйдурман, онуң ызына дүшүп гидйәр. Энел чилтенлериң меканына баряр. Мансур хем онуң ызындан баряр. Мансура бир кәсе мей берйәрлер. Мансур серхош болуп шу ашакдакы сетирлери гайталап йөрйәр:

Дийди «Элфазы куфр» агзыны ачып,
Көпрүдип агзыны көпүгин сачып,
Каю ердэки моллалар йүгүрди,
«Бу сөзи айтмагыл» дийип, оны урды.

Олар урган сайы, бу кылды текрар,
«Энел хак» дийип, йөрүр көче-базар[67].

Моллалар Мансуры нәче гойдуржак болсалар-да Мансур «Энел хак», «менел хак» диймесини гоймаяр. Моллалар оны динден чыкан хөкмүнде хана яманлаярлар, ханың хөкүми эсасында Мансуры тутуп дардан асярлар. Эма гудрат билен дар Мансурың богазыны гыс-

маяр. Шейдип ол еди гүн дардан асылгы дуряр. Эмма Мансур шонда-да өлмән, шол бир «Энел хак» сөзүни гайталаяр. Онуң дилине тыг басярлар. Шонда-да гоймаяр. Ахырда моллалар оңа хас агыррак җеза бермегини хандан хайыш эдйәрлер. Хан болса Мансуры сансар даш этмеги буюряр. Оны шейле хем эдйәрлер. Хер гечен оңа бир даш-кесек оклап гечйәр. Зыңлан кесекдир дашдан депе турса-да, Мансура хич зат болмаяр. Эмма шол ёлдан гечип барян Шейх Зуннун Мүсри диен бир шахс[68] оңа даша дерек чемен оклаяр вели Мансур дат эдип гыгырыберйәр. Муңа гең галан Зуннун: «Эй Мансур, сен нәме үчин ил даш окласа-да сесиңи чыкарман, мен гүл окласам-да гыгырыбердиң» дийип сораяр. Онда Мансур:

Аларның атганындан хич зыян ёк,
Мениң халым билур сиз хич гуман ёк,
Сизиң атганыңыз бизе пычакдан,
Гатырак дегди бизге чүн таякдан[69]—

дийип җогап берйәр ве «Эй, Зуннун, мени мунуң билен хем гоймазлар, дардан асып ода якарлар. Шонда сен мениң күлүмден бир гысым алып гитгин. Чүнки, мен янанымдан соң көп вагт гечмән, гүйчли ягмыр ягып, дерялар дашып башлар. Шәхериң сув алар горкусы болар. Шонда хан башга алач тапман, «Ким сувуң өңүни алып билсе, көп мал берҗек» дийип җар чекдирер. Шонда сен мениң җеседимден алан күлүңи деряның йүзүне сеперсиң вели, сув песелип өңки каддына етер. Энчеме бигүнә адамлар өлүмден халас болар, сен хем көп задың эеси боларсың» дийип весъет эдйәр. Догрудан хем ханың хөкүми эсасында диндарлар Мансуры ода якярлар. Зуннун болса Мансурың айдышы ялы, онуң күлүнден бир гысым алып гидйәр. Арадан көп вагт гечмәнкә-де Мансурың айдышы ялы, апы-тупан туруп сил гелйәр. Хан гошуны силиң өңүни алып билмейәр. Шонда Зуннуң Мансурың күлүни деряның йүзүне сепйәр вели, дерялар песелип өңки дережесине гелйәр. Эмма сувуң йүзүнде бир акҗа көпүк эмеле гелйәр ве ол көпүк «Энел хак» дийип, сесленип Халап ханының багына акып баряр. Шол вагт хем багда сейил эдип йөрен Халап ханының гызы бу «Энел хак» дийип, айланып йөрен көпүрҗиге гең галып, оңа бармагыны дегрип дадып гөрйәр. Ол гыз гудрат билен шол көпүкден хем гөврели боляр. Бу хабары эшидип гызың атасы оны

сандыга салып деря ташлаяр. Сандык акып Багдат шәхерине баряр. Бир балыкчы ол сандыгы тутуп өз өйүне алып баряр ве сандыкда яңкы гызың оглы боляр. Гыз башдан гечирен затларыны балыкча гүррүң берйәр. Балыкчы оны өзүне гыз окуняр. Дүнйә инен чагажыга болса Несим (Несеб) ат гойярлар.

Эдил шол вагт балыкчының өз аялының хем оглы боляр. Онуң адына Эмир ат гойярлар.

Ине, шейлелик билен, Несими дүнйә инйәр. Йөне ол гөйә Мансурың оглы, ягны гудрат билен Мансурдан өнен ялы эдилип гөркезилйәр. Андалыбың бу «Несими» поэмасының сүңңи тарыхы шахслар, тарыхы вакалар билен багланышыклы болса-да, бу ерде Андалып тарыхы хакыкатдан дашлашып фантазия йүз уряр. Мансурың пантеистик идеясыны довам этдирйәнлиги үчин Андалып, Несимини гөйә, Мансурдан өнен эдип гөркезйәр. Эмма бейле усулда дүнйә инмек тарыхда болан я-да болжак хадыса дәл. Галыберсе-де, Мансур билен Несиминиң арасында бәш асыра голай дөвүр ятыр. Догрусы, Мансур хакыкатдан хем тарыхы шахс. Өзи хем суфизмиң иң гүйчли векиллериниң бири болуп, ысламың догматикасына гаршылыклы угур болан Халлажие диен пантеистик угры эсасландыранларың биридир. Мансур парс велаятының Байда диен районының голайындакы Туре диен ерде 858-нжи йылда энеден боляр. Онуң долы ады Абу-л-Мугис ал Хусаин ибн Мансур ибн Мухаммa ал Байдавы ал Халлач болмалы[70]. Онуң атасы зороастризм дининиң тарапында болупдыр. Мансур яшлыкдан өз дөврүниң суфистлериниң, ылайтада, гөрнүкли шейх Жунайдың халыпалыгында суфизмиң философиясыны өвренйәр. Соңра ол Орта Азия, Хиндистан ве Парс велаятларының бирнәчесини айланып, 908-нжи йылларда Багдада баряр. Шол ерде-де ол өз төверегинде шәгирт йыгнап, пантеистик идеяны йөредйәр. Шонуң үчин хем ол динсизликде айыпланып тутуляр ве зынданда секиз йыл сакланып, 921-нжи йылда суд эдилйәр. Еди ая чекен суд межлисинден соң, 922-нжи йылың 26-нжы мартында руханыларың питива бермеги билен Мансуры жезаландырып өлдүрмек барада карар чыкарыляр. Шол карар эсасында-да Мансуры илки уруп майып эдйәрлер, ондан соң эл-аягыны агажа чүйлейәрлер, ондан соң келлесини кесип, мейдини хем ода якярлар[71].

Гөрнүши ялы, Андалыбың «Несими» поэмасының

Мансур барадакы беяны хем чепер эсере махсус болан кэбир улалтмалар я-да кичелтмелер хасап эдилмесе, эсасан, тарыхы язгылар билен габат гелйэр.

Мансурың биографиясы ве онуң дөредижилиги Несимиде гызыкланма дөредип, онуң өңе сүрен пантеистик идеясы яш Несимиде улы тэсир галдыряр. Ол илкинжи гошгуларыны хут Мансура өйкүнип язяр ве онуң пантеистик идеясыны довам этдирйэр. Бу идея зерарлы Мансурың башына дүшен пажыгалы ягдай өз башына-да дүшер горкусыны аңса-да, Несими шол идеядан дэнмейэр. Андалыбың «Несими» поэмасында-да Несиминиң яшлык йыллары эдил шейлерэк суратландырыляр.

Эмир билен Несими яшлыкдан биле ойнап, биле мекдебе гидйэр. Бир гүн Несими Эмире гарап:

> Бу Багдат шэхрине сен хан болар сен,
> Сыясатлы улуг солтан болар сен,
> Мени саңсар эдип дара асар сен,
> Сояр сен, дериме саман дыкар сен[72]—

дийип, болжак затлары өңүнден хабар берйэр. Арадан эп-эсли вагт гечենсоң, оларың молласы бир дүйш гөрйэр. Дүйшүнде мекдебиң ичинде бир дарагт гөгерип, төвереге ягты саляр. Бу дүйшүни ол бир дервүше айдяр. Дервүш болса, «Сениң мекдебиңде бир вели бар. Сен оны билерин дийсең, огланларың херсине бир жүйже бер-де, оны худайың гөрмежек еринде өлдүрип гетирмеги буюр. Гөрели, ким нэме эдйэр» дийййэр. Молла хут шейле хем эдйэр. Огланлар жүйжэни алып, херси бир ере гидйэрлер ве «Шу ерде худай гөрмез» дийип, букурак ерде жүйжэни өлдүрип гетирйэрлер. Эмма диңе Несими «Мен-э худайсыз ери гөрмедим» дийип, жүйжэни өлдүрмэн гетирйэр[73]. Молласы «Мегерем вели шу оглан болса герек» дийип, Несимини гүман эдйэр. Сонра муны хас аныкламак үчин огланлара одун чөпледип, оны отсуз үфлэп якмагы табшыряр. Бейлеки огланларың чөплэп гетирен одунлары үфлэнлери билен янмаяр. Эмма Несими өз гетирен одуныны үфлейэр вели, одун туташып от аляр. Муңа хайран болан молласы мунуң йөне адам дэлдигини гүман эдйэр. Несиминиң өзи хем дивана болуп чыкып гидйэр. Шу ерде Андалып Несиминиң болшуны суратландыранда:

> Болуп чөллерде вагшыларга хемрах,
> Гошулып гурт-гушга йүгүрди хер гэх.
> Йүгүрип кэхи сага, кэхи солга,

Алып пата «хув» дийп, гирди ёлга,
Кой, кейик, гулан, гуртлар ярасын,
Бакар, иймлер иди эйлэп довасын[74]—

дийип, өзүни «Лейли-Межнун» дессанындакы Межнунын образы билен утгашдыряр. Эгер Межнун өз Лейлиси, ягны өз идеалы угрунда жепа чекип йөрен болса, Несими хем өз идеалы угрунда дүрли кынчылыклара дөз гелип йөр. Өзи хем Межнун ялы даг-дүзлерде гезип йөршүне энчеме ажайып гошгулар дүзүп, чем гелен говакларда ташлашдырып гидйэр. Онуң газалларыны адамлар йыгнап өзбашына китап эдйэрлер. Несиминиң шол газалларындан кэсини автор өз «Несими» поэмасының ичинде-де гетирйэр. Соңра Андалып: «Эмир келниң сөзүн имди эшидиң» дийип, Несимини бу ерде гойяр-да, Эмир келден сөз ачяр.

Эмириң атасы өлүп, ол энеси билен галяр. Эмир эшекли одун чекип, оны сатып гүзеран гөрйэр. Шол дөвүрде-де Багдадың ханы өлүп, онуң орнуна тэзе хан сайламалы болярлар. Шол вагтлар хан сайлананда дөвлет гушуны учурып, ол гуш кимиң башына гонса, шоны хем хан беллейэн экенлер. Адамлар шол гушы учурып «Кимиң башына гонарка» дийип дуркалар, Эмир кел хем эшекли одуна баряр. Гуш гелип Эмириң башына гоняр. Эмир етим оглан болансоң, беглер оны эсгермэн «Гуш ялңышды» дийип, гушы тэзеден учурярлар. Андалып бу ваканы өрэн чепер ве реал беян эдйэр. Хер кимиң хан боласының гелшини ве Эмир келиң сыпатыны шахыр шейле суратландыряр:

Шэхерге жар чырлатды чыкынлар,
Бу гуш кимге гонар барча бакынлар.
Улусның барчасы бир ере чыкды,
Ясанып хем дүзенип, ол гушга бакды...
Эмир кел эшеге отуңы йүклэп,
Гарады ол гуша гөзүни диклэп,
Гелип кел башыга гуш гонды, гуванды,
Дегип дырнагы башыны ганатды,
«Башым, башым» дийип, йыглады ол дем,
Гүлүшдилер гашында дуран адам.
Чапышып гелдилер беглер мүжеммел,
«Киме гонды» дийип, гөрди бир кел,
Гейибан доны эгнинде пара-пара,
Башының барысы гонаклы яра,
Онуң сассыгындан серпилди беглер,
Бу гушның пыглы азды дийди беглер...[75].

Нетижеде, гушуң бу гезекки гонаны хем хасап эдил-

мән, оны тәзеден учурярлар. Эмма гуш ене Эмириң башына гоняр. Шейлеликде, Эмири ахыры ша эдинмели болярлар.

Андалып Эмири ша эденсоң, ене Несими хакда гүр берйәр. Несими дивана дек шол гезип йөршүне пантеистик хәсиетли гошгулары язып, молла-мүфтүлер билен дүрли меселелер хакда жеделлешмекден хем гайтмаяр. Несими олары гөрен еринде «Эссаловмалейким тишак моллалар, жума гүни гүнде гүл, молла мусулманда гүл» диййәр. Поэмада гөркезилишине гөрә, Несиминиң «тишак» диймеги — дишлери ак, ичлери гара моллалар дийдигиди. Онуң «Жумга гүни гүндегүл молла мусулманда гүл» диймеги болса «Жумга гүни гүнлерде гүл, молла мусулманда гүл» дийилдигиди. Эмма моллалар Несиминиң биринжи айдан «тишак» сөзүни сөгүнч-ужыт маңыда, икинжи сөзүни болса «Жумга гүни гүн дегил, молла мусулман дегил» маңыда душүнйәрлер. Шонуң үчин хем моллалар «Несими бизе-де, дине-де дил етирди» дийип, хана арз эдйәрлер. Хан болса Несимини тутуп дара чекмеги хөкүм эдйәр. Гөрүшин ялы, поэмада Несиминиң тутулмагына онуң моллалар билен ёкаркы чакнышыгы себәп болан ялы. Элбетде, Несими билен моллаларың арасында ёкаркы вака болан дәлдир диймек болмаз. Эмма маглуматлара гөрә, Несими билен диндарларың арасындакы конфликте ёкаркы дәл-де, Несиминиң пантеистик идеялары себәп боляр. Нәхили хем болса, поэмада гөркезилишине гөрә:

> Эшидип ша аны дийди «Басыңлар,
> Ане дервезеде әлтип асыңлар»[76]—

дийип буйрук берйәр. Несимини тутуп дардан асярлар. Эмма Несими шонда-да өз идеясындан дәнмейәр. Гудрат билен оны дар хем гысмаяр, дили хем сөзлемекден галмаяр. Моллалар муңа хайран болуп, оңа башга жеза берилмегини хандан талап эдйәрлер. Хан болса «Дерисини союп саман дыкыңлар» дийип, тәзе буйрук берйәр. Несимини дардан дүшүрип дабанындан башлап, тәпесине ченли сойярлар. Дерисине-де саман дыкып дервезеден асып гойярлар.

Несиминиң асылгы дервезесинден гечип, Эмир кел шикара ураяр. Шонда Несиминиң дерисинден:

> **Әхли иман ишлерин шол демде инкәр этдилер.**
> Чүн Несимини Халап шәхринде бердар этдилер[77]—

диен оваз чыкяр. Эмма Эмир кел муңа үнс бермән гечип гидйәр. Соңра Эмир кел шикардан доланып, ене шол дервезеден гечйәр. Шонда Несими:

Белент оваз билен феряд кылды.
«Сөзүм эшит шахым», дийип дат кылды.
— Каны антың, каны шертиң, вепасы?
Улусларың эрур сен патышасы.
Кичиликде не вагдалар кылыпдың,
Бу ишлериң боларыны билипдиң[78]—

дийип, Эмир билен яшлыкда болан гүррүңлерини ятладяр. Муны эшиден Эмир кел онуң Несими экенлигини билип өкүнйәр. Несиминиң дерисин дардан дүшүрип: «Мениң йүзүм гара болды. Ракыплар сөзүне гидип хата кылыпдырын» дийип яс тутяр. Несиминиң җеседини хамына салып, хеззет-хормат билен хан-беглериң җайланян гонамчылыгында җайлаяр:

Элтип ханлар мазары арасында,
Оны гойды чу шалар арасында[79].

Ондан соң Эмир кел бу болан иши моллалардан гөрүп, олардан ар алмакчы боляр:

Не ерде болса гелсин молла,
Оңа энгам көп ыхсан этер мен[80]—

дийип җар чекдирйәр. Нетиҗеде, ханың берҗек энгамыңдан хантама болуп, юрдуң әхли молласы хан көшгүне йыгнаняр. Көшгүң голайында бир сув дегимени хем бар экен. Хан ол дегирменин сувуны совдурып, моллаларың хеммесини шол ябың боюна йыгнадяр ве моллаларың хеммесиниң дамагыны шол яба чалмагы буйрук берйәр. Буйрук шол бада ерине етирилйәр. Моллалар ганындан сув дегирмени йөрейәр. Эмма екеҗе агсак молла өлмән галяр. Онуң өйи гаты даш болансоң етишмәндир. Ол бу ваканы ёлда эшидип, ызына доланяр ве телим айлап өйден чыкман ятяр. Ахырда онуң дири экенлигини билип, оны мүдеррес-окадыҗы эдинйәрлер. Ондан соңкы моллалар хем гөйә, шол агсак молладан бәри гайданмыш. Шейлелик билен:

Энаят кылда таңрым болды энҗам,
Рысалейи Несими болды итамам[81]—

дийлип поэма соңланяр. Бу поэма билен багланышыклы сетирлерден соң, Андалыбың пелекден шикаят эдип,

«Сүлеймандыр Исгендер ялы шалары, Юсуп кимин жананлары, Несимидир Мансур ялы мерданалары сыламадык пелегиң асыл сылажагы ёкдур, сизем эгэ болуң» диен манында бир гошгусы ерлешдирилипдир. Шахырың:

Эй Андалып өтди бу дүнйәден хемме әр
Бир мекир иле алдап хеммәни ювутды гара ер.
Галмаз бириси мүршиди, кәмил ене хэм пир.
Эгэ болуң чарх буруңкылары нэтди...—

дийип, соңлаян бу гошгусының поэманың ызында гетирилмеги йөне ерден болмаса герек. Чүнки Андалып өз гахрыманы Несимә улы симпатия билдирип, оңа пелегиң сүтем эдишине гынаняр. Шу затлара эсасланып, Андалыбың бу гошгусына шахырың сөзсоңусы-послелогы хөкмүнде-де гарамак мүмкин.

Умуман, Андалыбың Несимә болан положител гарайшыны онуң бейлеки бир мешхур эсери болан «Лейли-Межнун» дессанында-да гөрмек боляр. Мысал үчин, «Лейли-Межнун» дессанының элязма нусгасының биринде Межнуның атасы Мир Сейит өзүне перзент диләп, Кәбә зыярата баряр. «Ошол гиже түйшүнде Сейит Несими гелип, Мир Сейитге айтды: Худа тагала саңа бир огул перзент берди. Ол огул бизиң перзендимиз болгай, бизиң дек дивана ве рысва болур. Андан перзент болмагай. Эмма кыяматгаче ат галгай ве еди иклыма ады мешхур болгай. Атыга Кайыс гойгай сиз. Эмма патышага худай тагала бир гыз перзент ата кылды. Аның ады Лейли болгай. Хусны ве жемалы иклыма толгай. Сениң оглуңның дивана ве рысва болмагыга шол себәп болгай» дийип, гайып болды»[81]. Бу мысалдан гөрнүшине гөрә, Андалыбың Несимә болан гарайшы руханыларың гарайшының дүйбүнден терсине болуп дуряр. Чүнки руханылар Несиминиң чуңңур философиясына дүшүнмән, оңа динден чыкан, худая шек етирен дәли-дивана хөкмүнде гараярлар. Эмма Андалып Несимә өз дөврүниң гүйчли философы ве бейик акылдар шахыры хөкмүнде гараяр. Эгер диндарлар Несимини «ёлуны урдуран» ярамаз адам хөкмүнде гүнәкәрләп, дирилигине дерисини сойдурып, оны нәлетлән болсалар, Андалып Несимини өңден гөрүжи гүйчли философ ве алым адам хасаплаяр. Шахыр оңа адамларың гыссанан еринде көмеге етишйән я-да адамларың дүйшүне гирип, оларың арзувларына етмәге көмек эдйән Хыдыр-

Ылясс ялы фантастик шахсларың хатарында гараяр. Шунуң билен бирликде, диндарлар тарапындан айыпланмагына гарамаздан, шол девүрде Несимә шейле улы баха берип, оңа гүйчли симпатия билдирмек үчин шахыра улы батыргайлыгың герек боланлыгыны хем ятламак герек. Шейле-де болса Несиминиң дөредижилигине улы баха берен ве онуң мерт хем-де дурнуклы шахсыетине гуванан Нурмухаммет Андалып Несими барада йөрите эсер дөредип, онуң адыны эбедилешдирмек угрунда асыллы иш эдипдир. Эмма бу поэманың гиришиндәки «...Гадым эййамда Сейит Несими дийген бир бузургвар өтүпдир. Арап тилинде эрди, түркя тилине айлантырып, ниче гүнлер мәхнет ве мушакгат тартып назм этерге бил баглап, тарых мах жумадил-эссаны айыда, он бирленжи гүни язмакга мешгул болдум»[82] диен сетирлере эсасланып Андалыбың бу «Несими» поэмасыны онуң оригинал эсери дәл-де терҗиме эсери дийип чакланлар хем болды[83]. Андалыбың бу поэмасыны гөчүрен ве өзи үчин Эсири лакамыны уланан кәтип тарапындан поэманың соңунда шейле сетирлер гетирилйәр:

Эсири хакысары бибезагат,
Йөредип хамени кылдым китабет...
Эсири элгиде болды китабет...

Ине, шу сетирлере эсасланыбам кәтип хөкмүнде гелйән Эсирини «Несими» поэмасының авторы я-да оны арапчадан түркичә терҗиме эден дийлип чаклаңян пикир хем пейда болды[84]. Бу чакламаның дөремегиниң дүйп себәби хем ёкаркы мысалдакы «Эсири элгиде болды китабет» диен сетириң асыл манысының автор дәл-де, «Эсири тарапындан гөчүрилип язылды» диен маныда гелйәндигини аңмазлыкдан гелип чыкяр. Аслында «китап» сөзи «кәтип» сөзүниң көплүги болуп, ол гөчүрип языжы, (писарь, переписчик), секретарь, каллиограф маныларыны аңладяр[85]. Онсоңам, эгер бу «Несими» поэмасы эсериниң өз оригинал эсери болан болса, онда, ол «Эсири элгиде болды китабет» дийип, өзүни гөчүрижи хөкмүнде гөркезмән, оңа дерек ол автор манысыны аңладян «муаллыф» сөзүни уланып, «Эсири элгиде болды муаллыф» диерди. Онсоңам, Эсири сөзүниң манысы — есир, бенде, гул, худайың гулы диен маныларда болуп, ол сөз бейлеки эдеби ядыгәрликлерде гетирилен-де-де, «бенде, гул» маныны аңладяр. Мысал үчин, Сайкалының «Юсуп-Зүлейха» поэмасында гөркезилишине

гөрә, Юсуп Мүсүре экидилип барярка ол өз энесиниң мазарыны гөрүп аглаяр. Сайкалы шол ерде өз адындан шейле гошгы гетирйәр:

Гара гүнлерини гөрен ол ниче мах,
Эсири мүбтелага йыглаңызлар...
Гутулмаз Сайкалы дүнйәде гамдан,
Ке ол багты гарага йыглаңызлар[86].

Бу газал тутушлыгына «Несими» поэмасының ызында-да гетирилйәр. Чүнки бу газал шунуң ялы пажыгалы вакалара багышланан элегия болансоң, ол «Несими» поэмасының ызына-да гошулыпдыр. Йөне пәме үчиндир кәтип бу газалың Сайкалының ады гетирилйән соңкы ики сетирини үйтгедип, оңа дерек Несиминиң өлдүрен Эмир ханың адыны гетирипдир:

Гара гүнлерни гөрен ол ниче мах,
Эсири мүбтелага йыглаңызлар...
Гутулмаз бу Эмир дүнйәде гамдан,
Несеб багты гарага йыглаңызлар[87].

Гөрнүши ялы, бу мысалда-да «Эсири» сөзи ат дәл-де, «бенде», «гул» манысында гелйәр. Догры, кәбир маглуматлара гөрә, XIX асырда Кокантда Эсири лакамлы бир көшк шахырының боланлыгы хем айдыляр[88]: Йөне шу эсири лакамлы шахс болан хем болса, биз бу барада Н. Гуллаевиң «Эсири гөчүрижидир. Эгер оны (Несими поэмасыны — Н. Г.) Эсириниң өз эсери хасапласак, онда я-ха Эсири я-да Андалып плагиат болуп чыкяр. Чүнки поэмадакы умумылыклар, мензешликлер тәсириң, өйкүнмәниң чәгинден чыкяр. Энчеме ажайып дессанларың ве непис шыгырларың авторы болан Нурмухаммет Андалып болса, хайсыдыр бир шахырдан гөчүрмек билен мешгулланмажаклыгына биз ынанярыс»[89] диен пикирини голдаярыс. Чүнки бу поэманың соңундакы Эсириниң «китабет кылдым» диен 1774-нжи йылдан Андалып өңрәк яшап гечипдир. Диймек, бу «Несими» поэмасы хем Андалып тарапындан өң язылып, Эсири тарапындан хем соң гөчүрилип языльпдыр. Галыберсе-де, бу поэманың авторының Эсири боландыгыны тассыклаян башга хич хили маглумат ёк.

Шу ерде башга бир зады хем белләп гечмек герек. Ол хем болса Андалыбың «Несими» поэмасының голязма нусгасының бири болан 1138 б номерли нусгасының өңүнде 98 сетирден ыбарат гириш сөзи ерлешдири-

липдир. Эмма «Несими» поэмасының өңүндәки бу гириш сөзи долулыгы билен Андалыбың «Юсуп-Зүлейха» дессанының өңүнде-де гетирилйәр. Андалыбың «Юсуп-Зүлейха» дессаныны язмага нәмелериң себәп боландыгы барада гүррүң берйән бу гириш сөзүниң шол гөрнүшрәкде «Несими» поэмасының өңүнден гетирилмеги окыҗыда шүбхе дөредйәр. Себәби бу гириш сөзүниң умумы мазмунына гараланда-да ве онуң:

...Бар «Кысас» ичре аҗайып дессан,
Не боладыр кылсаң аны боссан,
Ышк хакыкатны сапак эйлесүн,
Бейле эрур, ашыкы пәк аңласун,
Билсүн өзүн ышк ёлун тутмасын,
Бейле ке дагвайы дүрүг этмесүн...
Мунча сөзи кылды хекаят олар,
Юсубы-Сытдыкдан роваят олар,
Андалыбың максадыдыр бостан,
Көңлүге хош гелди аҗап дестан,
Эйледи түрки дил билен ибтида,
Кәхи наср, кәхи газал хош нова,
Бир ничесин назм-мухаммес кылып...
Ашыку-магшуклара бес кылып...[90]—

диен сетирлерине середиленде-де, бу гириш сөзи «Юсуп-Зүлейха» дессанына дегишли болуп дуряр. Чүнки бу мысалың ичинде Юсупдыр Зүлейханың атларының гетирилмеги ве бу эсериң дессан формасында языландыгыны хем-де онуң ашык-магшуклара багышланандыгыны аңладян сетирлер бу гиришиң «Юсуп-Зүлейха» дессанына дегишли боландыгыны тассыклаяр. Шонуң үчин хем бу гириш сөзи «Несими» поэмасының өңүне гөчүрижилериң хатасы билен тötәнден дүшүпдир[91] диен пикир хем бар. Эмма бу ерде әхли гүнә гөчүрижилерде болман, бизиң пикиримизче, бу гириш сөзи шахырың ики эсерине-де дегишли болмагы мүмкин. Себәби авторың өз биографиясына дегишли шулар ялы маглуматы өз эсерлериниң хеммесине-де гиризмәге мораль хукугы бар, икинҗиден, хем бу гиришиң «Несими» поэмасына-да дахылының боландыгыны аңладян сетирлери хем көп. Мысал үчин, бу гиришиң башындакы: «Эмма гадым эйямда Сейит Несими дийген бир бузорквар өтүпдир. Арап тилинде эрди, түрки тилине айлантырып, ниче гүнлер мәхнет ве мушакгат тартып, назм этерге бил баглап, тарых мах жумадил-эссаны айыда онбирленҗи гүни язмакга мешгул болдум» я-да шу ашакдакы:

Мунча сөзи кылды хекаят олар,
Сейит Несимиден ровaят булар[92] —

диен сетирлери хут «Несими» поэмасына дегишлидигини аңладяр. Эмма бу гириш сөзи барада дүрли пикир болансоң, ол хас такыкланянча онуң диңе «Несимә» дегишли ерини алмак билен чәкленилди. Поэманың өз текстиниң ичинде Андалып өз адыны гетирмесе-де, Нурмухаммет Андалыбың «Несими» поэмасыны язанлыгыны аңладян кәбир маглуматлар сакланыпдыр. Мысал үчин, 1941-нжи йылда 70 яшларында болан Гызыларбат район Искендер обалы Сейитжан Казы оглы, Молла Пүри Абам оглуна шейле маглумат берйәр: «Андалыбың аслы Хыва түркменлериндендир. Хывада телим йыл окап гелен Оразгулы ахундан эшидишиме гөрә, «Юсуп-Зүлейха», «Зейнеларап», «Лейли-Межнун», «Сагды Вакгас» ве башга-да бирнәче китаплары дүзен ве ил арасына яйрадан Андалыпдыр. Ол Сейит Несими хакда арапча язылан китабы хем түрки дилине гечирипдир»[93].

Бу маглуматдакы «Сейит Несими хакда арапча язылан китабы түрки дилине гечирипдир» диен жүмләни хем бизиң пикиримизче, озал арап дилинде язылан «Несими» атлы поэманы терҗиме эдипдир диен манәда дүшүнмели дәл-де, эйсем Несими хакда арап ве гүндогар халкларың арасында ровaят хөкмүнде яйран сюжетиң эсасында Андалыбың өзи түрки дилли өз «Несими» поэмасыны языпдыр диен маныда дүшүнмек герек. Андалыбың гиришдәки «Сейит Несими дийген бир бузоргвар өтүпдир, арап тилинде эрди, түрки тилине айлантырып, ниче гүнлер мәхнет ве мушакгат тартып назм этерге бил багладым» диен маглуматына-да эдил ёкаркы айдышымыз ялы маныда дүшүнмек герек. Мунуң хут шейледигини поэманың текстинден хем ачык аңмак боляр. Мысал үчин, бу поэманың гиришинде автор худая мунажат айдандан соң, окыжа йүзленип шейле сетирлер гетирйәр:

Ке ондан соң кылай бир кысса агаз,
Худадан болса товфик серефраз.
Макаметы Несими шейхи Мансур,
Кылар мен назм түрки гел окы гөр.

Бу мысалдакы «Макамет» сөзи айратын үнс берилмегини талап эдйәр. Бу сөзүң манысы арап-парс сөзлүклеринде ине шейле дүшүндирилйәр: «Макамет орта

асыр эдебиятына махсус болан эдеби жанрдыр. Мунуң хэсиети ол я-да бейлеки бир зат хакда халк арасында гезип йөрен дүрли гүррүңлери, роваятлары бир ере жемләп, белли бир сюжет линиясына салмакдыр». Диймек, Андалып хем «Несими» поэмасыны хут шол усулда языпдыр. Ягны, ол:

Макамет Несими, шейхи Мансур,
Кылар мен назм түрки гел окы гөр—

диййип, Несими ве Мансур хакында арап дилиндәки гүррүңлери, роваятлары йыгнап, олары проза гөркүшинден назма—поэзия гечиренлигини ве шол эсасда-да өзүниң түрки дилли оригинал «Несими» поэмасыны язанлыгыны хабар берйэр. Хут шу мысалың өзи хем «Несими» поэмасына терҗиме эдилен эсер диймегиң дүйбүнден ғалатдыгыны гөркезйэр, Ғалыберсе-дә, арап дилинден түрки дилине терҗиме эдер ялы арап дилинде Несими хакда язылан мунуң ялы сюжетли эсериң боланлыгы хакда энтек хич хили маглумат ёк. Онсоңам арап-парс велаятларының арасындан чыкып гайдан шулар ялы роваятларың эсасында язылян эсерлериң сөзбашында «Бу зат (эсер-роваят) арап я-да парс дилинде эрди, түрки дилине айландырдым» диймек шол дөвүр үчин йөргүнли хэсиет—тэр болупдыр. Бу барада Е. Э. Бертельс шейлерэк пикир йөредипдир: «Самый термин «перевод» к произведениям восточных авторов надо применять, весьма, осторожно, ибо наше понимание этого термина далеко не всегда совпадает с существующими на Востоке литературными формами». Бу затлар үнс берилмели затлардыр. Хат-да, Андалып өз «Юсуп-Зүлейха» дессанында-да шу хили тэри уланяр. Андалып «Юсуп-Зүлейха» дессаныны язмага себэп болан затлар хакда гүррүң эденде:

Гелди мениң гашыма бир шахсувар,
Нуткы-незит ягшы сөзе интизар,
Барчалары эрди маңа хемнишин,
Йүзлери гүл, сөзлери дүр энкибин,
Дийди олар: — Андалыба-бинова,
Көңлүмизе душди ажап мажера.
Бар «кысас» ичре ажайып дестан,
Не боладур кылсаң аны бостан...
Юсуп-Сытдык, Зүлейханы сен,
Түрки халайыкга кылып бер чемен,
Андалыбың максадыдыр бостан,
Көңлүге хош гелди ажап дестан.

Эйледи түрки тил билен ибтида,
Кәхи наср, кәхи газал хош нова[94]—

дийип, гөйә Андалыбың товакгачылары хайсыдыр бир түрки дәл эсери — «Юсуп-Зүлейханы» түрки дилине гечирип бермеги хайыш эден ялы, Андалып хем адамларың хайышлары эсасында «Эйледим түрки тил билен ибтида» дийип, гөйә башга дилли бир кыссаны түрки дилине гечирен ялы, терҗиме эден ялы гөрүнйәр. Шол себәпли Андалыбың «Юсуп-Зүлейхасына-да» терҗиме эдилипдир дийсең дийип отурмалы. Эмма хакыкатда болса, Андалып арап велаятындан чыкып гайдан «Юсуп-Зүлейха» сюжетиниң фольклор ве язувлы гөрнүшлерини—вариантыны өвренип, олары өз дөредиҗилик фантазиясындан гечирип, бейлеки «Юсуп-Зүлейха» атлы эсерлере меңзеш болмадык хут өзүниң оригинал «Юсуп-Зүлейха» дессаныны дөредипдир. Эдил шунуң ялы мысалы Физулының «Лейли-Меҗнун» поэмасында-да гөрмек боляр. Физулының дөвүрдешлери хем ондан парс дилиндәки «Лейли-Меҗнуны» түрки дилине гечирип бермеги хайыш эдйәрлер.

...Олар ахырында мени тутдылар,
Бу барада шейле теклип этдилер:
— Лейли билен Меҗнун парсча көпдүр,
Эмма түркилерде бу дессан ёкдур,
Сен тертибе салып яз бу дессаны,
Кыл тәзе көнелен боссаны[95].

Физулы хем оларың хайышлары эсасында, озалдан бар болан парсча «Лейли-Меҗнун» поэмасыны түрки дилине гечирйәр. Диймек, эгер биз, классык шахырларымызың гаты песпәллилик билен айдан «арап дилинден я-да парс дилинден түркичә гечирдик» диен сөз дүзүмини терҗиме этмек манысында дүшүнсек, онда Физулының «Лейли-Меҗнун» поэмасы хем терҗиме эсер болуп чыкяр. Эмма хакыкатда болса, Физулы оны терҗиме этмән, «Лейли-Меҗнун» сюжети эсасында түрки дилли ве оригинал эсерини дөредйәр. Шу хили фактларың саныны энтек хем көпелтмек боляр. Бу хили фактлар болса Е. Э. Бертельсиң өрән догры беллейши ялы, классык шахырларың «түрки дилине гечирдик» дийип, өрән кичигөвүнлилик билен айдан сөзлерине терҗиме эдипдир дийлип дүшүнәймели дәлдигини тассыклаяр. «Несими» поэмасының дөрейши хем эдил шонуң ялыдыр. Андалып Несими барадакы көп материал-

лары өвренип, шоларың эсасында-да шу «Несими» атлы поэмасыны дөредипдир. Йөне бу «Несими» поэмасы бейлеки ышкы я-да фантастики хәсиетли эсерлер ялы эркин сюжетли болман, эйсем хут тарыхы вакалары ичине алян тарыхы шахсың — Несиминиң биографиясы билен айрылмаз баглы болан тарыхы поэмадыр. Шейле болансоң, Андалыба Несиминиң өмри ве дөредиҗилигини оңат өвренмели боланлыгы мәлим зат. Андалыбың Несимә улы хормат гоянлыгына, онуң дөредиҗилигини оңат билйәнлигине поэманың ичинде Несиминиң гошгуларының гетирилип дурулмагы хем шаятлык эдйәр. Бу поэманың ичинде гетирилйән «Җеллатлар», «Сейид-а», «Бердар этдилер» ялы гошгулар болса Несиминиң өз гошгулары болман, эйсем Андалып тарапындан дөредилип, Несиминиң адындан айдылан гошгулардыр. Чүнки:

Дабанымдан сойдулар депәмге догры чыкдылар,
Айда кылды тенде җаным налайы перятлар —

дийип, дериси сойлуп өлдүрилен Несиминиң өлениңден соң, өзүниң сойлуп өлдүрилиши хакда гошгы язмаҗагы мәлим зат, эдил шонуң ялы хем:

Бу тәхеретсиз факыхлар ол сениң хөкмүң билен,
Сойдулар, нахак деримни гел гөр имди Сейид-а.

я-да:

Сойдулар, чыкардылар, шол дем Несиминиң дерисин,
Йыглашып гөкде мелайык җүмлеси зар этдилер—

ялы Несиминиң өлүми хакда язылан бу гошгуларда Несиминиң ады гетирилсе-де, олар Несиминиң өз гошгулары болман, эйсем онуң өлүми хакда Андалып тарапындан соң язылып, эсериң герек ерине гиризилен гошгулардыр. Чүнки бу гошгуларың мазмуны-да, логикасы-да шоны тассыклаяр. Галыберсе-де, бу гошгуларың дили, стили, өлчеги ве бейлеки аламатлары хем Андалыбың дөредиҗилик стилине лайык гелйәр. Мысал үчин, дурмушың паҗыгалы ве дартгынлы ерлерини хас тәсирли беян этмек үчин «Йыглашар гөкде мелайык, җүмлеси зар этдилер» диен ялы аңлатманы уланмак Андалыбың дөредиҗилигине махсус болан хәсиетдир. Муны Андалыбың «Юсуп-Зүлейха» дессанында хас-да оңат сынламак боляр. Ол Юсубың гөзеллигини гөр-

кезмек исләнде-де, Юсубың башына дүшен пажыгалы ягдайы беян эденде-де ёкаркы «мелайыклы» аңлатманы актив уланяр. «Элгараз Юсуп бу жогапны айтды. Эрсе еди гат асманың ишиги ачылып, тамам мелайыклар назарра кылып зар-зар йыглап мынажат кылдылар». ...Тамам мелайык Юсубың жемалына томаша кылып назарра кылар эрдилер:

> Мелайык, хүйр иле гулман, гөрүп жаның кылар гурбан,
> Перизат, ыныс-у жын хайран вели әшык жахан өртәр.

Бу мысалың ичиндәки сөз аңлатмалар-да, гошгы дүзүлишиниң формасы-да, хат-да өлчеглери-де «Несими» поэмасының ичиндәки ёкаркы мысал гетирилйән гошгулар билен утгашып гидйәр. Шу ве шуңа меңзеш текстологик мысаллар хем бу поэманың авторының Андалып боланлыгыны тассыклайжы гошмача фактлардыр.

Озал беллейшимиз ялы, чепер эсере махсус болан кәбир улалтмалары, кичелтмелери, кәбир фантазиялашдырмагы хасап эдилмесе, онда бу поэма, эсасан, тарыхы вакалардан угур аляр. Мәлим болшы ялы, поэмада баш гахрыман Несиминиң өзи болуп, онуң дүнйә инишинден башланып, огланлык йылларындакы адатдан дашары херекетлери, йигитлик яшларында хуруфизмиң пантеистик идеясыны голдайшы ве тә өлйәнчә — өлдүрилйәнчә шол идея вепалы болуп галышы дүрли вакалар аркалы беян эдилйәр.

Пантеистик идеяны вагыз эдйәнлиги зерарлы язгарылып жезаландырылжагына гөзи етип дурса-да, шол идеясына вепалы болуп өлйәнлиги үчин хем-де дүрли жезалара дөз геленлиги үчин мертлигин ве дурнуклылыгың символы хөкмүнде эдебията гирен Несиминиң образыны, Андалып тарыхда болшы ялырак, мерт ве өз идеалына вепалы бейик шахыр—философ хөкмүнде суратландырыпдыр.

Андалыбың бу «Несими» поэмасының голязма нусгаларының икиси хәзир Түркменистан Ылымлар академиясының Магтымгулы адындакы Эдебият институтының голязмалар фондунда сакланяр. Оларың бири инв. № 487-нжи голязмадыр. Бу голязма жеми 583 сахыпадан ыбарат. Ол беяз-антология шекилинде болуп, Хожа Ахмедиң, Мисгин Шерифиң хикметлерини, Магтымгулы, Физулы, Сейди, Кемине, Гайыбы ялы шахырларың гошгуларындан нусгалары өз ичине аляр.

Бу голязманың 528—571-нжи сахыпалар аралыгыны Андалыбың ёкарда ады агзалан «Несими» поэмасы эелейәр. Бу поэма жеми 1312 сетирден ыбарат болуп, шонуң 1092 сетирини авторың өз сөзлери эелейәр. 200 сетири болса Несиминиң өзүниң гошгуларындан ве онуң адындан берилйән гошгулардан ыбарат.

Бу поэманың бейлеки нусгасы болса, инвентарь — № 1138 б голязмадыр. Бу голязма Ленинградың М. Е. Салтыков-Щедрин адындакы дөвлет китапханасында сакланян инвентарь Т. Н. С. 85 номерли голязманың фото нусгасыдыр. Бу нусга 96 сахыпадан ыбарат болуп, онда жеми 1773 сетир бар. Шолардан 104 сетири хем поэманың соңунда Андалып тарапындан гетирилйән послелог шекилли мүседдесден ыбарат. 174 сетири болса, Несиминиң өз гошгуларындан ыбарт болуп, олар хем герек еринде поэманың ичинде гахрыманың агзына салгы берилйәр. Кә ерде багланышык үчин 19 сетир проза гетирилйәр.

Бу нусга хем месневи формасында болуп, поэманың ахыркы сетирлеринде:

> Иди тарых йүз сегсен секизде,
> Гоюп муң үстүне шек ёк бу сөзде --

дийлип 1188 — 1774 диен сене гетирилйәр. Поэманың соңунда болса 1287—1870 дийлен сене гойлупдыр. Бизиң пикиримизче, бу соңкы сене поэманың соңкы гөчүрилен дөврүдир. Ёкаркы язув үсти билен гөркезилен сене болса бу поэманың илки гөчүрилен дөври болса герек.

Текст дүзүленде сенесиниң гадымыраклыгына ве текстиниң долулыгына эсасланып, инв. № 1138б голязма эсас эдилип алынды.

Йөне голязманың текстиниң жуда өчүгсилиги себәпли кәбир сөзлериң, сетирлериң окамасы кынчылык дөретди. Шол себәпли поэманың текстинде хич хили нәсазлык ёкдур дийип билмерис. Оны гележекде дүзетмәге ярдам эдижи белликлерини Түркменистан Ылымлар академиясының Маттымгулы адындакы Эдебият институтына язып иберселер миннетдар боларыс.

Гелди Назаров.

НЕСИМИ

(поэма)

Эмма гадым эйямда Сейит Несими дийген бир бузургвар өтүпдир. Арап тилинде эрди. Түрки тилине айлантурып, ниче гүнлер мәхнет ве мушакгат тартып назм этерге бил баглап, тарыхы-махы-җума-диессани айында, онбирленҗи гүни язмакга мешгул болдум.

Сипасы бигыяс ол зүлҗемала,
Ситаиш бинехаят лаезала.

Вуҗуды-важыб ол халлакы-элем,
Муребби мәлики-эрзу семахем,

Яратды «каф» ве «нундан» җүмле эшя,
Бегудрат «кун» дийгеч болды хүвейда.

Тамамы халка рызк-у розы берди,
Шерики ёк ки ялгуз өзи эрди.

Аның эмриде магдум-у мүкеввен,
Болур захыр ене тарык — ровшен.

Яратды ба тапавут ниче халкы,
Кими бед хулк, кими пәкизе хулкы.

Кимисини энбия-у өвлүялар,
Кимини захыд-у эткыялар.

Кими мүьмүн мутыгы-күлли-перман,
Кими асы, кими кәпир-у шейтан,

Эйгәм овсафыда ёкдур нахаят,
Бизе товфык ондан эрур хедаят.

Дуруды-сед хезаран мустафага,
Мухаммет афзалы кәни-сафага.

Ене ол ал-е эсхабы-тамама,
Ене төрт яры, он ики ымама.

Оларга рахмети-хак бир демде сед бар,
Ила ёвмулкыяма барча бисяр.

Ке андан соң кылай бир кысса агаз,
Худадан болса товфыкы-серефраз.

Макаматы-Несими, шейх Мансур,
Кылур мен назмы-түрки, гел, окы гөр.

Бар эрди ким Мүсүр шәхриде бир нур,
Эзелден өвлүя ол шейих Мансур.

Кичиликден худайым хуб яратган,
Ыбадат тагата мергуб яратган.

Гиже-гүндиз кылып тагат кылур зар,
Худаның ышкыда тынмай ке йыглар.

Җахан эшгалы дүнйәден гамы ёк,
Худаның ховфудан гөзде неми ёк.

Аның бир сиңлиси бар эрди чүн хүйр,
Ыбадат иши эрди өзи местур.

Энел эрди аның ады билиңлер,
Олар үчин дога-текбир кылыңлар,

Энел бир гыз иди чүн мех легайы,
Җемалы әлем ара пишвайы.

Худаның ядыдан бир лахзе халы,
Имес, элбетде, ол сахып кемалы.

Болуп чилтен эра сакы гижелер,
Шерабы хак техурындан ичерлер.

Гошулыпдыр Энел бу Чилтен иле,
Гиже-гүндиз худа ядыны кыла.

Ки ил ятганда Мансурны ятурып,
Гидер эрди ки ялгуз өзи туруп,

Билин сач багы бирле баглабан ол,
Баша ектай салып еке гезер ол.

Улуслар аңлады аның ишини,
Иди аның иши бу яз-у гышы,

Гуманы бед билен бирниче бед хой,
Дийдилер нәсеза сөзлерни аңсу.

Кылыб төхмет ниче түрлүк габахат,
Аханатлар кылыб кылды меламат,

Худа ышкыда Мансур зар йыглаб,
Аның оты билен багрыны даглаб.

Йөрүр эрди ке нәгәх ниче күдек,
Ашык ойнар идилер җүмле бир дек,

Ашык атын эшдиб ышкы-магшук,
Болуб галиб, ашыкларны алып чох.

Гарады бир сүнекдир хич эсер ёк,
Бу кудеклерден ана бир хабар ёк.

Атаберди аны алыб базыга,
Худадан җезбе-йи дегиб өзиге.

Бар эрди онда бир кемпири бед ху,
Чалар эрди ке чархын тынмайын-у.

Бинәгех бир ашык чарха чакышды,
Ол кениз гөзи Мансурга түшти.

Дийди ким: «Ягшыжа мердан йигит сен,
Энел синлиң ишини, гел эшит сен.

Гошулып бир ниче берзеңни бирлен,
Гошулмасдыр ол өз деңи бирлен.

Гиҗелер фахшу-фахышлар кылурлар,
Аның ахвалыны элем билерлер.

Эгер әр мен диюп сен йыггыл аны,
Мениң чархымле аның бар яманы».

Өзи хем оввал андек сызарды,
Халайык агзыда бу сөз гезерди.

Бу сөзни чун эшитди багры көйди,
Хеяты бу җахандан көңли дойды.

Аның индемәге этди ирада,
Тефеккүрде болуб ол ягшызада.

Гиже болгач кесип бир бармагыны,
Немеге салды, гойды укламагыны.

Аның мүшгүли бирле уйкусы гелмес,
Бу Мансур сырыны синлиси билмес.

Укламай агасы үмсүм ятыпдыр,
Энел уклады дийп хыял эдипдир.

Болуп гич, гүндеки вагтыдан өтди,
Хыял этди Энел ахырда ятды.

Еринден аста-аста турды сиңли,
Тиләп ол демде чилтенлерни көңли,

Билин сач багы бирле баглабан ол,
Башыга салды ектай түшди чүн ёл.

Гиде башлады ялгуз рах бирле,
Көңүлде чилтен-у аллах бирле.

Туруп, еринден аста йөрди Мансур,
Етей дийп, ызындан чүн эйледи зор.

Гарасындан гарап, етмей ызындан,
Хыял-хам эдип, иллер сөзүнден,

Етишди бир депәге анда сиңли,
Мухаббет бирле чилтене тагзым кылды,

Ярылды ол депе ичгери гирди.
Бары чилтенлере тагзым кылды.

Аларның артыдан Мансур етишди,
Бу чилтенлерге аның гөзи түшди.

Эдеб шертин саклаб турды ол ерде,
Эдеб шерти болур хер кайсы ерде.

Дийдилер анда чилтенлер Энелге,
«Нейге гич галдыңыз чүн бу махалга?».

Энел айтды: «Агам укламай гич,
Галып эрдим вегерне вежхи ёк хич».

Энелге дийди чилтенлер ошол дем,
«Агамны уклатып мен дийп йиме гам.

Агаң сениң биле бирге гелипдир,
Ишикдедир саңа гарап турупдыр».

Дийди Мансур ол демде велиден,
Вели ким болмагай мисли велиден.

Шол вагтда Мансур ишикде туруп перяды—фыган бирле сейха тартып, зар-зар йыглап, бир мүстезад окыр эрди. Газал Мансур[1].

Хижринде мен бисеру —саман бола, яздым,
Дил хастайи — эфгар.

Первана болуп ышк отуна хем көе яздым,
Ба мәхнети — бисяр.

Йөрдүм мен ошол бады-саба дек чемен ичре,
Васлынны тапай дийп.

Хергиз назары-мерхемет болмады сенден,
Чүн залымы-жеббар.

Багрым туташып янадыр от дек не кылай,
Дердимниң довасын.

Дерди-мени-бичәреге дерман кыла гөргүл,
Эй шахы-сүтемгер.

Межнун болуп ол дешти—беябанда йөрүп мен,
Хергиз ажап эрмес.

Ган болды йүрегим сени хижринде эя дост.—
Ба вагдайы-дидар.

Гөрдүм ке хемме әлем эра тапмадым ахыр,
Сен дек бутей-рагна.

---

[1] Бу ерде гүррүң Мансур хакда гитсе-де, нәме үчиндир голязмада «Газал Мансур» сөзүне дерек: «Газал Несими» гетирилйәр: Хакыкатда болса бу дөвүрде Несими энтек дүнйә хем инмәндир. Бизиң пикиримизче, бу ягдай кәтибиң хатасы болса герек. Шонуң үчин хем оны Мансур дийип окамак логика лайык гелйәр.

Бир гамза биле кылды мени валейи-шейда,
Жаным саңа гурбан.

Хуршит сыпат шемгы-жемалың туташыпдыр,
Гамдиде көңлүге.

Хер шаму-сэхер йыглап ишим ахы-пыгандыр,
Көйүнде мени-зар.

Муштакы-жемалың мени-серкештейи хайран,
Эй яры-вепадар.

Кылсаң назар Мансурга лутфы-анаят,
Эй лале узарым.

* * *

Энел чыкды ишикге гөрди аны,
Алып ичгери гирди ол заманы.

Салам эйлэп аларга кылды тагзым,
Жовабын берди анлар кылды текрим.

Гопубан алды ол дем ичре фил-фөвр,?
Шерабы-хак техуры кылдылар дөвр.

Энел сакы болуп гездирди кэсе,
Гехи сол яна берур, гэхи раса,

Дийди чилтен Энелге эй, хебибе,
Агаңга кэсе бергил бир несибе.

Энел айтды эгер берсем ошол кес,
Түкел бир кэсэни гөтере билмес.

Өзи ичди, соңунда галды бир аз,
Ки бир гултмча шербетни серфераз.

Гетирип берди агасы голыга,
Алып ичди гарамай өң солыга.

Чү болды мести-лая кал ошол дем,
Йыкылды ятды лахза ол мүкеррем.

Замандан соң болуп дивана межнун,
«Энел хак» дийди, ёлга түшди ол гүн.

Гөзи агы гызарып, реңки солуп,
Тилиге гелгенин дийр, ол йүгүрип,

Айырмаз күфр иле иман сөзүни,
Гехи күфр эхлиден эйләр өзүни.

«Энел хак» дийр «минел-хак» дийр мыдама,
Окып элфазы-күфр ол субху-шама.

Дийди элфазы-күфр агзыны ачып,
Көфүртип агзыны, көфүкни сачып,

Каю ердәки моллалар йүгүрди,
Бу сөзни айтмагыл дийп аны урды.

Алар урган сайы бу кылды текрар,
«Энел-хак» дийп йөрейдир көче-базар,

Эшитмес, тиңлемес молла сөзүни,
Гехи күфр эхлиден эйләр өзүни,

Бу сөзни айтмагыл дийп казы-мүфти,
Мүдеррес, мухтасиб тагзирин айтды.

Ниче ёл кылдылар тагзырын бисяр,
Аларның айтганы хич кылмады кәр,

Такы казы-у мүфти хан гашыга.
Барып тагйин кылды (хан) хезретиге,

— Болупдыр мунда бир дивана пейда.
Кылур элфазы-күфрүн ол хүвейда,

Эгер өлтүрмегинче аны гоймас.
Ниче тагзир кылдык кәр кылмас,

Роваятлар языбан би нахаят.
Хадысы-мугтабер хем ниче аят,

Селефлерден роваят язды вафир.
Бу сөзлерни дийсе ким, болды кәфир,

Эгер тоба кылып янмаса ол гул,
Тутарлар хем салурлар бойныга гул (гыл),

Эгер аның билен янмаса ол бил.
Укубатлар кылып аны катл кыл,

Худаның ковлы, пыгамбер сөзи бу.
Ене эжмагы-ымматлар сөзи бу,

Муны шерыгы-шериф иле тутунлар.
Шәхер ортасында бердар эдиңлер,

Эшидип аны солтан хөкум кылды,
Аны желлатлар тутгалы гелди,

Салып гул бойныга, аяга зынжыр.
Алып ша алдыга гелдилер ахыр,

Гөруң ша алдыда айтур «Энел-хак».
Бу сөзни дийди, кәфир болды мутлак,

Ене раст кылыбан ыхтыят ол,
Беекбар болмагай бу сөз гыбат-ал,

Дийди казы-у мүфти шерги-захыр,
Бу сөз бирле болур, элбетде, кәфир,

Буюрды шах «Тутубан элтиң базара.
Ки андан өтгерип элтиңиз дара,

Ки ол демде аның тилин кесиңиз.
Ки андан соңра өзүн дара асыңыз».

Шол вагтда Мансур[1] патышахга гарап мүн жаным болса худаёлыда тасатдык дийип, бир сөз тийди.

Кайсы беден рованы сен, жаны сен,
Рефтарына рухы-рован тасатдык,
Кайсы Мүсрүң эзизи сен, ханы сен,
Рухсарына махы-Кенган тасатдык.

---

[1] Голязмада Несими дийип гелйәр. Бу кәтибиң хатасы болмалы.

Хублар ичре хуснуң салып алала,
Зерревеш мәхрине хусн әхли шейда.
Садка энфасына Хызры-Месиха,
Перманыңа абы-хайван тасатдык.

* * *

Суратда бишер сен сыратда мелик,
Семадан эсириң болуп тә семек,
Башың үзре нечүн сергердан пелек,
Болмас эрсе мәхри-рахшан тасатдык.

* * *

Хусны тараватлы, бадам габаклы,
Агзы мелахатлы, сими заканлы,
Нуткы фесахатлы, ширин додаклы,
Хублар олур саңа хайран тасатдык.

* * *

Гүл хайрандыр гүлшен ичре йүзүне,
Неркес мефтун питнеэңгиз гөзүне,
Аташын лаглына дүрден сөзүңе,
Хер непес йүз бахры-кән тасатдык.

* * *

Эй гөрмеген сендей чешми-замана,
Хублук сейнанында шахы-егана,
Җан ситан тыгыны сүрме хер яна,
Ялгуз болай мен сергердан тасатдык,

***

Мансур[1] хак ёла гоюпдыр гадам,
Лутфы-энаятың эйләп дембе-дем,
Көйүнде азм эйләр чү тарфы-харем,
Болмак истәр җаным заман тасатдык.

* * *

Тутуп, дара алып бардылар аны,
Эңилди дар аны гөрген заманы,

---

[1] Голязмада Мансурың орнуна Несими дийилсе-де, ол дөврде Несими болмансоң биз муны Мансур дийип хасап этдик.

Дийди ол хал тили бирле «Энел-хак»,
Ке эй, наданлар, хак сунгата бак.

Тутуп, желлатлар чүн дара асты,
Йити ханжар гоюп тилиге басты.

Худаның эмри биле дар оны асмай,
Йитик ханжар аның тилини кесмей.

Еди гиже-гүндиз ол дурды дара,
Тилинде дийр «Энел-хак» көңли пара.

Еди гүн дарда дурды ке өлмеди хич,
Танапыны дарның көп кылдылар пич,

Ене шаха дийди казы, мүфти,
Ол шахың алдыда анлар ер өпди.

Дийдилер: — «Патышахым, өлмеди ол,
Ол эркен сыхр-жады, тапды бир ёл,

Шеригат бирле захыр олды кәпир,
Укубет бирле, шахым аны өлдүр...».

Буюрды шах «Гетир дарвазага» дийп,
Салып сүдрәң аны чүн бойныга йүп,

Аны дарвазада бердар эдиңлер,
Асылган жайыда саңсар эдиңлер.

Уруң саңсар аңа я эйюханнас,
Ким етсе үшбу ерден аам иле хас.

Уруң саңсар аңа андан өтерсе,
Ки хер яна бу ерден ким гидерсе».

Ки хер ким хөкми-шах дийп андан өтди,
Аңа таш-у кесекни атды гитди,

Аңа кәр этмеди таш-у кесеклер,
Чү болды мисли-кух дек ёлны бекләр.

Аның первайы ёк атган кесекден,
Зыян этмес аңа, өтмез сүекден.

Бинәгех шейх Зуннун андан өтди,
Ки ол ша эмри дийп, бир таш атды.

Роваят багзыдан ол шейх Зуннун,
Голыда бир чемен бар эрди ол гүн.

Аның бирле аны урды бу сервер,
Ошол халатда Мансур зар йыглар.

Дийди ол шейх аңа: «ней болды Мансур,
Улус атар кесек, ташлар кылып зор.

Аларга илтифат этмей турур сен,
Ки мен бир гүлни атгач ах урар сен».

Дийди ол шейхга ол зары Мансур,
«— Мениң халым аларга эрди местур.

Аларның атганындан хич зыян ёк,
Мениң халым билур сен, хич гуман ёк,

Сизиң атганыңыз бизге пычакдан,
Гатыграк дегди бизге чүн таякдан».

Дийди Зуннун «Эя эй шейх Мансур,
Мүбәрек саңа болсун дары мешхур,

Сениң болсун нигәхдарың худавенд,
Бу ишден болма гамгын, болкы хурсант.

Дийди Зуннун аңа ол демде пири,
Ки мүшгүл дүшсе саңа дестгири.

Дийди аңа «худайым ярың олсун,
Мүбәрек саңа бу дарың олсун».

Болуп, элкысса, еди гүнче бердар,
Өтен-гечен ол ерден кылды саңсар.

«Энел хак» дийр, «минел-хак» дийр хемише,
Аның первайы ёк кылган бу ише.

Тилиден гоймады, айтар сөзүни.
Чүнин васыл кылур хакга өзүни.

Андан соң, Мансур дарда асылып турган еринде Хезрет Алы шири худаны ятлап бир мухаммес окыр эрди:

Вадарыга, кайда ким шири-худа Хайдар бу гүн,
Ол Алы-йы-Муртеза дамады-пыгамбер бу гүн,
Тур гузан такы биле дервазайы-Хайбар бу гүн,
Гөчди агда алдыдан Седди Искендер бу гүн.
Истеген тапсын аны, каны ошол сефдер бу гүн,

***

Кәсейи- девран ичип ол Хайдары сахыпкыран,
Мерт иди, мердан сыпат берди худа ёлыда җан,
Ер йүзүнде әхли-җан, серкеште болды асман.
Йыглашурдылар тутуп матам хемме хурду-келан,
Дийдилер ким халы болды, месҗиду-минбер бу гүн.

***

Бу мусыбетден герек гөз яшы кылса афтаб,
Хуны-дилден дамени гердун болуп гүлгүн сахаб,
Тоты сервиден җыда перят этер багры кебаб,
Андалып гүлден җыда эбят окырды дүрри-наб,
Ниче ахзар бәрги гүл болды янып ахгер бу гүн.

***

Эй көңүл, йүз пара бол, яраны пыгамбер каны,
Чарыяр-у балетафет багы-җан первер каны,
Кайда болдылар бу гүн Бубекр иле Омар каны,
Хезрети-Османы-Зүннурейн иле Хайдар каны,
Өтди бу дүнйәден имди ка: тили Антар каны.

***

Ким ресулдан ядыгәри басапалар гитдилер,
Ал-е эсхабы-небиден рехнемалар гитдилер,
Садык-у хылм-у хая-у бириялар гитдилер,
Җар-у рүкни кәбеден басапалар гитдилер,
Ким алар дек болгусы дүнйә-у дин первер каны,

***

Ким аларның бахры- элтафыны нейдек бикеран,
Серви-бостанлар хазан болды, ене бу бустан,

Тәзе гүллер солды гүлзарың недур эй, гүлүстан,
Билбилем, гүл васлыны гөрди бу ерде жавыдан,
Ким гурук галгай өлүмниң отудан нейтер бу гүн.

***

Ибни Омар Мустафа ол Хайдары сахапкыран,
Ка: тили күффар ошол шири-худайы ламекан,
Рузаны он төртиде берди худа ёлыга жан,
Эй, берадер бу өлүм хич бендеге бермес аман,
Галмады дүнйәде андак Хожайы Ганбар бу гүн.

***

Мерт үчин мердана нош эйләп, ким ол жамы каза,
Жан-у тил бирле болуп таңры казасыга рыза,
Руза ортасында болды ахыры ёвмы маза,
Гөрмегендек болды әлемге Алы-йы-Муртеза,
Бахры-рахмет ичре пынхан болды ол гөвхер бу гүн.

***

Ол Алы эрди васпы еру-гөкде әшигәр,
Ла фета илла Алы ла сейфи илла Зүлфикар,
Етди вагты, гитди кувват, галмады тенде мыдар,
Ах ким өтди жахандан хайдары дүлдүл сувар,
Гөр дүшер овладыга имди ничик ишлер бу гүн.

***

Өтди дүнйә, гечди өмрүң хысары, Сейиди,
Гамдадыр дайым белайы-аждахайы, Сейиди,
Сенде әлемдүр, ене әлем губары, Сейиди,
Вагдайы-пераваны гойгул, эй хумары Сейиди,
Сузга гел, сүнди кадах ол сакы-йы көвсер бу гүн.

«Ене өлмеди» дийип казы, мүфти,
Барып шах алдыда анлар ер өпди.

Бу кынлык бирле өлмес үшбу сыхр,
Шеригат бирле ол мешхур кәфир.

Дийди шах «Бойныга йүпни дакыңлар,
Эгел ол өлмесе, отга якыңлар.

Йыгышдырып ниче араба одунны,
Хова үзре чыкардылар түнүнни.

Орабан гафрага атдылар отга,
Дийди «Ыбрат олсун ашнаю-ятга.

Киши кэфир болур аның сезасы,
Асып дара отга якмак жезасы».

Бу ишлерни билип оввалда Мансур,
Дийди «Зуннуны-Мүсри магданы-нур.

Мени отга якып, күл болганымда,
Күлүмден бир овуч ал ол заманда.

Тутар тупан киби бу шэхэрни сув,
Аны беклэрге а:жыз болса хер ку,

Ниче лешгер билен хан хем чыкарлар,
Аны гайтарабилмей ган дөкерлер,

Ки ахыр чырлатур «Хер ким бу сузны,
Эгер гайтарса, ким беклесе бу ёвны,

Хазынамны ачып мен малы-бисяр,
Берур мен ол кишиге ахры-кэр...».

Күлүмден бир овуч сал алдыга бес,
Гидер, гайтар бу сувлар олубан нис.

Алур сен анда малы-бинехаят,
Ниче гүнлер саңа болгай кифаят.

Ёк эрсе бу деңизге гарк олурлар,
Улуг-кичик тамам гарк олурлар.

Яманлар шумлугыдан не гүнэхлер,
Яман эфгала чүн бед русыялар.

Гечүрдим мен, худайым хем гечүргей,
Яманлар шумлугындан ган ичүргей.

Бу сөзлерни дийибан перят кылды,
Ене хем бир газал бинят кылды.

Я, энте хеким, элеми-күлл халыкы-экбер,
Салдың бу ажап хала, бе өвлады-пеембер.

Шехзадалара ол первер эди жан биле Хайдар,
Солды бу жахан гүлшениден арызы-гүллер.

Леблери ке иди шехге, иди якуты ахмар,
Зэхр олды несиби аны бар эрди мукаддер.

Хакга иди бу сегехи Ахмеди-сервер,
Йүз жебру-жепа бирле гоюлды аңа ханжар.

Йүз дерди-пырак иле ол гүн гитди эренлер,
Биз хем гитемез нобат иле имди яранлар.

***

Ол гүн не гүн эрди Хусейн башыны алды,
Рехим этмеди ки Шимри, аны ханжар иле чалды,

Башы кесилип пэк беден хэк үзре галды,
Ол ган иди ки гөкде шапак лэле боялды,

Ол матам иди мэрекеси аршда түзелди,
Зулмат олуп элемине, мах-у хуршид ёгалды,

Перят эте гөклериде, мелик гулгула салды,
Ысрапыл ол гүн суруны тартгалы уялды.

Йүз дерди-пырак иле ол гүн гитди эренлер,
Биз хем гитемиз нобат иле имди яранлар.

***

Ким гитди ошол нуры-чыраг шехи-мухтар,
Билбили новасаз, гүли гүлшени керрар.

Гөк кибди яныпп, мэхри гуруп, гагшады гүлзар,
Ол гүнде мелайык өкүнип йыглар иди зар.

Дийр эрди мелайык хемме я, хазрети-Жепбар,
Ол ковмы ки болды бу эзизлерге жепакэр.

Перман бер өзүң биз кылалы барчасын эфгар,
Хак дийди «кылың сабыр, менем вахыды-каххар».

Йүз дерди-пырак иле ол гүн гитди эренлер,
Биз хем гитемиз нобат иле имди яранлар.

***

Ол гүнде мелек күкреди чүн лерзе урубан,
Дашлар ягар эрди ке белабады турубан.

Ол харыжылар башыны бирянга салыбан,
Үч гиже-гүндиз бу сыпат девр урубан.

Матамзеделер перде-йи гамда отурубан.
Шах тагзыетин межлисини анда гурубан.

Ким эхли-мелек гандылы-нурлар гетирибан,
Бул шур бела күлфети гамларыны гөрүбан.

Йүз дерди-пырак иле ол гүн гитди эренлер,
Биз хем гитемиз нобат иле имди яранлар.

***

Эз ах не болды аның дек шахы-Мукаррем,
Башын тызыга алган ошол сервери-элем.

Халкыга айтды бу сергехи хатамы-хатам,
Залымлар аны зулм эте чүн кесдилер ол дем.

Күрс биле арыш гер мех-у хуршит, галам хем,
Дер герье болуп шехниң азасыга дема-дем.

Чөллерде вухуш, мургы хсвалар диде пүрнем,
Йыглар иди ки таш йүрек зэхрейи-адам.

Йүз дерди-пырак иле ол гүн гитди эренлер,
Биз хем гитемиз нобат иле имди яранлар.

* * *

Ол демде йыкылды атындан ол шахи-сервер
Хер сарыга кишнэп йүгүрирди ол текавер.

Хезрет башыны кесди, алып гитди ракыплар,
Хайма сарыга гелди рован, диделери тер.

Әхили харем ол атны гөрүп чыкды серасер,
Ёк эрди аны үстүде ибни-шехи-Хайдар,

Перят урубан барча болуп диделери эбтер,
Ол ат гелибан шәхерни тамагыга кылып сер,

Йүз дерди пырак иле ол гүн гитди эренлер,
Биз хем гитемиз нобат иле имди яранлар.

***

Дийр эрдилер ол атга бакып, шахны не кылдын?
Үстүндәки ол каматы-зыбаны не кылдың?

Ол несли-шахы «ясыны-Таханы» не кылдың?
Ким нуры-чыраг Эседуллахны не кылдың?

Ол серви-рованы, мехи-Захраны не кылдың?
Бул гамзеделер хамысы бернаны не кылдың?

Көп душман эра хусровы-тенханы не кылдың?
Хайсы ере галды дүрри-ектаны, не кылдың?

Йүз дерди-пырак иле ол гүн гитди эренлер,
Биз хем гитемиз нобат иле имди яранлар.

***

Дийр эрди ол ат шах Шахадатга етүшди,
Бул жумга гүни түрфе сагадатга етүшди.

Көп тиру-бела, зүмрейи-апатка етүшди,
Гүл дек бедени хары-жерахатга етүшди,

Лаглы-леби сувсуз херaретга етүшди.
Эшрефилигиден бахру-шерафатга етүшди,

Ол гүн ки аламат кыяматга етүшди,
Шехзада мәлик балагатга етүшди.

Йүз дөрди пырак иле ол гүн гитди эренлер,
Биз хем гитемиз нобат иле имди яранлар.

***

***

Шаҳни хабарын айтып, ошол эсби-бахадар,
Башыны уруп, ниче ере нала кылып зар.

Жан берди аягындан йыкылып анда ол жана-
вер,
Гөргеч аны халыны бакып жемигы дилэфкар,

Дийр эрдилер: «эй хәкими-күлли-әлемни эсрар,
Сенден өзге кимдир бизе бу ерде хабардар,

Каны бу заман бизге Хүсейн атлы хырыдар,
Ким аягын астыда галды шахы-салар,

Йүз дерди пырак иле ол гүн гитди эренлер,
Биз хем гитемиз нобат иле имди яранлар.

***

Ол гүнде ошол хакның сөвер гуллары гитди,
Чүн урды хазан багыны барча гүллери гитди.

Гүл йүзлерине пич ура сунбүллери гитди,
Женнет гүлүни гөргәли билбиллери гитди.

Ганлар тамызып аркада кәкиллери гитди,
Мүшгил санадыр Сейиди мүшгүллери гитди,

Эерлер гырлып астыда Дүлдүллери гитди,
Хасрет биле хуны ене хем хунлары гитди,

Йүз дерди-пырак иле ол гүн гитди эренлер.
Биз хем гитемиз нобат иле имди яранлар.

***

Йупсүз Мансурны отга атды ол ил,
Яныл, күл болды Мансур бирниче ёл.

Алып Зүннүны-Мүсри бир овуч күл,
Яныда саклады, эйләп тәвекгел.

Худаның гудратыдан гопды бир ел,
Ануң аркасыдан жош эйледи сил.

Мүсүр шәхрини тутды сили-гаргаб,
Ниче лешгер биле ша болды битап.

Алажын тапмайын бичәре болды,
Деңизде барысы авара болды.

Ке ахыр җар чыкартып хер киши ху,
Деңизни гайтарып пест эйлебан сув.

Берур мен бинахаят малы бисяр»,
Эшитди аны Зуннуны никукәр.

Барып бир овуч күл алдыга салды,
Ки гайтып ол деңиз бир демде гитди.

Аларга берди шах чүн малы-бихед,
Эгер ийсе түкенмез ниче мүтдет.

Булар хем сакламай көп биновага,
Үлешдирди ниче мисгин-педага.

Кылып Мансурга көп түрлүк догалар,
Окады көп догайы-фатыхалар.

Худаның гудратыдан үшбу деря,
Болуп гирдаб күл бирле бахер җа.

Седа эйләп, «Энел-хак» дийп бу җейхун,
Бир аз күл айланыбан чархы-гердун.

Ол гердун күл акып бирниче йөрди,
Ки ахырда акып бир ховза гирди.

Халап шәхриде шаның багына ол,
Акып барды тапып ол өзүне ёл.

Бар эрди шаның бир генже гызы,
Ыбадатда эрди ол шеби-рузы.

Бинәгәх бага бармыш ол никуху,
Ки гөрди айланур аваз иле сув.

Тагажжыбга галып айды кенизге,
Тутуп, аны гелиң гөрели, бизге.

Ниже җәхд эйледилер бу кенизлер,
Ене голлар узадып җүмле гызлар.

Тутабилмедилер үшбу кефүкни,
Бу гызлар көңлүге салды сулукни.

Бинэгех гелди бу гызның гащыга,
Не ишлерни салар таңры башыга.

Батырып бармагын агзыга салды,
«Энел-хак» дийип о сув ичгери барды.

Кылып бирниче сейр ол ашяны,
Яныпп, өйге барды ол заманы.

Ануң ичинде ол сув болды васыл,
Худаның гудратыдан болды хамыл.

Габарып гарны, хатыр энеси,
Бу ишни аңлабан сорды энеси.

Дийди гыз: «Мен сейр эдип бага бардым,
Сув үзре айланур бир нерсе гөрдүм.

Кенизлерге дийдим: Алып бериңлер,
Ануң не эркенин бары гөрүңлер.

Кенизлерниң барысы тутабилмей,
Тахаййырда идилер чэре тапмай.

Бинэгех алдыма гелди, ки тутдум,
Элимге алдыму-агзымга атдым.

Мен андан өзге нерсе гөреним ёк,
Аның ягшы-яман билгеним ёк.

Ошол гүнден бери мен мүбтелага,
Бу мүшгүл иш түшүп, галдым белага.

Энеден кэшги болмагай эрдим,
Мунуң дек мүшгүл иш гөрмегей эрдим.

Энеси эшидип ол мажераны,
Атасыга кылып бир-бир беяны.

Атасы хем аның пикириде болды,
Бу гыз түн-гүн худа зикриде эрди.

Етип, ай иле гүн гарны габарды,
Аның гайгусыдан реңки сарарды.

Атасы энесиге дийди эй жан,
Бу ишге эйләли имди не дерман.

Эгер ченди гызымдыр гөз биле гаш,
Бу иш болгусыдыр әлем эра паш.

Ничик ил агзыны мен йыгнагай мен,
Бу накыс сөзни мен не эйлегей мен.

Шәхерлер гапысын беклесе болар,
Ичинде халкыны сакласа болар.

Улусны агзыны беклесе болмас,
Яшырып ичинде сакласа болмас.

Меселдир эртеден мешхур эрди,
«Агыздан чыкды әлемге яйылды».

Небиден яйлыбан әхли-догага,
Меселдир җавыр-ол иснейн шахга.

Диюрлер ша гызы ойнаш этипдир,
Аны эфсанада ша беркидипдир,

Алаҗы не болур энеси аның,
Мениң гызым, сениңдир, сүйҗи жаның,

Эгер өлдүрсең аны, хуны-нәхак,
Тутар бизлерни ики дүнйәде хак.

Геңешип әр хатын бирле ялгуз,
Арасыда оларның барды ол гыз.

Сабада патыша уста чагырды,
«Улуг сандык мана кыл» дийп буюрды,

Ясап гелтүрди гара мум сүртүп,
Улуглар ишидир үстүни өртүп.

Ачыбан гөрдүлер бир кетде сандык,
Ануң ичиге салды аб-у азык.

Гижеде гелтүрип дүйпсүз деңизге,
Ведаглашып ата, эне бу гызга.

Худага табшырып бу гызны салды,
Ки йыглап ата, эне зар галды.

Гетирип салдылар дүйпсүз деңизге,
Дүшүпдир гаты мүшгүл бу гызга.

Диер эрди, эй, себа бахыш чырагым,
Гүлүм, багым, балам, рафыгу-демагым.

Газалы Бибиханым.

Гөзүмниң рөвшени гитдиң, балам сенден жыда болдум.
Жахан сенсиз гөрүнмездир, ничик ким набина болдум,

Пыракың аташдан өртенип йүз паралык көңлүм,
Букүп каддым, төкүп гамдан гирифтары-бела галдым.

Сен эрдиң шахиди-безмим, серверим, серви-бостаным,
Үзүлди риштейи-жаным, ничик ким биседа болдум.

Батып хуршиди, эйямым, шапакда махы-гүлфамим,
Дөкүлип энжүм энжамым, гаравлык сыя болдум,

Болуп разы кезасыга, бу залымлар жепасыга,
Ки бу перзент беласыга, бу гүн матемсера болдум.

Сапар кылдың балам бул дем бизе етди нобат хем,
Гара гүнлер дүшүп баша, ки мен багты-гара болдум.

Гел- имди йыглама мисгин, көңүл тапгай мукен тескин.

Яранлар гитди ёл басгын, дийме матемсера
болдум.

Андан соң атасы зар-зар йыглап, сенсиз бу дүнйәде барым-ёгум дең дийип айтды: «Балам, алла тагала өз пенахында сакласын» дийип, бир газал окыды:

Имди гелди бизге нобат элведаг,
Элведаг, эй җемгы-ыззат элведаг.

* * *

Сиз гидерсиз гам билен махрум олуп,
Биз галармыз дерду-хасрат элведаг.

***

Дембе-дем ики гөзүм ган йыглады,
Бул не дерд-у не хасрет элведаг.

***

Бул эзелден такдыры-хакдыр бизе,
Бизге болды бу мусыбет элведаг.

***

Бир-биримизден җуда болдук бу гүн,
Бу не суздур, бу не пыркат элведаг.

***

Захмы-тыгу-тир бирле айралык,
Хун җигер болды тинет элведаг.

***

Айралыкдан халатым болды зебун,
Ким эшитсе бу месыбет элведаг.

***

Ах уруп йыглар атаң — перят эдер,
Барча этгей дерди-хасрет элведаг.

Мунаҗаты дохтар

Чешим гирянымы гөрсе абы-нейсан өртенер,
Ган дөкүп-гердун гөзи хуршиди-рахшан өртенер.

Адаму-Ховва бу матам бирле женнетден жуда,
Гөк гейип, гердун ене чәки-гирибан өртенер.

Бу жепалар бирле гөксүмни ачып, ким урсам ах,
Еди ер титрәп, тамугдан еди асман өртенер.

Отлуг эфганым гөрүп, нару-Халылың күл болар,
Ол ки Исмайыл тениден чыкмадык жан өртенер.

Бул мениң гамлык йүрегим пиркатыны? гөрсе ким,
Давудың мум өркүлип? тахты—Сүлейман өртенер.

Якубың бейтил-хазан ястданды гөргеч пертевин?
Хызр унудар сув ичерни абы-хайван өртенер.

Тешне леб өтген гарыплар вагтыдан билсе пеям,
Хызр унудар сув ичерни абы-хайван өртенер.

Гөрселер жебру-жепалар бирле түшди мунча иш,
Зекеря зәкир болуп, Яхя-у налан өртенер.

Мен бу матамлар биле барсам саба магшар эра,
Әхли-магшар налалар, эйләп, херасан өртенер.

Дохтары-шехзада гызны матамыдан сөзлесе,
Хер мусулман күл болуп, нәмусулман өртенер.

Гелип олтурдылар хич гөрмеген дек,
Мунуң дей ишни хергиз кылмаган дек.

Великен ичинден янып туташып,
Пырак оды аларга хетден ашып.

Вели сандык акып сувда шебу-руз,
Ичинде гыз-у жан, жигери дилсуз.

Гехи астын, гехи үстүн барадур,
Ана гиже-у гүндиз гарадыр,

Гөрүнмес аю-гүн, йылдыз гөзүне,
Гидер өзден, гелер гәхи өзине.

Ниче гүнлер акып Багдада етди,
Бинәгәх бир балыкчы аны тутды.

Ќи ягны балык авлап йөрүр эрди,
Деңиз ортасыда сандыкны гөрди.

Йүзүп барып алып чыкды гырага,
Сунуп алды ол, гитди обага.

Бу сандык ичинде бир оглы болды,
Җемалыдан бу сандык нура долды.

Изүм изни билен ол гыз көпүкни,
Ютуп эрди, гөтерди андан бу йүкни.

Беласы хем аны болды агыздан,
Бу сандык ичре тулгады бу гыздан.

Барып өйге, ачды, гөрди бир нур,
Янында махывеш оглан — бир хүйр.

Чыкарды, сорады ахвалын аның,
Терраххым бирле сорап халын аның,

Бу хем кылды мугаййн сергузештин,
Хабар берди ана бу язу-гышыдан.

Ошол дем хатынның реңки солды,
Тутуп тулгатты аның оглы болды.

Эмир гойды аның адын атасы,
Несеб гойды мунуң адын энеси.

Гезер ёлдаш болуп бу икилеси,
Гиже-гүндиз кылып перва энеси.

Эмеклэп, олтурып, йөрүп, йүгүрип,
Хемише икиләси бирге йөрүп,

Энесини гыз окунды балыкчы,
Ёк эрди андейин ким хош гылыкчы.

Худайым малыга берди берекет,
Етирди рызкыны кылмай херекет.

Бу огланлар етүшди еди яшыга,
Сөер эрди балыкчы башга-башга.

Не тапганын дөкүбан той кылды,
Бу икисин кесип абырай кылды.

Йөрерлер ойнабан бу ики оглан,
Несеб айтур Эмире: — Эй, иним җан.

Бу Багдат шәхрине сен хан болур сен,
Сыясатлыг улуг солтан болур сен.

Мени саңсар эдип дара асар сен,
Сояр сен, дериме саман дыкар сен.

Тыкыбан дериме саманы-бугдай,
Ене дервезеден үч гүнче дургай.

Эмир айтур «Эя, җаным агам сиз,
Яман ёру гылыбан, ийме гам сиз.

Эгер мен ша болсам бирге сүрәли,
Хемме Багдатны бирге гөрәли.

Бу не сөздүр дийди, җаным доганым,
Саңа болсун пыда бу малы-җаным».

Несеб айды ене «Дивана болгум,
Халайык ичре мен эфсана болгум.

Болуп хан эмриң биле өлтүрерсен,
Союп деримге саман тыкдуррур сен.

Асып дервезеден үч гүн деримни,
Саңа айдым болаҗак бу сырымны».

Эмир ант ичип айды «Эй, Несебим,
Эрур сен сен мениң җаным, хабыбым.

Эгәмниң эмри бирле хан болсам,
Бу Багдат шәхрине солтан болсам.

Сениң бирле икев бирге гөрәли,
Улуслар барыны бирге сүрәли».

Кылып, көп ант, шерт әхди-пейман,
Несеб айтур ана ол сөзни херян,

Балыкчы берди моллага буларны,
Окутур болды молласы аларны.

Эмире өргетип берди сапакны,
Ол айтып башда хем чүн зикри-хакны.

Ки ондан соң Несебе гелди нобат,
Язып тагтага эбжетден ниче хат.

Окып оввалда ол намы-худаны,
Эгәмге айтыбан хамды-сенаны.

Тилиге жары кылды ол элифни,
Окутмак үчин ол демде Несебни.

Несеб «элиф» дийди ана барабар,
Дийсе молласы «би» дийди серасер.

Ене текрар эдип кылды эгада,
Несеб дийр «би»-ни кылды зыяда.

Ки хергиз «би» диймес урды йүзиге,
Тутуп хунаба дек яшы гөзиге.

Дийди моллага өлдүрсең өзүмни,
Диймес мен ол сөзүң, эшит сөзүмни,

Герекмес ол маңа таглым худаның,
Маңа окут эгер билсең куръаның.

Окудар болды молла анда куръан,
Ачып куръанны «окы» дийип буюрган.

Дийди ол демде магнысын окутгыл,
Ки андан сопра ол хатларны тутгыл.

Гелибан гахры молланың о сөзге,
Ниче мертебе шапбат урды йүзге.

Несеб айды киши магныны билсин,
Ве гер магнысы ёк, хатны нә кылсын,

Дийди бирниче тефсир анда ол ан,
Гөрүп аны бу молла болды хайран.

Ки андан соң аны молла окутмай,
Өз алдыга гояберди бекитмей.

Гелип-гидип йөрүр ол хызмат эдип,
Окумас анда ликен тагта тутуп.

Аның молласы бир гиҗе гөрүп дүйш,
О дүйш бирле аның көңли болуп хош.

Дүйшде мекдеп ичре бир дарагты,
Гөгерип берди көп ерлерге ягты.

Эрур бойы аның мисли чынары,
Долы алтын-күмүшден шахалары.

Аның япраклары лаглы-зеберҗет,
Шекерден мивесидир чүнки бихет.

Оянды бу дүйше, болды хайран,
Бу дүйш шукуранасы чүн кылды ыхсан.

Бинәгәх гелди мектеге бир абдал,
Муңа дийди ки рөвшен эйлейин хал.

Дүйшүни бир-бир этди аңа такрыр,
Дийгей дийп бу дүйшүме ягшы тагбыр,

Дийди дивана моллага: — Бир оглан,
Бу мекдепде велидир бил аны сен.

Йыгыбан барысын бир ерге аны,
Билей дийсең аны сен бу заманы.

Берип хер бирине бир пычакны,
Ене хер бирисине бир җүҗекни.

Пычак берип буюрды хер бирине,
Сынайын дийп велисин билерине.

Худайым гөрмеген ерде союңлар,
Вегерне соймайын тирик гоюңлар.

Алып хер кайсысы бир жая гитди,
Худа гөрмес бу ер дийп оя гитди.

Бири дехлизде, бириси өйде,
Бири токуртгада, бириси жуйда.

Бириси салмада, көпрүк тейинде,
Бири өй дашында, бири ичинде.

Барысы союбан алып гелтүрди,
Бу молла буйругын бары бигирди.

Мегер ким гелмеди ялгуз Несеб ол,
Беленд-у пест ерлерни гезип ол.

Дийди молла бу огланлара аны,
Не болды ки Несеб гелмеди каны?

Олар дийди ки дивана болупдыр,
Голыда бир пычак жүжек турупдыр.

Замандан соң гелип мәьюс дурды,
«Не болды» дийп аңа молласы сорды.

Дийди: — Хак гөрмеген ер гапмадым мен,
Беленд-у пест ерни ызлап херчент.

Не ерге бардым, эрсе таңры хәзир.
Ки тапмай истедим ол ерни вапыр.

Гүман этди бу молла шол велидир,
Тамам огланларының оввалыдыр.

Ене бирниче гүнден соң ол абдал,
Етип гелди бу мектеп ичре фил-хал.

Дийди: — Билдиңму молла велини,
Товап этдиңму тутубан элини? —

Дийди молла: — Гуман ичре галып мен,
Несебни андейин аңлап туруп мен.

Дийди дивана моллага ол ерде:
Билей дийсең нышанасын бу ерде.

Буюр огланлар одун чөплесинлер,
Одунларын чүфләп үфлесинлер.

Каюның одуны отсуз янадыр,
Ягын бил ол огулны өвлүядыр.

Буюрды молла огланларга «одун,
Йыгыштурың, герекдир бизге бу түн».

Гөрер ким кысматы рузы-эзелни,
Эшидиң әхли-гамлар бу газалны.

Газалы-Несеб

Хәкими-берхак эрур сен, хикметиңде херне бар,
Херне кылсаң, сен кылур сен, сендедир хер ыхтыяр,

***

Зәхр иле алмасны төкти мен гарып минасыга,
Чок жигер перкәлеси гелди, гелүрден дер кенар.

***

Гүлбуны-багы-небиге ким етип барды-несим,
Мустафаның пушагәхи? эрди ол шүкри-нисар.

***

Баша тыз гойды бенесфе сүнбүл эйләп пичу-таб,
Ган дөкүлди лале себзин хазан олды бахар.

***

Йүз башына фаны болсун тенде жаным садакасы,
Өтди ким бу дүнйәден алы-шехи-дүлдүл сувар.

***

Эй, Несеб, сен хем бу хасретден беябанларга түш,
Зәхри-ка: тылдан жедиддир шеккери-шәхди-Хысар.

Яйылды хер бириси бир тарапга,
Одун чөпләп алып гелди мекдебе.

Дийди молла оны үф дийп якыңлар,
Янармукен отуңыңыз, бакыңлар.

Тутуп пеззе биле үфледи чендең,
Одунны хич яка билмес бир оглан.

«Несеб нишләп йөрүпдир дийди молла,
Дийдилер «Ол бизе гошулмас асла.

Несеб бир аз одун палчыга булап,
Урар сувга аны бирниче товлап.

Балалар аны дурганда яманлап,
Несеб гелди одунны лайга булап.

Дийди молла аңа «Якгыл, ки үфләп»,
Несеб хем агзыны тутды «күф» эйләп.

Чыкып бир парча от ловлап туташды,
Аны молласы гөрүп аклы чашды.

Замандан соң гелип хушыга молла,
Йыкылды аягыга дийди «Эй, вай».

Дийди адың Несими болсун, эй жан,
Сениң ёлунда мүң жан болса гурбан.

Ягын билдим пыгамбер неслиден сен,
Велилер афзалы сен, аслыдыр сен.

Мешайых сервери Халлач Мансур,
Аны дек әрден болгай такы нур.

Несим ол дем туруп ки эдеп бирле,
Яшардып гөзини хучаба бирле,

Дийди «Магзур, моллам, бизгеругсат,
Бериң ругсат бизе эшгәр болды халат.

Харам олды бизе үшбу меканлар,
Сизе өй гутлы, бизге ёл эй жанлар».

Ки «Хув» дийп ёлга гирди шол заманы,
Болуп диванавеш гезди жаханны.

Кылурлар багзы равыдан роваят,
Гулак салгыл, эшитгил гэ бегаят.

Гелип моллага хатын: бир оглан,
Бериң тенура от яксын ошол ан,

Дийди молла Несимиге «Тургул эй жан»,
Барып тенурга от якгыл пераван.

Гелип бу хем салып ики аягын,
Якабашлады тенур ичре сагын.

Өзи перят эдип окып газалны,
Отур эрди гөрүп элти бу халны.

Тенура якмады дийп бу одунны,
Аның чүн гөрмеди одун түтүнни.

Сөге башлады ниче лафзы фежилән,
Урарга гелди аны бир йыгач билен.

Гөзи түшди тенурга от ловлар,
Аның ики аягыдан алавлар.

Гызарып мис дейин анда тенуры,
Урар шугла киши йүзүге нуры.

Бу халатны гөрүп йүгрүп бу хатун,
Етишди моллага яныга жигерхун.

Дийди моллага бу сөзни сера-сер,
Дийди бул хем муны билген барабар.

Сени билсин, бу халны аңласын дийп,
Бу огландан чүн гапыл болмасын дийп.

Бинәгәх болмагай таксыры—ногсан,
Вели хак эрур, бишек, бу оглан.

Барып дүшгүл аякыга заманы,
Гелип рехми, гечиргей шает аны,

Йүгүрип гелди, түшди аякыга.
Хыжалатдан гөтерген таягыга,

Несим айды «Гөтериң баш, энем сиз,
Гечириң херне таксырымны хем сиз,

Гечирдим гер маңа йүз мунча сөксең.
Уруп башым ярып, ганымны дөксең,

Кишиниң бир энеси элтисидир.
Бехиллешмек аңа дил гайгысыдыр,

Бериң ругсат, дога эйләп, ачып гол.
Мүбәре өй сизе, гутлы бизе ёл,

Алып пата «хув» дийп гирди ёлга,
Йүгүрип гәх сага, гәхи солга,

Болуп чөллерде вагшыларга хемра.
Гошулып гурт гушга йөрди бирге,

Қою, кейик, гулан, гуртлар ярасын.
Бакар, иймләр иди эйләп догасын,

Түшер гәхи, ашага гәхи беленде.
Екенден экниге гейгени җинде,

Гәхи гелип өзүге гәхи межзуб
Гәхи элфазы күфүр эйләп, гәхи хуб,

Ниче йыллар болуп чөллер меканы,
Чү межнун вагшылар бирле рованы.

Дийибан ол шехсувары-габы говсейн,
Окыды бу газалны гөвхери айн.

***

Ах, нейлей, бу замана ичре ёк хемдем маңа,
Хич кимге гам имес, менден, тамам гамдыр, маңа,

***

Дем урулмай сузы дилден ниче ким гөрсем сүтем,
Ёк эшитгу дек киши бу ерде мәхрем маңа.

***

Гусса көпдүр, хемнепес ёкдур, нетей эй дилнаваз
Бу бела-у мәхнет эрместүр, җахан кимдир маңа.

***

Даманы-такатны җермәп пайыма, сабр эйлейүп,
Олтурып мен, урма дем сен, ёвуз гамдыр маңа.

***

Сейиди сен, хем казайы-кысматыдан кән гам,
Болмасын маненди-мен янлыг бени-адам маңа.

***

Газаллар бинахаят эйдып анда,
Аны язса, җахана сыгмаз анда.

Язып бирнәчесин ташлады гара,
Ки галсын дост-яра ядыгәре.

Ызындан ызлап-ызлап бирничәни,
Тапып манзум сафха эйләп аны.

Аны хем кылдылар дефтер китабы,
Ки шает болгуй дийп бизге согабы.

Бириси бу эрди эй талыбы рах,
Окыр мен, ягшы көнлүң бирле диңле.

Газалы-Несими.

Ики җахан маңа сыгар, мен бу җахана сыгмазам,
Гөвхери-ламекан менем, ковну-мекана сыгмазам.

* * *

Арыш иле ферш-у «каф-у «нун», менде болупды
җүмле чүн.
Кес, сөзүңни узатма ким шерхи-беяна сыгмазам.

***

Ковн-у мекандыр аятым, бил ламеканда турбатым,
Сен бу нышанда бил мени, белки нышана сыгмазам.

***

Сурата бак, магнында гөр сурат ичинде гана гөр,
Җисм иле җан менем вели, җисм иле җана сыгма-
зам.

***

Хем садафам хем инҗүем, мисли сырат сенҗием,
Мунча кумаш-у рахт иле мен бу дукана сыгмазам.

***

Генҗи-нахан менем, менуш айны-аян менем менуш,
Гөвхери-кән менем менуш бахр-кәне сыгмазам.

***

Герче мухыты-агзамам герче адымдыр, адамам,
Дөвр иле ковн мекан менем, бу беяна сыгмазам

***

Җан иле хем җенан иле дәхр иле хем заман иле,
Гөвхери-ламекан менем, дәхри-замана сыгмазам.

***

Зат иле хем сыпат иле, гурт иле хем берат иле,
Гүлшекерем нобат иле, бегте дахана сыгмазам.

***

Нара янан шеҗер менем, хырка чекен хаҗар менем,
Көен одуң зыбанасы, мен бу зыбана сыгмазам.

Зерре менем, гүнеш менем, чар иле пенч, шеш менем,
Вахдети-күлл беян иле, мен бу беяна сыгмазам.
***
Герчи бу гүн Несимием, Хашамием, Курайшием,
Менден улудыр аятым, аята-шана сыгмазам.

Элкысса Несиминиң доган иниси башы кел болуп ниҗе гүнлер башыны шора, басып дердиге дова тапмай, ахыры ол Эмир одунчылыкны ыхтыяр кылып, одун дашап, сатар эрди. Ниче вагтдан соң худай тагала аңа мертебе-йи патышалыкны берип, дөвлет гушы башыга гонуп, шол велаятга патыша болганы бирниче назм бирле:

Эмир келниң сөзүн инди эшитгил,
Окыбан кыссасын хетдиге етгил.

Эмир кел ирнип одун дашарды,
Не ерде болса хем башын гашарды

Эшекге йүклэп одун сатар эрди,
Гүни, овкаты андан өтер эрди.

Өлүп эрди атасы, бар эрди энеси,
Гүнүн гөрер иди бу икиләси.

Өлүп Багдат ханы, тагты халы,
Болуп бикәр болды бейти малы.

Аларның ресми эрди ол заманда,
Учурыр эрдилер дөвлет гуш анда.

Эгер ол гуш гонар кимге беекбар,
Қылар эрдилер аны шахы-мухтар.

Шәхерге җар чырлатды чыкыңлар,
Бу гуш кимгә-гоңар, барча бакыңлар,

Улусның барчасы бир ерге чыкды,
Ясанып хем дүзенип гушга бакды.

Эмир кел эшеге одунны йүклэп,
Гарады ол гуша гөзини диклэп.

Донуның бар эрди тогсан ямагы,
Ёк онуң дүнйәден гөвсүнде дагы.

Гелип, кел башыга гуш гоны гуванды,
Дегип дырнагы кел башыны ганатды,

Башым-башым дийбан, йыглады ол дем,
Гүлүшдилер гашыда дурган адам.

Чапышып гелдилер беглер мужеммел,
Ќиме гонды экен дийип, гөрди бир кел.

Геен доны эгниде пара-пара,
Башының барысы гонаклы яра.

Онуң сасыгыдан серпилди беглер,
Бу гушның пәли азды дийди беглер.

Бу гүн гайдып, сабах гелди тамамы,
Йыгылып үшбу ерге хасы-аамы.

Саба болды йыгылды жүмле бары,
Алып гелди ол гушны яш-у гарры.

Иберди, гелди кел башыга гонды,
Башым агырды дийди кел, сөгүнди.

Ене болмады, гайдыңлар жемагат,
Аның чүн үшбу гүнде ёкды сагат.

Саба ир даң билен жүмле гелели,
Не болса таңры хөкмини гөрели,

Бу гүн гайдып, ене эртең йыгылып,
Етишдилер жемагат жемг болуп.

Ене ибердилер дөвлет гушуны,
Тамамы тутдылар аңа башыны.

Учубан, дөвр эдип ол келге гонды,
Ене башым дийди, ол кел авунды.

Дийди беглер муңа такдыры-жепбар,
Болупдыр биз кылалы шахы-мухтар.

Этибан иттифат беглер тамамы,
Аны Багдада этдилер ымамы.

Ене айтай бу жаныпдан хекаят,
Эгэмден болса тояфик-анаят.

Несими даг-дүзлере йөрүрди,
Ниче хикмет окып сейран кылурды.

Гелерди гэх шэхерге гэх чөлде,
Иши гиже-гүндиз эрурды ёлда.

Оңа гелди гошулды ики абдал,
Бу үч дивана болды ниче маху-сал.

Бинэгэх шэхерге гелди бу үч яр,
Буларга пир ёлукды беекбар.

Несими мекдебе барган заманда,
Гелип мекдепге бир дивана анда.

Дийди моллага мунда бир вели бар,
Велилерни великен уллусы бар.

Буларның бири шол дивана эрди.
Бу шэхерге гелди шол пирни гөрди.

Үчеви хем зыярат кылды пирин.
Сорады бу үчевни лафзы-ширин.

Дуруп бирниче дем янында онуң,
Ачылмасын дийди сырры-наханың.

Ачылмай сыррыңыз сизлере ругсат,
Берурмен эйлебан сизлерге шефагат.

Дийди гойныга голун сокды ол ан,
Чыкарды бирисине берди бир нан.

Аның хер йузине бир шапбады урды,
Бу хем тагзым эдип гарады дурды.

Такы салды голун гойныга низ,
Бир алма алды берди бирине тыз.

Ене бир гызыл алма гойнындан ол,
Чыкарды сойды пычак бирле бир ёл.

Сапагыдан тутуп ниче өвүрди,
Аны чырлады, Несимге берди.

Товазыг бирле алды, кылды тагзым,
Буларга берди ругсат кылды текрим.

Голун ачып, дога кылды аларга,
Не сыр барыны диймейин буларга.

Алып пата, булар турды гитди,
Акамат эйлеген мензилге етди.

Отурып, дем алып, булар сөзлешди,
Бу сырның магнысыны гозгалашды.

Несими айды: «Бу сырның магнысы бар,
Нейге аңламадыңыз эй никукәр.

Ки еди гүн өтүп болган заманы,
Билиден ерге гөмүбан нан аланы.

Урарлар, тә өлинчә, даш атыбан,
Бу шәхер ортасыда саңсар эдибан.

Ене алма алганы дара асгай,
Салынган бойныга йүп аны гысгай.

Гызыл алманы союп, маңа берди,
Билиңлер ол аламат бизден эрди.

Мени кой дек ере басып йыкарлар,
Союбан дериме саман дыкарлар».

Бу сөзни эшдип йыглашдылар зар,
Боюн сунды худа эмрине пачар.

Ки етди еди гүн ким эй, никукәр,
Бирини асдылар, бирини саңсар.

Несими окып анда бу газалны,
Халап шәхриде кылды көп жеделни.

Ким бу матамдан мелайык дембе-дем йыглар бу гүн,
Ынс-у-җын, еру-гөк титрәп хеме йыглар бу гүн,

Күрс җайындан гөчүп, сидре ачгындан үчүп,
Арш налан урулып, лоуху-галам йыглар бу гүн.

Шемси-әлем тап әйләр сузы-дилден налалар,
Бу сыхрлар җөвриде аркасы хам йыглар бу гүн,

Бу азадан эзберайы-сейиди рукня араф,
Нала әйләп зүмрейи бейтилхарем йыглар бу гүн.

Хүйрлер бәхри-рызайы-фатма җеннет эра,
Ол шехитлер халыга тартып әлем йыглар бу гүн.

Ол хаварычлар аларга кылса ол гүн көп сүтем,
Бес аларга ол заман җебри-сүтем йыглар бу гүн.

Сейиди ол гүнде гөрсе бул Несими халыны,
Диймәңиз әхил азадан анда ким йыглар бу гүн.

Анда халайыклар айдылар: «Не мунча бисабрлык кылур сиз диийп». Нечүн көп энбия көп өвлүйә өтдилер бисабырлык кылмадылар диирлер. Анда Несими аларга айтды: — Озалда бизе перман шулдур, такдырда язылган диийп, бир бәш келеме эбят окыды:

Хелакымда Мухаммет вәхй изиден бу хабар берди,
Бу такдыры-илахыдыр гачан андан дигер берди.

Өтер мен дүнйәден имди, сениң суйы-бака бул гүн,
Аламат шамы-гурбатдан, сәхер вагты хабар берди.
***
Мени бу рузени он төртиде гурбан кылмышлар,
Халылыга худа гурбан кыл диийп хабар берди.
***
Ничик йүз гайтарайын мен, эя достлар, бу сөвдадан,
Эзел килки галам тартып каза бирле кадар берди.
***
Эгер йүз җүстеҗу кылса казага хиле болмасдыр,
Өтер субхы бахарың диийп хазан шамы сәхер берди.
***
Кешендим? герчи маглумдыр рова гөрмем зерер аңа,
Эзел такдыры бул эрсе качан өлүм дигер берди,

Каза жамы мусавыдыр, билиңлер, шаху-мисгинге,
Биревге герчи гам берди, биревге тәжу-зер берди.
***

Несими, имди сен жаның билен кыл назмы-матам-
лар,
Саңа ваххабы-элем дүнйәде анча хүнер берди.

Ене Сейит Несими өз халыны беян эдип бу газалны окыды.

Кимсе ёкдыр бу жаханда, мен эзелде бар идим,
Гөвхериң дайрасында мен аңа диргар идим.
***

Гөвхери кән эйледи, тутды жаханны бир шерер,
Аршы-күрси, еру-гөкни ярадаңда бар идим.
***

Ол мениң сыррым билүрди, мен хем аның сыррыны,
Ол мени андаг яратды, мен аңа деркар идим.
***

Гейдим адам донуны, хич кимсе билмес сыррыны,
Мен бу бейтилланы хем ясаганда бар идим.
***

Бир хата кылды дийибан, постумны сойгай казы-
лар,
Мен чү Мансурың ёлунда, хак дийбан бердар идим.
***

Он секиз мүң элемни, гердиш эйлэп гезмишем,
Деряның астында синжид ызарганда бар идим.
***

Мен Несими, сөйлерем, чүн хакны берхак билерем,
Ануң үчин ол яратды мен аңа деркар идим.

Ондан соң Несими ене бир газал окады:

Казы-ю мүфти, молла-ю ахун, билиң, ки мен кайда
идим,
Дүшмен идим ол деңизе деряйы-умманда идим.

Ол деңизге дүшен киши, гурбет эрур аның иши,
Ичгериден-ичгериде сырр иле пынханда идим.

Муса ибни-Умран билен чыкдык икев Тур дагына,
Мекгеде месжит кыланда ба Халыл анда идим.

Ысмагыла чалды пычак, пычак аңа кәр этмеди,
Дост бизи азат эйледи, гоч биле гурбанда идим.

Юсуп билен бир гудукда, зар йыгладым бир ниче
гүн,
Якуп дагы көп йыглады, мен анда Кенганда идим.

Алы билен чалдым гылыч, Хусейн биле болдум шехит,
Он секиз йыл Кап дагыда Хемзе биле женде идим.

Мисгин Несиминиң жаны, ашыклар тенде дерманы,
Аршу-күрс, ловху-галам дост биле сейранда идим.

Андан сонра Сейит Несими бу газалны окыды:

Ашыг-а, гелгил бәри, жан бирле жанан мендедир,
Захыд-а, сен кайда сен, нур бирле иман мендедир:

Мендедир ол еру-гөкнүң хикмети хем гудраты,
Оду-ел, топрак, сув хем жүмле егсан мендедир,

Хак тагала асмандан индерипдир дөрт китап,
Мен аларны манзур этмен, чүнки куръан мендедир.

Дүнйәде ким пәхливанлар—Рүстем-Заллар өтдүлер,
Седди-Искендир биле тахты-Сүлейман мендедир.

Юсупга бермиш идим йүз мүң бела-у derdи-гам,
Гел бәри, дару кылайын, дертге дерман мендедир.

Якуп анда йыглады, хижран иле Юсуп үчин,
Генжи хылват ханалар хем Мүсри-солтан мендедир.

Шахымердан Муртезаның эхли-өвлады менем,
Зүлпикару-Ганбару-Дүлдүл хеме ан мендедир.

Мен Несими, сөзлерем, ол шахымердан аслыдан,
Гер кабул этсе худайым, айды-гурбан мендедир.

***

Тамам этди газалларны рисала,
Етишмей ол максатга узала.

Гараз анда окыды көп газалны,
Саташдырды худа багыс ажалны.

Ёлукды анда көп молла-у казы,
Несимге кылып көп ыгтыразы.

Аның чүн мести-межнун эрди анда,
Тышак молла дийди гөрген заманда.

Тышакдан пәхим эдип молла зекерни,
Хыкарат сөз дийибан йыгды нөкерни.

Йыгылды бәш йүз молла-у муфти,
Буларның хеммеси шейтанны жуфти.

Хемме молла-у муфти билмедилер,
Тышакны көп хыкарат аңладылар.

Ташы аг-у, ичи гара диймекдир,
Ене шүбхе тагамларны иймекдир,

Бу маныны билүр болса велилер,
Не билсин, хемме шейтанга белилер.

Эмма Несими гөрди бәш йүз молла ве ахун, казы ве муфти йыгылдылар. Несими мести-лаякал, межзубу-межнунвар гүлүп айтды «эссалам алейкум, эй ичи гара, ташлары ак моллаларым. Жумга гүни гүнде гүл, молла мусулманда гүл». Бу сөзлерни моллалар эшитдилер, оввалдан хем дергараз эрдилер аташын болдулар. Несимини тутуп тагзыр этдилер. Эмма Несими ене гоймады, текрар этди. Моллалар эхтимала айтдылар: «Бу айтур жумга гүни, гүн дегил, молла мусулман дегил дийр. Жумга гүни гүнлериң афзалы болса, молла мусулманларың афзалы болса, бу сөз хыкарат турур дийдилер. Эмма Несиминиң сөзи бу эрди ким, жумга гүни гүнлериң ичинде гүл эрди, молла мусулманларың гүли эрур дийгени эрди. Моллалар бу эхтималга бармадылар, зира ки оввалдан дергараз эрдилер. Тышак дийгенде зекер эхтималга гидип эрдилер.

Бу сөзлерни эшидип, молла бары,
Дийдилер ханга барып дады-зары.

Кылып бизлерге көп дүрли хыкарат,
Ки бу бир дивана дийип, кылды ышарат.

Урубан оввала бисяр тагзыр,
Салып бойныга гол аяга зынжыр,

Бу шах гашыда хем кылды эаде,
Болуп, моллаларың гахры зыяда.

Эханатлар бизе көп гылды тагйин,
Болуп кэфир, китабы-мүҗтехитден.

Бизе кылды хыкарат, дине кылды,
Ене худа биле ресулга кылды.

Эгер тоба кылып янмас гүнехден,
Укубет эйлемек лазым бу шехден.

Муңа янгыл дийсе, эйлэр мүкеррер,
Бу сөзде, элбетде, ким болур кэфир.

Ниче тагзыр иле өлдүрмек аны,
Худаның эмри, пыгамбер нышаны.

Эгер өлдүрмесе, ша асы болгай,
Шеятын сөйүнип, ракгасы болгай.

Окып куръан хадысы-бинахаят,
Киши гөтере билмес көп роваят.

Эшидип ша аны дийди басыңлар,
Аны дервазага элтип асыңлар.

«Тишак» дийр сөзүни гоймас Несими,
Булар тагзырыдан ёк зерре бими.

Йыгылды гелди моллалар тамамы,
Томашада тамамы хасы-аамы.

Тутуп, баглап таяклап дара асды,
Несими диймишиң бисяра басды.

Несими еди гиже-гүн асылып,
Сөзиден галмады богзы гысылып.

Муңа кэр этмеди дары-халайык,
Аның чүн саклады элемге халык.

Ки багд эз еди гүн казы-ю мүфти,
Янында мухтасип моллалы көпди.

Гелибан жүмле ханга кылдылар арз,
Мунуң катлы эрур шахым сизе парз.

Чү дарга асмак иле өлмеди бу,
Мегер бу эйлейүпдир сыхры-жаду.

Тилин кесип, гөзүн оймак герекдир,
Ятырып ер йүзе соймак герекдир.

Тутуп халкасыдан аны йыкыңлар,
Дерисини союп саман дыкыңлар.

Басып хер бири урды пычакны,
Тилиден гоймады бу зикри-хакны.

Пычак кәр этмеди хич бир ериге,
Ки херчент зор эдер, өтмес дериге.

Гетүрдилер ниче өтгүр пычакны,
Тилинден гоймады аны диймекни.

Аңа кәр этмеди хер бир пычаклар,
Аңа хич өтмеди урса таяклар.

Чекибан чар мыхы ниче җеллат,
Кылур тагзыбы-бихед, гайры мугтат.

Ки ахыр дийди, эй җеллады-залым,
Мениң галмады бир зерре мeҗалым.

Дабанымдан тутуп союң дерими,
Пычак иле көп урмаң хер еримни.

Дабаным бирле басган меч неҗасат,
Пычак кесмәге ол болмуш кесапат.

Дабаныдан тутуп сойды дерисин,
Тамам агзасыдан гоймай бирисин.

Салып саман ичиге тыкды, басды,
Гетирип аны дервезеде асды.

Эмир кел я хут иниси бинәгәх,
Шикаре чыкды, болуп эрди ол шах.

Аны гөргеч, окыды бу газалны,
Беян эйләп аңа болган җеделни.

Әхли иман ишлерин шол демде инкәр этдилер,
Чүн Несимини Халап шәхринде бердар этдилер.

***

Казылар питва берибан, хакны батыл этдилер,
Күфр айдып, имана гелмеклиге чүн ар этдилер.

***

Хак маңа сөзле дийибан эмир этди, мен хем сөзледим,
Сөзледим дестан эдип, әлемде текрар этдилер.

***

Сойдулар, чыкардылар шо дем Несими дерисин,
Йыглашып гөкде мелайык җүмлеси зар этдилер.

***

Эй, Несими, васыл олдуң халыкы—рахмана, сен,
Җеннеттил—мәьвада гөр, ким өйни гүлзар этдилер,

Аны аңламады ша өтди, гитди,
Шикәр эдер ериге барча етди.

Шикәр эйләп ниче гүн болгуча ол,
Ене гайдарга йүзленди тутуп ёл.

Етип дервезәге беглер биле шах,
Несимиге гөзи дүшди бинәгәх.

Несими аңлабан гелгенин аның,
Гулагыга етишсин дийип бу шачын,

Белент оваз илен перят кылды,
Сөзүм эшит, шахым дийп, дат кылды.

Каны антың, каны шертиң вепасы,
Улусларың эрур сен патышасы.

Кичиликде не вагдалар кылыпдың,
Бу ишлерниң боларыны билипдин.

Дийди анда, окыды бу газалны,
Хабардар эйледи багыс ажалны.

Сыначәгимден гелен бу датдар, бидатлар,
Тыга тутмуш кирпиги фулаглар, жеплатлар.

***

Херне дийдим хак дийди, агзым билен, тилим билен,
Я маңа айтдырды ол шетхейи эздадлар,

***

Молла, муфти дийдилер: хем кәфир олдың хем лагын,
Мөвжуби—катл дийп мени, өлдүрди ол хыддадлар.
Дабанымдан сойдулар, депәмге догры чыкдылар,
Анда кылды тенде жаным я налайы—перятләр.

***

Казы-ю, молла-у, муфти барчасы жахылдылар,
Кой киби деримни сойды бу сеги-саллахлар.

***

Чүн пычак сынамга етди, йүрегим дат эйледи,
Анда хем хич дадымыза етмеди шетдатлар.

***

Эй, Несими, сежде кыл, субхана йүз-муң шүкүр кыл,
Хемме болды довзахи шерменде бибинятлар.

Ене оввалкы айган дек эгада.
Кылып окыды эйләп истифада.

Ене бирни окыгай, ягшы диңле,
Окып ики газалны дийди эй шах.

Пәхимләп патыша хем гөрди аны,
Жылавун тартыбан дурды заманы.

Ене бирниче дурды аны тинләп,
Окыды бир газал ша дурды аңлап.

Ахырында окыган бу газалдыр,
Себәб моллалар кысмат эзелдир.

***

Хакга васылдыр Несими, гел гөр, имди Сеййид-а,
Сен ки Багдадың эмири, гел гөр имди Сеййид-а.

Сырры-халымны саңа мен айтмыш эрдим оввала,
Говлына садык дегил сен, гел, гөр имди, Сейййд-а.

***

Молла, муфти, казылар билмес хакыкат сыррыны,
Билмейин өлтурдылер сен гел, гөр, имди, Сейййд-а.

***

Абыд-у захыд не билсин сырры-ярыф ашыгы,
Деримни сойдурдылар сен гел, гөр, имди, Сейййд-а.

***

Арыфы-ашык тилиден хак диюр бирниче сөз,
Херне диййдим хак дииймишдир гел гөр, имди Сей-
йид-а.

***

Диййди хак Мансур тилиден ким Энел-хак менден
хем,
Хасм-у катыл өзүдир, гел гөр, имди, Сейййд-а.

***

Ааму-хасың тилиден, өйтур, кылур загасыдан,
Хак турур билгил, хакыкат, гел, гөр, имди Сейййд-а.

***

Херне диййдим, херне кылдым билдилер менден,
вели,
Жахылы-надан эрурлар, гел, гөр, имди, Сейййд-а.

***

Бу тахаратсыз факыхлар ким сениң хөкмүң билен,
Сойдулар нахак деримни гел, гөр, имди, Сейййд-а.

***

Асл-ы жеддим Шахы-мердан Алыдыр пишва,
Ол улуг магшар гүнүнде гел, гөр, имди, Сейййд-а.

***

Жеддимиз хезрет Алыдыр, дайымыз Мансур эрур,
Зулмы-нэхак кылды маңа, гел, гөр, имди Сейййд-а.

***

Эй, Несими, гам дегилдир, чүнки олдуң сен шехит,
Хак билер айнал-ягындыр, гел, гөр, имди, Сейййд-а.

Ки андан соң Несими болды үбсим,
Диймеди сөз соңра биш ч кем.

Гойберди энаныи шахы-экрем,
Тутуп матам ичини, долдурып гам.

Барып дүшди өзининң мензилиге,
Буюрды беглери бирле гулыга.

Барып ыззат билен дервезеден сиз,
Асылган дерини алып гелиңиз.

Барып, алып гетүрди аны ишан,
Аны гөргеч өзүден гитди ол хан.

Якасын чәк эдип перят кылды,
Көңүлде гам өйүн абат кылды.

***

Бу беглер жүмлеси шахга гашулып,
Кылур перят шах бирге болуп.

Дийди ша: «Жисмим өйини якар мен,
Ничик магшарда йүзиге бакар мен».

Аягыны гучуп сүртүп йүзүни,
Яш иле долдурып гана гөзүни.

Якасын чәк, жама пара кылды,
Дийди алдында йүзүм гара болды.

Сениң аба-у эждадың гашында,
Не дийр мен, рузы-магшар болмушында.

Алы өвлады сейитзададыр сен,
Жемыгы халкдан азададыр сен.

Сениң алдында мен шерменде болдум,
Өзүмниң ишиме дерманда болдум.

Йүзүң гөргәли менде галмады гөз,
Дилим гүң-у лал, агзым сөзлемес сөз.

Хусусан бабаң алдында не дийр мен,
Өлинчә тә аның үчин гусса ийр мен.

Дийди бу шыгыр, окыды йыглады зар,
Бу шаның налышыдан барча йыглар.

Ва, хата кылдым мен имди, нейлейин, ва-Сейийд-а,
Танла магшарның гүнүнде нейлейин, ва-Сейийд-а.

***

Сырры-халынны маңа сен айтып эрдиң оввала,
Әхд кылдым, битмедим мен нейлейин, ва-Сейийд-а.

Бу факыхы-бивузулар арз кылдылар маңа,
Шум ракыплар сөзини мен нейлейин, ва-Сейийд-а.
***

Эйле мүфтилер маңа кылды шеригат шерхини,
Билмес эркенлер хакыкат нейлейин, ва-Сейийд-а,
***

Өзлери кәфир болуп, айрылдылар иманыдан,
Мени хем шерменде кылды, нейлейин, ва-Сейийд-а.
***

Маңа гер кылмас шефагат рузы-махшарның гүни,
Хак Мухаммет хезретинде нейлейин, ва-Сейийд-а.
***

Айды Эмир, бу иши кылдым хага, билдим мен-ә,
Чүн эзелде кысматындыр, нейлейин, ва-Сейийд-а.

Тамам эдип газалларны шахын шах,
Несими өлгениден болуп әгәх,

Йыгып, жисмин аның постыга салды,
Гөтерди шах аны голыга алды.

Окып эрк ичиде аңа жыназа,
Кылып ыззат аның дей шахбаза.

Элтип ханлар мазары ортасыда,
Аны гойды чү шалар арасыда.

Берип, көп аш, кылды, хатмы-куръан,
Йыгышдырып тамам илни пераван.

Тутуп матам аңа хан-у эмирлер,
Хемме бег-у ынак-у көп везирлер.

Дийибан көп даг иле сейийд ресалет,
Окыды, нале эйләп, ниче эбят.

Бу мүседдес Эмир шаның айтган мүседдесидир.

Нала кылмай нейлейип, ней дек новадан айрылып,
Билбили — шуриде дек бады-ховадан айрылып,
Энбиялар сервери ол Мустафадан айрылып,
Ол Эбубекр-у ымам басафадан айрылып,
Омары-Хаттап дек пири-ходадан айрылып.

Ики дүнйә хасылы хилм-у хаядан айрылып,
Ол Алы-йы Муртеза шири-худадан айрылып,
Ол Ымам Сейид Хасан дек рәхнемадан айрылып,
Кыблагәхим ол Хусайны-Кербеладан айрылып,
Етмиш ики уругы-ю акрабадан айрылып.
Галмасын хич ким етим мен дек атадан айрылып,
Галмасын матам эра ага-иниден айрылып.

Хер ким өз деврүнде ки деврануындан айрылмасын,
Шатлык хем межлиси-берпасыдан айрылмасын.
Кәсе герче доладыр, минасындан айрылмасын,
Дүр эгер ченден улуг, дерясындан айрылмасын.
Хич гүлшен билбили-гувясындан айрылмасын,
Хер киши әлемде өз сөвдасындан айрылмасын.
Бир гарып өз мишки чешм тотыдан айрылмасын
Хич Якуп дидейи-бинасындан айрылмасын.
Галмасын хич ким етим мен дек атадан айрылып,
Галмасын матам эра ага-иниден айрылып.

Мен галып мен дешти-пыркат ичре сергердан болуп,
Гүлүстандан айрылып чүн билбили-налан болуп.
Гунча янлыг тебте көнлүм ачылмас ган болуп,
Мен галып мен зар йыглап, бисеру-саман болуп.
Гөре билмем дагы-дилни ләле дек хандан болуп,
Тәзе-тәзе даглар даг үстүне мыхман болуп,
Пыркатыда мен көермен, мен багры бирян болуп,
Баш алып чөллерге чыксам гөзлериме яш алып.
Галмасын хич ким етим мен дек энеден айрылып,
Галмасын матам эра ага-иниден айрылып.

Ней карар эйләр яранлар, бикарар этди пелек,
Күвх сары фитретимни ләлезар этди пелек,
Гөзлеримден хун, багрым жүйибар этди пелек,
Бир башымга йүз жепаларны нисар этди пелек.
Шесуварларны ёлыга интизар этди пелек,
Үзди гүллерни саралап бизни хар этди пелек,
Русыяларны ене руйы-сыя этди пелек,
Мунча гайгу-мәхнете бизни дучар этди пелек.
Галмасын хич ким етим андаг атадан айрылып,
Галмасын матам эра ага-иниден айрылып.

Бармукен дүнйәде мен дек мәхрибанлардан жыда,
Ер йүзиге дүшген мелӛйик асманлардан жыда.
Хер бириси шири-нер, сахыпкыранлардан жыда,
Ол сипах салары-сефдер пәливанлардан жыда.
Тыгы ыслам ургужы ол багры ганлардан жыда,
Тен капас жан ичре билбил гүлүстандан жыда.
Бир нышана мен киби ол бинышанлардан жыда,
Ашяныдан учан женнет меканлардан жыда.
Галмасын хич ким етим андаг атадан айрылып,
Галмасын матам эра ага-иниден айрылып,

Шатлык кемдир, яранлар, дүнйәде гамдыр бу гүн,
Ким ки бигамдыр жаханда, дийме адамдыр бу гүн.
Гиже-гүндиз гайгы-күлпет бизге хемдемдир бу гүн,
Бу жахан ичре мусыбет гөрмеген кимдир бу гүн.
Ковкеби-гердун, булутлар дийде пүрнемди бу гүн,
Галмады дүнйәде хергиз шахы Искендер бу гүн.
Бу акамет мисли гүл үстиде шебнемдир бу гүн,
Галмасын хич ким етим андаг атадан айрылып,
Галмасын матам эра ага-иниден айрылып.

Тутуп матам бу хан ордасы бирле,
Хемме бег-у ынак хемрасы бирле.

Ки андан соң мунады кылды ол шах,
Не ерде болса гелсин мунда молла.

Аңа энгамы-көп ыхсан этер мен,
Зыяпатлар кылып, мыхман эдер мен.

Не ерде болса молланың барысы,
Етишсин мунда, галман бириси.

Йыгылып гелди моллалар тамамы,
Ки галмады шәхерде молла ымамы.

Улуг-кичик не ким молла бар эрди,
Бу хан эркиге хеммеси барды.

Аның үчин бу ханда адат эрди,
Иши шаму-сәхер ыбадат эрди.

Не ерде болса молла сөер эрди,
Аңа ыззат, кылып, көп сылар эрди.

Кылып анларга көп энгамы-ыхсан,
Зыяпатлар кылып анларга чендан,

Шонуң дей ша бизе эйләр зыяпат,
Дийбан гелди кылып катгы-месафет.

Алысдан хем евукдан жүмле бары,
Дийди энгам үчин шага баралы.

Етишди ша гашыга жүмле галмай,
Йүгүрди ничеси сапагын алмай.

Не ахунлар не мекдепдар галды,
Сөйүнип шаду-хоррам хемме гелди.

Гелип, динләп ол ерде бары дурды,
Галмай, барча шах алдыга гирди.

Бар эрди эркиде бир сув харазы,
Не белки ол хараз-ун асыясы.

Сакасын багла дийп буюрды анда,
Барып багладылар ошол заманда.

Йыгып гелтүрди шах желлат барын,
Дийди моллалары ятгур хатарын.

Тамамсыны чалгыл үшбу жуя,
Ятырып барысын бир ялы гөйә.

Не чаклы асыя айланар андан,
Ничикси асыя ун эйләр андан.

Ийгейин нанындан тә дойганымча,
Кылайын моллаларга кылганынча,

Бир ярым батман бугдайны эдип ун,
Суст акар, гатыг акмайдур ошол хун.

Бу өлген молла он мүнден зыяда,
Кими меркеб сувар, гәхи пыяда.

Алыс ерден гелүр бир молла бален,
«Етишмедим» дийбан, энгама дилтен.

Бинәгәх бир киши ана ёлукды,
Дийди ана: «Шахын энгамы ёкды,

Галып мен гич, етишмей моллаларга,
Мәлик энгам бергендир аларга.

Аягым ёк иди өйүм алысрак,
Не болды бизни етирсин ёвукрак».

Дийди ошол адам ол моллага: «Сиз,
Эгер барсан кой дек сояр сени тыз.

Тамам молла, ахун, казы, мүфти,
Эрикге сыгмайдылар мунча көпди.

Тамамыны союп аны ятызды,
Союп ганыны ол яба акызды.

Алар ганы билен айланды асыя,
Эшидин сөз будур, эй, сада молла».

Бу хем жаны билен гачды ызыга,
Ынаныл ол киши айтган сөзиге.

Ниче гүн гизленип гөрүнмей,
Тахарат сындырарга хем чыкабилмей[1].

---

[1] Шу ерде «окыды бу газални йыглап ол шахы» дийлип бир газал гетирилйәр. Эмма ол газал бу ерде хич хили сеплешмейәнлиги үчин алынмады.

Ятып ер астыдан, ниче заманы,
Иле душди мунуң өлген гуманы.

Гөрүнмей илге ниче мүтдет өтди,
Аның бару-ёгун ил унутды.

Ки горка-горка чыкды дашгарыга,
Гелер дийп хан кишиси мен сарыга.

Болуп ахыр соңунда әшгәре,
Мүдеррис кылдылар үшбу дияра.

Шол молладан яйылды жүмле молла,
Вегерне ёк эрди молласы асла.

Анаят кылды танрым, болды энжам,
Рисалайы Несими болды итамам.

Эйгәмден етди товфыкы-хедаят,
Етишди бу рисала чүн бегаят.

Несими рухыдан хем етди имдат,
Макасат мензилини кылды абат.

Эсери хакысары бибезагат,
Йөредип хаманы кылды китабет.

Беовны-кыдыры-сетдары-ваххап,
Тамама етди бу нусга бе хер бап.

Хата болса хатымда биш я кем.
Меламат эйлеме гел олтур, үбсем.

Галат болды дийбан кылма акабым,
Керем бирле япыңлар айып пайым.

Ребигус-саны айы, кой йылында,
Тамам олды Эсериниң голунда.

Иди тарых йүз сегсен секизде,
Гоюп мүң үстүге ёк шек бу сөзде.

Эсери элгиде болды китабет.
Болуп керрих арасында бу теммет.

Гараз менден ки галгай ядыгәри,
Окыганда ене хем достды яры.

Тамамы-өмри-мен ховфу-рижада,
Яранлардан умыдым көп догада.

Кылыпдыр бирниче сөзлерни манзум,
Умыт эйләп Эсири исми магдум.

Билер-билмез сөзи дийдим меьлем,
Гечир языкларым веллахы аглем.

Яранлар бу газалга йыгланызлар,
Сена айтып худага йыгланызлар.

Ошол ким аптабы әлем эра,
Мухаммет Мустафага йыгланызлар.

Бу шурушларны гөрмей паны болган,
Алы шири-худага йыгланызлар.

Жепа-у жөвр иле тапган шахадет,
Хусейни кербелага йыгланызлар.

Балалар дагыны гөрмей өлен даг,
Ки ол тәч энбияга йыгланызлар.

Гара гүнлерни гөрен ол ниче мах,
Эсири мүбтелага йыгланызлар.

Мәхеррем айыда матам тутубан,
Болуп мешгулы догага йыгланызлар.

Ол әрлерниң азасын тәзе эйләп,
Ки тә рузы-жезага йыгланызлар.

Өлүм дагыны гөрди ниче әрлер,
Дога эйләп аларны ёкланызлар.

Гутулмас бу Эмир дүнйәде гамдан,
Несеб багты-гарага йыгланызлар.

***

Ыбарат алың, эй халк, жахандан хемме гитди,
Ким әлеме гелди хемме арман биле гитди.
Чын бенделери ахырет эсбабыны этди.
Әге болуң, чарх бурункылары нәтди,
Вакыф болуң, ахбап, ки нобат сизге етди.

Ол Хезрети Адамга етирди не белалар,
Ховва башыга салды не мәхнет, на жепалар,
Гөр, Нухга берди не сүтем әхли-хаталар,
Әгә болуң чарх бурункылары нәтди,
Вакыф болуң, ахбап, ки нобат сизге етди.

Жиржис биле Шейш эрди небилер кудамасы,
Идрис иди әлемде бешәрниң уламасы,
Лукман хеким эрди улусның хукамасы,
Әгә болуң, чарх бурункылары нәтди,
Вакыф болуң, ахбап, ки нобат сизге етди.

Яхья-у Зекеряны шехит эйледи куффар,
Эйюбың тениге етди худа сунгудан азар,
Дурмай бу жахандан барысы өтди беекбар,
Әгә болуң, чарх бурункылары нәтди,
Вакыф болуң, ахбап, ки нобат сизге етди.

Якуп не сүтемлер гөрүп өтди бу жахандан,
Юсуп сатылып, гөрди жепалар бу мекандан,
Иса пелекге гитди, гачып әхли-замандан,
Әгә болуң, чарх бурункылары нәтди,
Вакыф болуң, ахбап, ки нобат сизге етди.

Салых каны, ол наканы дашдан бидер этген,
Муса ханы, ол гуруг асаны шежер этген,
Ол Лутканы уммата хуны-жигер этген,
Әгә болуң, чарх бурункылары нәтди,
Вакыф болуң, ахбап, ки нобат сизге етди.

Давудың элгиде демир мум дек эрди,
Мәхкумы-Сүлейман зе сема тә семек эрди,
Ол шах-ресул Сайыра-докуз пелек эрди,
Әгә болуң, чарх бурункылары нәтди,
Вакыф болуң, ахбап, ки нобат сизге етди.

Галдымы Халыл, оглуны ол эйледи гурбан,
Бармыдыр Алы, таңры дийди өзүне арслан,
Эсхабы пыгамбер ханы ол Бузери-Селман,
Әгә болуң, чарх бурункылары нэтди,
Вакыф болуң, ахбап, ки нобат сизге етди.

Акыл сен, ымамы агзамы-Куфиге назар кыл,
Алданма җахан мекиру-ферибиге хезер кыл.
Азык гамыны эйлегил, эсхабы-сафар кыл.
Әгә болуң, чарх бурункылары нэтди,
Вакыф болуң, ахбап, ки нобат сизге етди.

Ол мүршиди-хайыр каны, ки ады Хасан эрди,
Ол дүрри геранмая ки Вейсил-Каран эрди,
Ахмет Ясавы кайда, ки Кутбул-эрен эрди,
Әгә болуң, чарх бурункылары нэтди,
Вакыф болуң, ахбап, ки нобат сизге етди.

Терк этди җахан мүлкүни, ол Хоҗа Ахрар,
Солтаны тарыкат каны, ол Касымы-Энвар,
Шибли каны, таңрыга иди мәхреми эсрар,
Әгә болуң, чарх бурункылары нэтди,
Вакыф болуң, ахбап, ки нобат сизге етди.

Ол шейх Кебир этди шахадат мейини нош,
Мансур иди каны салган бахр ичиге җош,
Нагышбенди вели каны, иди шахы күлахпош,
Әгә болуң, чарх бурункылары нэтди,
Вакыф болуң, ахбап, ки нобат сизге етди.

Исгендер иди зор иле әлем йөрүп алган,
Рүстем каны, ол әлем эра гултула салган,
Магрурьы җахан болмаңыз, эй, яр, иле яран,
Әгә болуң, чарх бурункылары нэтди,
Вакыф болуң, ахбап, ки нобат сизге етди.

Галдымы бириси әлем эра хан иле хавакын,
Хасрет иле өтди хемме солтаны-салатин,
Дестигир имес мал иле өвлат-хаватын,
Әгә болуң, чарх бурункылары нэтди,
Вакыф болуң, ахбап, ки нобат сизге етди.

Не кылды вепа дәхр пыгамберге небиге,
Рехим этмеди ол акылу, балыгга себиге,

Сарып эйлениз овкатны укба талыбыга,
Әгә болуң, чарх бурункылары нәтди,
Вакыф болуң, ахбап ки нобат сизге етди.

Ата-у эне, ковум-гарындашың кыл ят,
Хем яру-бырадер каны, ол пир иле уссат,
Гапыллык иле берме эзиз өмрүңни бербат,
Әгә болуң, чарх бурункылары нәтди,
Вакыф болуң, ахбап, ки нобат сизге етди.

Җәхт эйле, каза эйлемегил рузе намазың,
Тур, ирте сәхер таңрыга арз эйле ныязың,
Өтгерме абес гижеюгүндиз, гышу-язың,
Әгә болуң, чарх бурункылары нәтди,
Вакыф болуң, ахбап, ки нобат сизге етди.

Умыт кылыбан тоба кыл, якаңны тутавергил,
Бу паны җахан бару-ёгуң унудавергил,
Янашма бу дүнйәде йыракдан етевергил,
Әгә болуң, чарх бурункылары нәтди,
Вакыф болуң, ахбап, ки нобат сизге етди.

Эй, Андалып, етди бу дүнйәден хемме эр,
Бир мекир иле алдап хеммәни ювутды гара ер,
Галмае бириси мүршүди-кәмил сие хем пир,
Әгә болуң, чарх бурункылары нәтди,
Вакыф болуң, ахбап, ки нобат сизге етди.

Теммет
сене 1287.

СӨЗЛҮК ВЕ ДҮШҮНДИРИШ

А

Аам — көпчүлик, гарамаяк — аам, иле хас—ёкары дережели адамлар биле гарамаяклар.
Аба — ата-баба, өтен, гечен несил.
Абд — бенде, худайың гулы.
Абдал — дервүш, галандар, худай бендеси.
Абзен — сува дүшүлйән гап, ванна.
Абзы — сувда яшаян.
Абес — бидерек, пейдасыз.
Абтер — гөзи яшлы, немли.
Абы-нейсан — ягыш сувы, ягышлы ай.
Акара — башагай, сергездан, илден айра дүшмек.
Агаз — этмек — башламак.
Агзам — улы, бейик.
Азада — эркин, бош, азат.
Акамат — яшайыш, дурмуш, гүзеран.
Акубет — ахырсоң, ондан соң, ызындан.
Ал — 1. Машгала, династия. 2. Гызыл реңк. 3. Ал-арвах. 4. Хиле, пирим.
Алала — ёкары дереже, артыкмач.
Алейевум — шу гүн, хэзир, гүнүң довамында.
Анаят — хемаят этмек, ягшылык этмек, рехим.
Ансу — адамлар, халайык.
Арге — мекир, хиле, есер.
Арз — гымматбаха, 1. Пул. 2. Арзылы. 3. Хайыш.
Арыз — янак, йүз.
Арыш — асман, асманың иң ёкаркы гаты.
Аса — хаса.
Асы — языклы, гүнэкэр.
Асыя — дегирмен, хараз.
Аташлы — ялынлы, гызгын, отлы.
Аташын — ялынлы, гахарлы, гызгын.
Афзал — пазыл, зыяда, артыкмач.
Ахбап — якын, сырдаш, достлар, таныш, пыгамбериң эпитети.
Ахзан — алада, гайгы.
Ашна — ашна, якын, таныш, дост.

Б

Ба — билен. багудрат — гудратлы.
Баз — 1. Оюн. 2. Тарап. 3. Эл, тирсек. 4. Ене.
Багзы — бирнәче, кәбири.
Багыс — себәп, бахана.
Бала — улы, бейик, ёкары.
Балең(лең) — агсак, майып.
Балыг — етишен, жахыл, улы адам.
Бад — ел, хова, шемал.
Бадам — миндал.
Бадысаба — сәхер ели, даң шемалы.
Бадхева — арасса шемал, хова.
Батыл — көр, нәдогры.
Бахадур — батыр, эдермен, гахрыман.
Бахыш — пай, бөлек.
Бахр — дениз, өлчег.
Бегаетт — өрән, ахыры, ахырына ченли.
Бейит — өй-өвзар, жай.
Бейтулазан — өй, гам өйи.
Бейтилла — алланың өйи.
Бейтилхарем — мекге.
Безагет — байлык, эмләк.
Берадер — доган, гардаш.
Берат — шабан айының он дөрди.
Бердар — дардан асмак, страхования.
Бешер — ынсан, адам, адам ады.
Бехил — душманчылык айырмак, ган гечмек, гунә өтмек.
Бәхр-бап — 1. өлчег, арзув өлчеги, 2. пейда, 3. деря.
Беябан — сувсуз чөл.
Бибезагат — гарып, затсыз, ёксул.
Бивузу — ишхапа, дессурсыз, тәретсиз.
Бигыяс — 1. өлчегсиз, чәксиз, 2. тайсыз.
Бикеран — көп, кән, чәксиз.
Бим — горкы, ховатыр.
Бина — гөз, гөреч, гарак.
Бинәгәх — бирден, төтәнден.
Бинахаят — чәксиз, сансыз, көп, кән.
Бинят — дүйп, эсас, дүйбүни тутмак.
Бирия — йүз гөрмейән, догрычыл.
Бирян — биширмек, какмач, говрулан.
Биш — артык, башга, зыят.
Бузургвар — бейик, улы, асыллы.
Бурна — яш йигит, етгинжек.
Бусекхи — догры, гөни.

В

Вадарига — хайып, вах-арман.
Важеб — 1. Хөкман. 2. Газанмак.
Вакыф — 1. Әгә болмак. 2. Бир зады бирине пешгеш бермек.
Вапыр — 1. Көп-кән. 2. Сөзүнде дурян.
Васыл — говушма, бирикмек, душушмак.
Ваххаб — 1. Сахы. 2. Член секты.

Ведаг — хошлашмак, айрылышмак.
Вежх — себәп, бахана, йүз.
Вүжүд — 1. Яшайыш, дурмуш. 2. Шахсыет, организм.
Великен — эмма, йөне.
Вәхи — өвүт-үндев.
Вухуш — вагшы.

Г

Гадам — өң хатардакы, гөрнүкли адам, алада.
Газа (каза) — карар, өңден кесгитленен, ыкбал.
Газат — урушмак, дин угрундакы сөвеш.
Галам — галам, гамышдан ясалан ручка.
Галеб — еңижи, үстүн чыкыжы.
Гамдыде — жебир чекен, хорлук гөрен.
Гамза — нәз, нәзли гарайыш.
Гамзеде — гайгылы, яслы.
Ган — ша, хан, патыша.
Ганжил — чыра, ягтылык.
Гар — ковек, дагың ховагы.
Гаркап — сув алмак, гарк болмак.
Гадах — кәсе, стакан, бакал.
Генч — гымматбаха, байлык, хазына.
Гердиш — айланмак, херекет этмек.
Гердун — пелек, айланмак, такдыр.
Гулгула — зензеле, галмагал.
Гурбет — жыда дүшмек, айрылышмак.
Гурт — 1. ювутмак, бир ювдум, 2. өвүнмек.
Гут — багт, оңат ыкбал.
Говл — сөз, айдылан сөз, сөз бермек, ант ичмек.
Гыл — танап, йүп, гыл танап.

Д

Давут — пыгамберлериң бири, роваята гөрә, онуң якымлы овазы болупдыр. Ол «асмандан инен» дөрт китабың бири «зебуры» оваз билен окармыш. Ол совут (демирден докалан харбы демир дон) — докамага өкде экен ве демир усса экен.
Дайре — төверек, даш-төверек.
Дам — дузак.
Дамат — гиев, көрекен.
Демаг — бейни, йүлүк.
Дерманде — әжиз, халдан дүшен, межалсыз.
Дехлиз — гирелге, подъезд.
Деря — 1. Гошун башы, 2. Деря.
Дешт — чөл, гиң мейдан.
Диде — гөз, гөреч.
Диде пурнем — гөзи яшдан долы.
Дилноваз — гөвүн гөтерижи, сөйгүли.
Дилтен — йүреги агырылы, аладалы.
Дилхаста — йүреги яралы, гөвни чөкгүн, гайгылы.
Дилэфкар — йүреги гайгылы, ярамаз ягдайлы.
Дуруд — баш эгмек, пата бермек, салам бермек.

Дияр — юрт, оба, ватан.
Дохтар — гыз.
Дур — узаклык, дашлык, аралык.
Дулдул — Алының атының ады.
Дур — дурринап — гөвхер, хунжи, гымматдаш.
Дурриеган — деңи-тайы болмадык гыммат баха дур.

Е

Егане — еке-тәк, бир өзи.
Егсан — бирмеңзеш, деңг, ер билен егсан.

Ж

Жавудан — хемишелик, мыдамалык.
Жаду — жады, жадыгөй.
Жаме — эгин-эшик, гейим, уст-баш.
Жаныш — угур, тарап, шол угурда.
Жары — дәп эдинмек, акдырмак.
Жах — ёкары дережели, ёкары чин.
Жахл — жа:хыл — надан, билимсиз, акмак.
Женди — армия, солдат.
Женнетил-мәьва — женнет өйи, асуда женнет.
Женбар — худайың эпитети.
Жерахат — яра, баш.
Жәхт — ыхлас, хөвес, жан чекмек.
Жиржис — пыгамбериң бири—святой. Георгий—дини роваята гөрә, оны, душманлары йүз пара этселер-де ол ене дирелермиш.
Жисим — тен, гөвре, мадда-материя.
Жуг — бөлек, топар.
Жуй — 1. Арпа. 2. Юваш-юваш. 3. Жоя, яп.
Жуйбар — жоя, яп, жар.
Жумадилэссаны — камары-ай, хасабында 6-нжы ай.
Жун — намаз окамак учин ер.

З

Зекер — ужыт.
Захыд — дервиш, диндар, терки дунйә.
Захм — яра, баш, агыры.
Захыр — 1. Ачык, белли, аян. 2. Дашкы гөрнуш.
Зебержет — гымматбаха даш, хризалит.
Зебун — бичәре, пакыр.
Закан — алкым.
Зекерия — роваята гөрә пыгамбериң бири ол душманындан гачып бир агажың ковегинде гизленип ятырка, оны билип пычгы билен кесйәрлер.
Зумре — топар, группа, категория.
Зерве — ёкары, белентлик.
Зирек — себәби, ондан өтри, так-как.
Зөхре — йылдыз — Венера дини роваята гөрә, Харут билен Марут атлы ики перишде ер йүзунде тертип-дүзгуне гөзегчилик этмек учин ибериленмиш. Эмма бирнәче вагтдан соң оларың өзлери азып баш-

лаяр. Зөхре атлы бир аял өзүне азар берилйәндиги үчин олара арз эденде, Харут-Марудың оңа гөвни гидйәр. Эмма ол аял өз пәклигини саклап асмана учуп гидйәр ве йылдыза өврүлйәр. Шол азгынчылыгы себәпли Харут-Маруды Бабыл—Вавилон шәхринде башашаклыгына гуя саллап гойярлар.
Зүлжелал — 1. хорматлы, бейик, мертебели, 2. Худаның эпитети.
Зулмат — түмлүк, гараңкылык.
Зуннун — Абул Фауд ибн Ыбрахым ал Мусри. 860-нжы йылда өлен.
Зүлпүкар — Алының гылыжы.
Зүмеррет — гымматбаха яшыл реңк даш.
Зиба — овадан, гөрмегей.
Зыяпат — мейлис, отурылышык, той.
Зәхре — өт, йүрек.

И

Изед — худай, алланың эпитети.
Имдат — көмек, ярдам, пейда.
Ынак — ханың голай адамлары, маслахатчы.
Иттифак — билеликде жем болуп бирлешме.
Ил — 1. Илат, тайпа, 2. Боюн эгдирмек.
Илтифат — үнс бермек, хошамайлык.
Ираде — эрк ислег, беллик.
Исрафыл — дини роваята гөрә, ол ер йүзүндәки хайван-ынсаның яшамагыны я-да дүнйәден ёк болмагыны ве тәзеден дөремегини сурнай чалып хабар берйәрмишин.

К

Кад — бой, сырат.
Каза — 1. Казылык. 2. Тәлей, такдыр. 3. Казасыны окамак, ягны озал эдилмедик иши — окалмадык намазы — соң ерине етирмек.
Казы — 1. Шеригат судьясы, 2. Ерине етирижи, канагатландырыжы.
Кан — кән — хазына, байлык.
Касым Энвер — XIV—XV асырда яшап гечен суфист.
Катыл — өлдүрмек.
Каф — арап элипбийиндәки бир харпың ады.
Келан — улы, бейик, ири.
Келлепош — келлә гейилйән зат, телпек.
Кемал — мыңасып, оңат, талантлы.
Кенган — юрт ады, Юсубың ватаны.
Кербела — 1. Ыракда бир шәхер ады, 2. Хорлук-сувсузлык чөли. 3. Азап мейданы.
Керрар — хүжүм эдижи. Алының эпитети.
Кесапат — 1. кир, хапа, 2. угур.
Кетте — улы, бейик, уллакан.
Күшенде — өлдүрижи, авы.
Кипаят — етерлик мукдар, көмек хайыр.
Китабет — гөчүрмеклик, гөчүрип язмак, кәтиплик.
Ковн — элем, жахан.
Ковкеп — йылдыз.
Көвсер — чешме, ховуз, женнетиң чешмеси, сүйжи зат.
Кудек — чага, огланжык.
Кумаш — мата, йүпек парча.

Кунх — эсас, дүйп — сущность.
Кун — дөремек — кун диенде дөрәп, пеекун диенде даргамак.
Курбат — якынлык.
Курайшы — Мухаммет пыгамбериң тиреси.
Кувх — даг, вулкан.
Кутбул — эрен—Хожа Ахмед Ясавының титулы, эренлериң пири.
Куффар — капырлар.
Кулпет — кынчылык, зәхмет.
Куфр — пайыш, масгара, нәразылык.
Кәпир — капыр — залым, башга дине уйян, идея тарапдан гаршыдаш.

Л

Лагыл — гызыл реңк, гымматбаха даш, рубин.
Лаезал — тайсыз хемишелик, өзуне меңзеш зат болмадык.
Ламекан — мекансыз, юртсыз, белли бир ери болмадык.
Лахзе — 1. Бир салым, аз вагт. 2. Гарайыш, бакыш.
Лахоу — гүйжи етмезлик, гүйчсуз.
Леб — додак, кенар, деря якасы.
Лейил — гиже, гараңкы.
Легай — йуз, душушык.
Лут — пыгамберин бири.
Летафет — рехимдар, мәхрибан.
Лутф — ягшылык этмек, мерхемет этмек.
Ловх галам — хат язылян тагта ве галам.
Ләле — гызыл реңк гүл.

М

Макамет — жанр — дүрли новеллалары, дүрли гөрнүшдәки прозаны—роваяты белли бир сюжет линиясына салмак. Бу хәсиет орта асыр эдебиятында хас-да йөргүнли болупдыр.
Магдум — яшамаян, йитип ёк болуп гиден.
Мажера — вака, галмагал.
Маза — мазы — өтен, гечен.
Магзур — гувә гечмек, гүнәсиз хасапламак.
Магрур — текепбир, мен-менлик эдйән буйсанян.
Магшар — кыямат, ахырет.
Магреке — мәреке, үйшмелен.
Максат — пеллехана, барылмалы ер.
Манент — меңзеш, ялы, дек, кимин.
Манзум — гошгы, язылан, дүзүлен.
Матемсера — ясхана, гамхана.
Мах — ай-планета, вагт.
Маьюс — пес пәл, бичәре, гөвни чөкгүн.
Махвеш — ай ялы, ая меңзеш.
Меделлал — субут эдилен, аныкланан.
Мелек — периште.
Мукевван — пейда болмак, дөремек, дөредижи.
Мелахат — өзуне чекижи, якымлы, оңат.
Меса — гиже, агшам.
Месапет — аралык, дашлык.

Месиха — месиха нефес — жан берижи, дирелдижи.
Меркеб — улаг, аяк-улаг ат, эшек.
Мефхум — душнукли, айдың.
Мефтун — тәсин, гең галдырыжы.
Меълем — 1. Белли, гөркезгич, 2. Өвренмек, 3. Мугаллым.
Мергуп — оңат хилли, йөргүнли.
Мерхемет — оңат гөрмек, мәхирли.
Манзур — хасаба алнан, дереге алнан максат, ниет, гөз өңүнде тутулан.
Местур — япык, өртүлги, гизлин.
Мести — лаякал — серхош, баш айланмак, пьян болуп акылыңы йитирмек.
Мешайих — шейхлар, хорматлы, тире башы, дервушлер тиресиниң башы.
Мина — чүйше жәжек.
Мугтабер — әхтибарлы, ынамдар.
Мугтат — эндик өвреникли эдәхет, гылык.
Муждехит — дини кануплары душүндирйән китап.
Мукаддер — тәлей, ыкбал.
Мукаррер — хорматланян, сыланян.
Мунады — жар чагыртмак, гыгырмак.
Мург — гуш, товук.
Муса — гадымы пыгамберлериң бириси, ол өмрүнин көпүсини гоюн бакып гезен. Онуң гудратлы хасасы боланмыш. Шол хасасының көмеги билен гоюнлары хер хили вагшылардан горармыш.
Мусыбет — бела, бетбагтчылык.
Мустапа — сайлантгы, Мухаммет пыгамбериң эпитети.
Мутлак — шертсиз, чәксиз.
Мутыг — табын, боюн, эгмек.
Мухаббет — сөйги, хормат.
Мухит — океан, дениз, среда, төверек.
Мухтасиб — 1. шеригатың ерине етирилишине гөзегчилик эдйән. 2. гөзегчи.
Мукеммел — 1. хемме, жеми. 2. эсас, нетиже, долы.
Мухтар — ыгтыярлы, хөкүмли. Мухаммедиң эпитети.
Мудеррис — дерс берижи, окыдыжы.
Муршит — ёлбашчы, рухы ёлбашчы.
Муфти — дини кануиларың эсасында хөкүм чыкарыжы.
Мушк — гара реңк, якымлы мадда.
Муъмун — догрычыл, таква, иманлы.
Мәхеррем — мусулманларың ай хасабының биринжи айы.
Мәлик — эе, ер эеси, чәксиз хөкүмдар.
Махзун — гамлы, гайгылы, тукат.

Н

Набина — көр, батыл, гөрмейән.
Нәзм — шыгыр, гошгы, поэзия.
Нар — от, ялын, гызгын.
Неби — пыгамбер.
Нежасет — хапа, пох, ыррых.
Ней — гамыш, саз гуралы ясалян өсүмлик.
Немек — дуз.
Неркес — сары япраклы овадан гүл.

Несип — пай, бөлек.
Нигехбан — горайжы, саклайжы.
Низ — ене, ене-де, гайтадан.
Ниқу — оңат, говы.
Никуркәр — асыллы иш эдижи.
Нисәр — пида, гурбан.
Нист — ёк болмак, йитирим болмак.
Нихан — гизлин, огрын, яшрын.
Нова — 1. Сес, айдым, саз. 2. Зат, яшайыш, герек затлар.
Нусган — етмезчилик, кын, кемчилик.
Нун — арап элипбийсинде бир харп.
Нутк — сөз, геп, гүррүң.
Нух — гадымы пыгамберлериң бири, роваята гөрә, ол уллакан гәми ясап, шол гәмә небересини ве хер жандардан бир жубутини мүндүрип дүнйәни сув аланда шол гәминиң көмеги билен халас болупдыр.
Нәгес — кемчилик, дефект.
Нәрсе — зат, предмет.

О

Оввал — озалы билен, өң.
Орда — үйшмелең, топар.

П

Паны — вагтлайын, ёк болуп гидйән.
Педрам — овадан, гөрмегей.
Пеж — ёда, ашакы додак.
Пезтунн — яндырыжы, якыжы.
Пенч — бәш.
Пер — перпа — ганат, елек, гуш.
Перва — гөзегчилик, гаравуллык.
Пераван — 1. Кебелек. 2. Нурбат.
Первер — тербиелейжи, алада эдижи.
Пеям — пейгәм — хабар, хат, саргыт.
Пиза (пеззе) — 1. Шем. 2. Ёнушга, агач бөлеги, уфленйән.
Писте-дахан — писсе ялы гелшикли, кичижик агыз.
Питва — карар, онламак, тассыкламак.
Питне — гозгалаң, топалаң.
Пич — товламак, бурмак, гаталтмак.
Пишва — ёлбашчы, сердар.
Пурзур — гүйчли, зор, көп.
Пурнем — яшлы, гөзи яшдан долы.

Р

Раст — саг тарап, догры.
Рефык — гүррүңдеш, ёлдаш, хемра.
Рах — ёл, ёда.
Рахшан — ягты, ялкым.
Ракгызы — танс этмек, бөкмек.
Рукн — 1. Арка голдав, эсас, сөег. 2. Мешхур шахс.
Ресале, рисале — китапча, трактат, дүзме, брошюра.

Ресалет — везипе, пыгамбер везипеси.
Рефтар — гылык хәсиет.
Рехнема — рахнема — ёлбашчы, ёл гөркезижи.
Рижа — умыт, тама, дилег.
Рипте — сапак, гыл.
Рован — 1. Акдырмак, 2. Җан, рух, 3. Уграмак.
Розы — нан, иймит, рысгал.
Рөвшен — ягты, ачык, ышык.
Русия, ройсыя — йүзи гара, биабрай, рысва.
Рухсар — йүз, кешб, янак.
Рызк — иймит, азык, рысгал.

С

Сабах — эртир, сәхер, ир.
Сабы — чага, бала.
Саг — балдак, чөплеме, одур-будур.
Сагадат — шатлык, багтлылык.
Садык — догрычыл, догры сөзли, дең гелмек.
Садака, (садка) — хайыр, берим, гурбан.
Сакы — шерап пайлайжы.
Салар — ёлбашчы, сердар, өңбашчы.
Салатын — патышалар, хәкимлер, солтанлар.
Салых — пыгамберлериң бири, догручыл.
Сары — тарап, угур.
Сасы — порсы, ыслы.
Сафы — арасса, гөни, догры.
Сахып — эе, өзүнде жемлейән, сахып жемал — оваданлыгың ээси.
Себа — айры, башга, жыда.
Сед — йүз, 100.
Сеза — сиза — 1. жеза, чәре, музд, хак, 2. сес, седа.
Сейха — галмагал, сес, дем тартмак.
Селеф — өтен, гечен, көне, өңки.
Сема — гөк, асман.
Семах, симах — сахы, асыллы, онат.
Семек — балык, дини дүшүнже боюнча әхли ер шол балыгың үстүнде дуранмыш, тә семек — шол балыкдан йылдыза — Актур йылдызына ченли.
Сенжи — өлчег дашы.
Сипас — худая шүкүр, миннетдарлык.
Сипах — корпус, топар, көп армия.
Серасаман — тертипли бисерасаман — тертипсиз, дүзгүнсиз.
Серасер — башдан аяк, бойдан баша.
Сервер — ёлбашчы, өңбашчы.
Серви — дик өсйән, овадан агач.
Серви-рован — гөзел гөрнүшли, овадан.
Серкеште — башы айланан, хайран, сергездан.
Сергүзешт — башдан гечирмелер.
Серфераз, серефраз — гүйчли, улумсы, бейик, мертебели, хорматлы.
Ситарш — 1. өвги, макулламак, 2. чокунмак.
Сетдар — гүнә гечижи, худаның эпитети.
Ситан — басыбалыжы, боюн эгдирижи.
Сефдер — батыр, гайдувсыз, гахрыман.
Сидре — дини дүшүнже боюнча асманың единжи гатында битйән агач.

Симин — ак, күмүш ялы.
Сирет — хәсиет, образ.
Субхушам — гиже-гүндиз, эртир-агшам.
Сувара — улаглы, атлы.
Суз — якыжы, гизлин.
Суй — тарап.
Сүлейман — пыгамберлериң бири, роваята гөрә, ол әхли хайванларың дилине дүшүнйән экен. Ол өз дөврүнде ынс-жынса хөкүм эденмиш. Ол себет докамага хем өкде экен.
Сырат — көпри, дини дүшүнже боюнча жәханнемиң үстүнден гечйән гаты инчежик көпри. Шол көприден гечип билен бехиште барармыш.
Сыхр — жады, жадыгөй.

Т

Тагат — боюн сынмак, дини када — канунлары бержай этмек.
Тагн — тагна — масгараламак, яңсыламак, кемситмек.
Тагйин — беллемек, белли бир вагт.
Такрыр — дилден беян этмек, айытмак.
Тагы, тагдар — 1. йыгынды, язгылар йыгындысы, 2. гүмбез, асман.
Тагзыр, таъзир — жеза бермек, кәйинмек, темми бермек.
Тагзыет — сүргүн, азап, бир ере ибермек.
Тенур — тамдыр.
Тап — 1. Ягтылык. 2. Карар, такат.
Тасатдык — садака, гурбан этмек.
Тахаййыр — гең-таң галмак, хайран галмак.
Тагзип — хорлук, чәре, жеза, гөрги, азап бермек.
Тебте — ялы, сыпат, гөрнүш.
Тенха — еке-тәк, ялңыз.
Тер — гөк, сув, тер, тәзе, диделери тер—гөзлери яшлы.
Теравáт — тәзе, якымлы.
Тараххым — рехим этмек, мылайымлык.
Тескин — көшешдирмек, юважамак.
Текавер — йындам, йүврүк ат.
Текбир — шөхратландырмак, ёкарландырмак.
Текрар — гайталамак.
Текрим — хорматламак, сыламак.
Тинет — тебигы хәсиет.
Тири-бела — бела окы.
Тасхих — дүзедиш, ялңышы дүзетмек, редакция гечирмек.
Тефеккүр — пикирленмек, ойланмак.
Товазыг — кичигөвүнлилик, эдеплилик.
Товфык — көмек, ярдам, үстүнлик.
Токуртга — өтүк.
Тун — эсас, дүйп, халыныц эрши.
Түн — гиже, гараңкылык.
Түрпе — гең, тәсин, тәзе..

У

Укба — кыямат, ахырет, о дүнйә.

Ф

Фаг — 1. Юкажык мата, 2. Жайрык, 3. Ики бөлек.
Фатыха — пата, бермек, дога этмек.
Фесахат — овадан сөзли, мылайым.
Фетә — йигит, эдермен, батыр, латфа—ёк, ол батыр.
Фитрет — тебигат, натура, хәсиет.
Ферш — ер, душек.
Фикие фикх — шеригат билими.
Фил хал — шол вагт, шол заман.

Х

Хабыб — якын, дост-яр, якын адам.
Хадыс — сөз, пыгамберлериң айдан сөзлери.
Хажар — 1. Даш, 2. Хоссар, 3. Адам ады, Ыбрайымың аялының ады.
Хакан — Гадымы Гүндогар хөкүмдарларының титулы.
Хакысар — хор-хомсы, пес, гарып.
Халет — ягдай.
Халы — бош.
Халыл — Ыбрайымың лакамы, ынамдар, дост.
Халык — худайың эпитети, дөредижи.
Хам — чиг, бишмедик.
Хаме — 1. перо, гамыш ручка, язмак, стил, 2. йүпек, 3. үйшмек, 4. гаймак.
Хамы — горагчы, даянч, дирег.
Хамыл — хамыла — гөврели, аягы агыр, ики гат:
Хандан — гүлмек, ачылмак, гүлер йүзли, гүлүп дуран.
Хар — 1. тикен, 2. эшек, 3 хор-хомсы.
Харыжы, ховарыч — гаршыдаш, бирине гаршы гөрешйән топар, тайпа.
Хасм — душман, ягы.
Хатам — судья, сахы, хатам тай.
Хатып — үндевчи, агитатор.
Хатыр — ховсала, пикир, акыл йитирмек.
Хашем — ханың якын адамлары.
Хабып — сөйгүли, дост.
Хедает — ёлбашчылык, эдара этмек.
Хезар — муң, 1000.
Хеким — тебип, врач.
Хелм, хылм — мылайым.
Хемдем — ёлдаш, дост.
Харем — жай, йөрите жай, аялларың болян жайы.
Хиркат — гор, янмак, көймек.
Херасан — горкузылан, горкмак, горкян.
Хысар — беркитме, гала.
Хешм — мал-гара, гоюн-сури.
Хийме — хайма — палатка, чадыр.
Хой — дер, хыллык.
Хосров — ша, хан.
Хоуф — горкы, этияч, ховп.
Храрет — ыссы, йылылык, гызгын.

Хувейда — әшгәр, пейда болмак, дөремек:
Худавент — таңры, худай, алла:
Хулк — сыпат, хәсиет.
Хумар — кейп, серхош, оюн.
Хуршит — гүн, гүнеш.
Хурсант — хошал, шат, бегенч.
Хурт, хырда — овнук, кичи.
Хүйр — овадан, бехиштиң гызлары.
Хызыр, хыдыр — дини роваята гөрә, ол дирилик сувуны тапып ичйәр ве хемишелик яшаярмыш, өзи хем хемише чөлде яшыл эшикли гезип, чөлде сувсузлыкдан хелэк болянлара сув берермиш.
Хыкарат — кемситмек, масгараламак.
Хәк — топрак, гум.

Ч

Ча, чах — сув акан ер, улы жар, чукур.
Чахар — чар — дөрт, дөрт тарап.
Чәкгирибан — яка йыртмак, яка йыртып агламак.
Ченин — шейле, шейле гөрнүшде.

Ш

Шабаз — 1. батыр, эдермен, 2. алгыр, бүргүт.
Шан — 1. мынасып орун, шан-шөхрат, 2. арыныӊ өйжүги.
Шапак — гүн яшып барярка гөкде эмеле гелйән гызгылт ренк.
Шахадат — 1. гүвә гечмек, 2. гөркезмек, гөрен задыны билдирмек, шехит болмак.
Шейда — ашык, ышга душен, дәли.
Шежер — дарагт, агач.
Шемс — гүн, ягты.
Шерапат — абрай, хормат.
Шериф — шөхратлы, хорматлы, әзиз.
Шерыг — дини када-канун.
Шетдат — залым, залымлыкда якасыны танадан гадым Вавилион шаларының бири.
Шефагат — дуйгудашлык, голдав, ярдам.
Шехит — хорланып өлен, сувсуз өлен, дин угрунда гөрешип өлен.
Шеш — алты.
Шиш, шейс — гадымы пыгамберлериң бири.
Шур — довул, дузлы.
Шуриде — ынжалыксыз, бикарар.
Шуруш — говга, топалаң, гозгалаң.

Ы

Ыбадат — дога окамак, чокунмак, ынанмак.
Ыбрат — гөрелде, гөз этмек.
Ыззат — сылаг, хормат, гадыр.
Ымам — шеригата ёлбашчылык эдйән адам, көпчүлик билен окалян намаза ёлбашчылык эдйән
Ысмагыл — Ыбрайымың оглы, роваята гөрә, Ыбрайым өз оглы—Ысмагылы гурбанлык этмели боланмыш. Эмма Ысмагыла пычак

этмэндир. Шол халатда асмандан бир гоч-гузы гелипдир ве Ысмагыла дерек шол гузыны гурбанлык эдипдирлер. Шондан соң гурбанлыкда адам өлдурилмэн, мал өлдурилип башлананмыш.

Э

Эада — терсине, ызына гайтармак.
Эбжет — харплар боюнча сан, сене хасапламак усулы.
Экраба — акраба — якынлык, голайлык, гарындаш.
Эждат — уруг, ата-баба, өтен несил.
Эжмаг — йыгнак, үйшмелен.
Эзберайы — себэп, өтри, шол себэпли.
Эзел — иң гадым вагт, өңден, озалдан.
Эйюп — гадым пыгамберлериң бири, дини роваята гөрэ, ол бир нэсага көмек этмэнлиги үчин онуң өз тенине хем гурт душенмиш. Ол гуртлар онуң эхли этини ийип, сүңңүне етенмиш. Ол шонда-да оңа чыдап гезенмиш. Шол себэпли хем ол чыдамлылыгың символы хөкмүнде Гүндогар эдебиятында агзаляр.
Эйяханнас — эй адамлар.
Экбер — улы, бейик, иң улы.
Элведаг — хош сag бол, саглыкда гөршели, хошлашык.
Элем — гайгы-гам, алада.
Элтаф — лутф — рехимдарлык, ягшылык, мэхрибанлык.
Элфаз, лабз — гүрлемек—сөз айтмак.
Энбия — пыгамберлер, небилер.
Энгам — пул, зат, серпай.
Энаят, анаят — рехим, көмек, голдав, ярдам.
Энжум — йылдыз.
Энаң — жылав, уян, атың жылавы.
Энфас — непес, дем.
Энгиз — сөзүне чекижи, оярмак.
Эште — гөзе гөрүнмейэн затлары билйэн.
Эрк — көшк, гала, көшгүң ичи.
Эрраф, арыф — ылым, астролог, тебип, порхан, билимли.
Эседулла — алланың эпитети.
Эсир — есир, гул, бенде.
Эсб, эсп — ат, ябы, гылял:
Эсрар — сыр, гизлин, огрын:
Эстифаде, истифаде — пейдаланма.
Эсхаб, сахып — эе, хожайын, ёкары везипели.
Эфгар — яралы, гайгылы, йүреги яралы.
Эфгал, пыгал — пэл, ниет, этмиш.
Эфсане — роваят, хекая, легенда.
Эханет — йигренч, масгараламак, кемситмек.
Эхгер — учгуйн, яныл дуран көмүр.
Эхзер, ахзер — яшыл реңк, гөк.
Эхмер, ахмер — гызыл, гырмызы.
Эхсан, ыхсан — сылаг, хормат, ягшылык.
Эхтыяр, ыхтыяр — 1. хак-хукук, 2. сайламак.
Эшгал — басып алмак, тутмак.
Эшрепи — пул ады, гызыл пул.
Эшя — зат, предметлер, жүмлейи эшя — хемме затлар.

Ә

Әгах — әгә болмак, хабардар болмак.
Әлем — әлем, дүнйә, җахан йүзи.

Ю

Юнус — пыгамберлериң бири, дини роваята гөрә, оны бир балык ювдупдыр ве кырк гүнләп балыгың гарнында ятып чыкыпдыр.
Юсуп — Якуп пыгамбериң оглы, гөзеллигиң символы, роваята гөрә дүнйәдәки әхли гөзеллигиң докуз эссесини Юсуп өзүнде җемлейәрмиш. Оңа Магрып Земин патышасы Теймус шаның гызы Зүлейха ашык боляр. Көп хорлукдан соң говушяр. Бу гызыклы сюжет боюнча йүзден хем көпрәк шахыр «Юсуп-Зүлейха» ады билен эсер язяр. Түркмен шахыры Нурмухаммет Андалып хем «Юсуп-Зүлейха» атлы дессан язяр.

Я

Явук — якын, голай.
Якуп — пыгамберлериң бири, Юсубың какасы.
Янмак — пәлиңден гайтмак, дөнмек.
«Ясын-у Таха» — Куръанда ики сүрәниң ады.

ЧЫКГЫТЛАР

[1] Энциклопедический словарь. М., 1954. С. 489. «Азербайжан мәктәби». № 3, 1957, 60 сах.

[2] *Гуллаев Н.* Бейик шахыр, өзболушлы философ // Совет эдебияты. 1972. № 2. 109 с.

[3] *Несими.* Сечилмиш шеьрлар. Бакы, 1962. 6 с.

[4] Литературный Азербайджан. 1969. № 9.

[5] Шол ерде.

[6] Большая Советская Энциклопедия. Т. 29. М., 1954, 489 с.

[7] Түркменистан Ылымлар академиясының Магтымгулы адындакы Эдебият институтының голязмалар фонды. Инв. № 1138. Мундан бейләк бу адрес гысгалдылып инв. гөрнүшинде бериләжекдир.

[8] Инв. № 1228.

[9] Инв. № 1138б.

[10] *Несими.* Сечилмиш шеьрлар. Бакы, 1962. З. Кулизаде. Хуруфизм и его представители в Азербайджане. Баку, 1970.

[11] Түркменистаның тарыхы, 1 том, Ашгабат, 1959.

[12] *Бертельс Е. Э.* Түркмен халкының эдеби гечмиши. XVII—XIX асыр түркмен эдебиятының тарыхы боюнча очерклер. Ашгабат, 1967. 23 с.

[13] Инв. № 1138 Б, 74 с. Несими. Сечилмиш шеьрлар, Бакы, 1962.

[14] Инв. № 275, 3 с.

[15] *Несими.* Шыгырлар. Ашгабат, 1972, 25 с. / Чапа тайярлан ве сөзбашы язан филология ылымларының кандидаты Назар Гуллаев. Эдебият вә инжәсәнет газети. 2. V—1969. Түрк дили араштырмалы. бюллетень 1970, Анкара, 1971.

[16] *Кулизаде З.* Гөркезилен эсер. Несими. Шыгырлар. Ашгабат, 1972. (Арап дилиниң элипбийи 28 харпдан ыбарат болса-да, арап графикасына эсасланян парс элипбийинде харплар 32 санындыр).

[17] *Кулизаде З.* Гөркезилен эсер.

[18] *Кулизаде З.* Гөркезилен эсер.

[19] Азербайжан мәктәби, 1974. № 3.

[20] Шол ерде.

[21] Шол ерде.

[22] Сейид Ымамеддин Несими. Баку, 1926. 3 с.

[23] *Сейдзаде Э.* Несиминиң терчумейи хакында бәьзи вечибли ерлер//Азербайжан мәктәби. № 3. 1947.
[24] Сейид Ымадеддин Несими. Баку. 1926, 4 с.
[25] *Сейдзаде Э.* Гөркезилен эсер, 53 с.
[26] Инв. № 1228.
[27] Инв. № 1138б.
[28] Инв. № 1138б.
[29] Сейид Ымадеддин Несими. Баку, 1926, 95 с.
[30] *Кулизаде З.* Гөркезилен эсер.
[31] Түрк дили араштырмалары йыллыгы, бюллетень, 1970. Анкара, 1971.
[32] Сейид Ымадеддин Несими. Баку, 1925, 89 с.
[33] Шол ерде, 178 с.
[34] Түрк дили араштырмалары йыллыгы, бюллетень, 1970 (Анкара университетиниң басмасы, 1971).
[35] Түрк дили араштырмалы йыллыгы, бюллетень, 1970, Анкара, ра университетиниң басмасы, 1971).
[36] Шол ерде.
[37] *Гуллаев Н.* Бейик шахыр-өзболушлы философ: Совет эдебияты, № 2. 1972. А. Сейдзаде «О могиле Несими в городе Халабе», Литературный Азербайджан, № 9, 1970.
[38] Түрк дили араштырмалы йыллыгы, бюллетень, 1970, Анкара, 1971.
[39] Инв. № 24. 105 с.
[40] Түрк дили араштырмалары йыллыгы, бюллетень, 1970, Анкара, 1971.
[41] Шол ерде.
[42] Түрк дили араштырмалары йыллыгы, бюллетень, 1970, Анкара, 1971.
[43] Шол ерде.
[44] Шол ерде.
[45] Шол ерде.
[46] Инв. № 3370.
[47] Түрк дили араштырмалары, йыллыгы, бюллетень, 1970, Анкара, 1971.
[48] Түрк дили араштырмалары йыллыгы, бюллетень, 1970, Анкара, 1972.
[49] Сейид Ымадеддин Несими. Баку, 1926. 79 с.
[50] Түрк классыклары. Анкара чаддеси, Истанбул, 1953.
[51] *Гордлевский В. А.* Избр. соч. 3 т., М., 1972; Несими. Шыгырлар. Ашгабат, 1972:
[52] Сейид Ымадеддин Несими, Баку, 1926, 6 с.
[53] Түрк дили араштырмалары йыллыгы, бюллетень, 1970, Анкара, 1971.
Несими. Шыгырлар. Ашгабат, 1972 ве башгалар.
[54] Сейид Ымадеддин Несими. Баку, 1926, Несими. Сечилмиш шеьрлер, Бакы. 1962; Несими, Шыгырлар. Ашгабат, 1972.
[55] Түрк классыклары. Анкара чеддеси. Истанбул. 1953.
[56] «Эдебият вә инжәсәнәт» газети, 1968, 28 декабрь.
[57] «Беги» умумы гражданлар гонамчылыгы манысында.
[58] Сейит Ымадеддин Несими. Баку, 1926.
[59] Инв. № 1138б.
[60] *Сейидов М.* Из истории Азербайджанско-Армянских связей Ереван, 1960.
[61] *Навои А.* Соч. в девяти томах. Т. 9. Ташкент, 1970. С. 213.

[62] Гайыбы, Сайланан эсерлер. Ашгабат, 1965. 108 с.
[63] Магрупы. Сейпелмелек-Метхалжемал. Ашгабат, 1967. 135 с.
[64] Хүйрлукга-Хемра. Ашгабат, 1963. 69 с. ве ш. м.
[65] Инв. № 1138б.
[66] Инв. № 1138б.
[67] Шол ерде.
[68] Абул Файд ибн Ибрахым Зун-нун ал Мусри:ум, 860: Он занимался также и алхимией. Это может указывать на связь его с александрийской школой. Можно предположить, что созданная им градация душевных состояний была разработана в какой-то связи с христианскими учениями типа учений известного Иоанна Лествичника. Наличие в Северной Африке большого количества христианских монастырей делает весьма вероятным знакомство Зун-нуна с такого рода учениями. Е. Э. Бертельс. Суфизм и суфийская литература. М., 1965. 30 с.
[69] Инв. № 11б. Нәме үчиндир бу ерде гүррүң Мансур хакда гидип дурса-да, кә ерде Мансурың адыны Несими билен чалшырыляр. Бу әлбетде, гөчүрижиниң хатасы болмалы.
[70] *Бертельс Е. Э.* Суфизм и суфиская литература. М., 1965, 33 с.
[71] *Бертельс Е. Э.* Гөркезилен эсер. Мансурың гошгуларында нусга хөкмүнде. Андалыбың «Несими» поэмасында-да гетирилйәр.
[72] Инв. № 1138б.
[73] Бу ерде Андалып гөни айтмаса-да, Несиминиң яшлыкдан пантеистик идея югрулганлыгыны гөркезйәр. Пантеистлериң таглыматы боюнча хер бир предмет, хер бир адам худайың бөлеги. Диймек, тебигат бар еринде, адам бар еринде худаям бар. Несиминиң «Мен-ә худайсыз ери гөрмедим» диймеги хем хут шонуң үчиндир.
[74] Инв. № 17.
[75] Инв. № 1138б.
[76] Инв. № 1138б.
[77] Инв. № 1138б.
[78] Шол ерде.
[79] Шол ерде.
[80] Инв. № 1138б.
[81] Инв. № 3. 194 с.
[82] Инв. № 1138.
[83] *Мередов А.* Андалыбың терҗиме эсери//Эдебият ве сунгат, 19.1.1975.
[84] Андалып хем эсери//Совет эдебияты. 1976. № 1.
[85] Персидско-русский словарь, том II. М., 1970.
[86] Инв. № 3377.
[87] Инв. № 1138б.
[88] Туркмен эдебиятының тарыхы. II том, I кит. Ашгабат, 1975.
[89] *Несими.* Шыгырлар. 78 с.
[90] Инв. № 17.
[91] *Андалып.* Сайланан эсерлер. Ашгабат, 1963. 10 с.
[92] Инв. № 1138б.
[93] Инв. № 847.
[94] Инв. № 17.
[95] *Физулы.* Лейли-Меҗнун. Ашгабат. ТДП, 1963, 6 с.

МАЗМУНЫ

Гириш . . . .
Несими (поэма) : . . .
Сөзлүк ве дүшүндириш . .
Чыкгытлар . . . .

Приводится анализ легенды о Несими и его трагической гибели, которая в течение нескольких столетий бытует среди народов Востока как символ бесстрашия и верности своему идеалу. На основе этой легенды по рукописным источникам туркменским поэтом Андалибом создана поэма «Несими».

Для широкого круга читателей.

Нурмухаммет Андалиб

НЕСИМИ

На туркменском языке

Түркменистан Ылымлар академиясының Ылмы-неширят советиниң карары боюнча чап эдилйэр.

Редакторы *А. Какаҗанов*
Безег редакторы *Г. Мелькова*
Техредакторы *А. Кудрявцева*

ИБ 1384

Йыгнамага берилди 17.07.1991. Чап этмэге ругсат эдилди 04.11.92. Форматы $84 \times 108^1/_{32}$. Эдеби гарнитура. Екары чап эдилиш усулы. Типография кагызы № 2. Шертли чап. л. 5,6. Шертли реңкли отт. 5,9. Учёт-нешир л. 6,0. Нешир № 113. Заказ № 3523. Тиражы 3500 экз. Бахасы 15 м.

Түркменистан ЫА-ның «Ылым» неширяты,
744000, Ашгабат, Энгельс көч., 6.
Түркменистан ЫА-ның «Гарлавач» кичи дөвлет кәрханасы. 744012, Ашгабат, Совет серхетчилери көч., 92а.